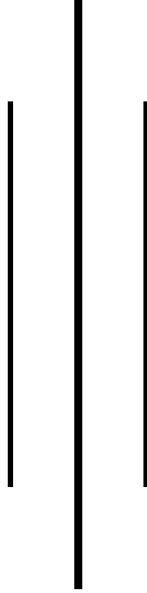

स्वास्थ्य क्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट दिग्दर्शन, २०७६

नेपाल सरकार

स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय

काठमाण्डौ, नेपाल

२०७६

उमेश श्रेष्ठ
Umesh Shrestha

स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या राज्यमन्त्री
State Minister for
Health and Population

नेपाल सरकार
Government of Nepal

स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय
Ministry of Health and Population

☎ : ०१-४-२५०५२१
☎ : ०१-४-२५०९९१
फ्याक्स : ०१-४-२६२४६८
Fax: ०१-४-२६२४६८
Website: www.mohp.gov.np

रामशाहपथ, काठमाडौं, नेपाल
Ramshahpath, Kathmandu, Nepal

पत्र संख्या(Ref. No.):

चलानी नं.(Disposal No.):

मिति(Date): २०७८.०६.१९

शुभकामना

नेपालको संविधानले समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्त अनुरूप विभेदरहित, समृद्ध र न्यायमूलक समाजको निर्माण गर्ने आधार तयार गरेको छ । संविधानले आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई प्रत्येक नागरिकको मौलिक हकका रूपमा स्थापित गरेको छ । संविधानमा लैङ्गिक समानता, सामाजिक समावेशीकरण तथा महिला सशक्तीकरण सम्बन्धमा समेत व्यवस्था गरिएको छ । सोही व्यवस्थालाई व्यवहारिक रूपमा कार्यान्वयन गराउने ध्येयले स्वास्थ्य क्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट दिग्दर्शन, २०७६ कार्यान्वयनमा ल्याईएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व तथा दिगो विकासका लक्ष्य अन्तर्गत स्वास्थ्य सेवाबाट कोही नछुट्टिनु (Living No One Behind LNOB) भन्ने अभिप्रायले विद्युत् सबै प्रकारका गरिवीको उन्मूलन गर्ने साझा प्रतिबद्धता व्यक्त भएको छ । सामान्य जीवनमा समेत उच्च जोखिममा रहेका बालिका, किशोरी तथा महिलाहरूलाई विकासको मूलधारमा ल्याई समानुपातिक विकासमा जोड दिने सडकल्पले लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको परिकल्पना गरिएको छ ।

लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशी सम्बन्धमा नीति, योजना, कार्यक्रम तयार गरिरहेका कार्यक्रम र बजेटलाई कसरी लैङ्गिक मैत्री बनाउने, बालिका, किशोरी र महिलाहरूको फरक आवश्यकतालाई कसरी सम्बोधन गर्ने, समाजमा देखिएको लिङ्ग र लैङ्गिकताको बुझाइलाई कसरी सम-बुझाइमा परिणत गराउने भन्ने विषय कार्यान्वयनका लागि लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयनमा ल्याउनु परेको हो । आवधिक योजनाले राष्ट्रिय विकासको कार्य ढाँचामा लैङ्गिक दृष्टिकोणलाई आत्मसाथ गरेको छ । लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटले लैङ्गिक समानता हासिल गर्नका लागि बजेट पद्धतिलाई राज्यका सबै तहमा संस्थागत गर्ने उद्देश्य लिएको छ ।

अन्त्यमा, स्वास्थ्य क्षेत्रमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण मूलप्रवाहीकरण गर्न बलियो अस्त्रको रूपमा आएको स्वास्थ्य क्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट दिग्दर्शन कार्यान्वयनका लागि सहज वातावरण बनेोस् र स्थानीय तहसम्म स्वास्थ्य सेवामा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई आन्तरिकीकरण गर्नका लागि हार्दिक शुभकामना दिन्छु ।

उमेश श्रेष्ठ
राज्य मन्त्री

नेपाल सरकार
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय

(.....शाखा)

४२६२५५०
४२६२८०२
४२६२७०६
४२६२५३५
४२६२८६२
४२२३५८०

फोन नं.

रामशाहपथ,
काठमाडौं, नेपाल ।

प्राप्त पत्र संख्या :-
पत्र संख्या :-
चलानी नं. :-

मिति : २०७८।०६।१९

विषय :- मन्तव्य

नेपालको संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क पाउने हकको व्यवस्था गरेको छ। विकास र समृद्धिलाई मापन गर्ने प्रमुख आधार स्वास्थ्य भएकोले, स्वास्थ्य क्षेत्र सामाजिक विकासको महत्वपूर्ण अंग मानिन्छ। राज्यले विभिन्न नीतिगत कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट यस क्षेत्रको विकासको प्रत्याभूति गराउन खोजेतापनि कार्यान्वयन तहमा लक्षित वर्ग पहिचान गरी कार्यान्वयन हुन नसक्दा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको नतिजा आशातित रूपमा हासिल गर्न सकिएको छैन। वर्तमान परिवर्तित राज्य व्यवस्थाले स्वास्थ्य क्षेत्रमा सबैको अधिकार स्थापित गर्न तथा राष्ट्रले अनुमोदन गरेका विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय घोषणापत्र र महासन्धिहरू (सहश्राव्दी विकास लक्ष्य., बाल अधिकार महासन्धि, सिड, बेजिड महासन्धि आदि) का लक्ष्यहरू हासिल गर्न योगदान पुर्याउने उद्देश्यले स्वास्थ्य क्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट दिग्दर्शन, २०७६ कार्यान्वयनमा आएको छ। फलस्वरूप लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट मार्फत कार्यक्रम र बजेट एकिन गरी कार्यान्वयन सुरु भएको छ। लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशी सम्बन्धमा नीति, योजना, कार्यक्रम तयार गरिरहदा कार्यक्रम र बजेटलाई कसरी लैङ्गिक मैत्री बनाउने, बालिका, किशोरी र महिलाहरूको फरक आवश्यकतालाई कसरी संबोधन गर्ने, समाजमा देखिएको लिङ्ग र लैङ्गिकताको बुझाईलाई के कसरी साझा बनाउने ? भन्ने विषय संबोधनका लागि लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्माण गरिएको हो । लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटले लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तीकरणका लागि बजेट प्रणालीमा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण गर्ने उद्देश्य राखेको छ ।

अन्त्यमा, यस दिग्दर्शन निर्माण गर्न सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्ने जनसंख्या व्यवस्थापन महाशाखा लगायत प्राविधिक सहयोग पुर्याउनुहुने नेपाल स्वास्थ्य क्षेत्र सहयोग कार्यक्रमलाई समेत धन्यवाद दिदै यस दिग्दर्शनलाई सफल कार्यान्वयनका लागि सबैको प्रतिवद्धताको अपेक्षा गर्दछु ।

डा. रोशन पोखरेल
सचिव

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय

शब्दसङ्क्षेप

e-AWPB GBV	Electronic Annual Work Planning and Budgeting Gender Based Violence
GESI	Gender Equality and Social Inclusion
GoN	Government of Nepal
HMIS	Health Management Information System
HURIS LMBIS	Human Resource Information System Line Ministry Budget Information System
LMIS LNOB MTEF	Logistics Management Information System Leave No One Behind Mid Term Expenditure Framework
NDHS	Nepal Demographic Health Survey
NHSS	Nepal Health Sector Strategy
NHFS	Nepal Health Facility Survey
NLSS	Nepal Living Standard Survey
OCMC PPMD SDG	One Stop Crisis Management Centre Policy Planning and Monitoring Division Sustainable Development Goals
SuTRA TABUCS	Sub-National Treasury Regulatory Application Transaction Accounting and Budget Control System

विषयसूची

अध्याय-१: परिचय	१
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ निर्देशिकाको औचित्य	१
१.३ निर्देशिकाको प्रयोगकर्ता	२
१.४ निर्देशिका तयारीको विधि	२
अध्याय-२: लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट	५
२.१ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट भनेको के हो?	५
२.२ मुख्य मुख्य शब्दको परिभाषा	५
२.३ बजेट चक्रमा लैङ्गिक विषय समावेश गर्ने औजारहरू	८
अध्याय-३: नेपालमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी व्यवस्थाको समीक्षा	१०
३.१ लैङ्गिक समानताका लागि संवैधानिक प्रावधान	१०
३.२ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी नीति, रणनीति तथा योजना	१०
३.२.१ लैङ्गिक समानताका लागि नीति र योजना	१०
३.२.२ दिगो विकास लक्ष्य, २०३० र नेपालको स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक समानता	१०
३.२.३ पन्ध्रौं आवधिक योजना (आ.व.२०७६/७७ देखि २०८०/८१ सम्म)	११
३.२.४ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट स्थानीयकरण रणनीति, २०७२	११
३.३ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका लागि संस्थागत संरचना	११
३.४ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी कार्यविधिको व्यवस्था	११
३.४.१ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०६९	११
३.५ स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट व्यवस्था	१४
३.५.१ स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयको कार्यक्रम तथा बजेट प्रणाली	१४
३.५.२ स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पद्धति: अभ्यास, चुनौती तथा अवसर	१४
अध्याय-४: स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिका	१७
४.१ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी नीति तथा रणनीति	१७
४.२ नेपालमा लैङ्गिक असमानता र स्वास्थ्य	१७
४.३ स्वास्थ्यक्षेत्रका राष्ट्रिय नतिजा हासिल गर्नका लागि लैङ्गिक प्राथमिकता	१९
४.४ स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पद्धतिका लागि मार्गचित्र	२०
४.५ चरण १: लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका आधारभूत पक्ष सुदृढ गर्ने तथा अभ्यासबाट सिक्ने	२१
४.५.१ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको कार्यक्षेत्र	२२

४.५.२	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका लागि संस्थागत संरचना	२२
४.५.३	बजेटसम्बन्धी नीति तथा प्रक्रियामा लैङ्गिक विषयलाई समावेश गर्ने	२२
४.५.४	परीक्षण एवम् सिकाइ	३९
४.६	चरण २: सिकाइका आधारमा क्षमता बढाउने र थप लैङ्गिक बजेटका औजार तथा विधिको उपयोग गर्ने	३९
अध्याय-५: लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन		४०
५.१	कार्यान्वयन व्यवस्था	४०
५.१.१	निर्देशिकाको प्रभावकारी कार्यान्वयन	४०
५.१.२	प्रदेश तथा स्थानीय तहमा समन्वय र सहजीकरण व्यवस्था	४१
५.१.३	स्वास्थ्यक्षेत्रका विभिन्न सरकारी निकायको भूमिका र जिम्मेवारी	४२
५.२	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिका कार्यान्वयनका लागि क्षमता विकास	४४
५.३	कार्यविधि दिग्दर्शन बनाउन सक्ने	४५
५.४	यो निर्देशिका मार्गदर्शनका रूपमा रहने	४५
५.५	निर्देशिकामा परिमार्जन	४५
५.६	बाधाअड्काउ फुकाउन	४५
५.७	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको कार्यान्वयन योजना	४६
५.८	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	४६
अनुसूचीहरू		४८
अनुसूची १:	अर्थ मन्त्रालयको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०६९ बमोजिमको संस्थागत व्यवस्था	४८
अनुसूची २:	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका औजार तथा विधिको विवरण	५०
अनुसूची ३:	लैङ्गिक खण्डीकृत सूचना व्यवस्थापन प्रणाली र विश्लेषण	६१
अनुसूची ४:	स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयन योजना	६३
अनुसूची ५:	कार्यक्रम तहमा लैङ्गिक क्रियाकलापका लागि प्राथमिकता निर्धारण	६८

अध्याय-१

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पद्धतिले लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तीकरणको राष्ट्रिय प्रतिवद्धता पूरा गर्नका लागि मुलुकको समष्टीगत आर्थिक नीति तथा राष्ट्रिय बजेट प्रणालीमा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण गर्ने उद्देश्य राखेको छ । नेपालको संविधानले लैङ्गिक समानता, सामाजिक समावेशीकरण तथा महिला सशक्तीकरणका प्रावधानलाई समावेश गरेको छ । लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तीकरणको राष्ट्रिय नीति तथा कार्ययोजना, २०५४ ले मुलुकमा लैङ्गिक समानताका कार्य अघि बढाएको छ र आवधिक योजनाले राष्ट्रिय विकासको कार्यढाँचामा लैङ्गिक दृष्टिकोणलाई आत्मसात गरेको छ । वर्तमान पन्ध्रौं आवधिक योजनाको आधारपत्रले लैङ्गिक उत्तरदायी शासन व्यवस्थालाई राज्यका सबै तहमा संस्थागत गर्ने उद्देश्य लिएको छ ।

नेपालमा सर्वप्रथम आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पद्धतिको शुरुआत भएको हो । अर्थ मन्त्रालयले जारी गरेको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०६९ ले बजेट तर्जुमा प्रक्रियामा लैङ्गिक विषयलाई एकीकृत गर्ने तथा सरकारका सबैक्षेत्रगत निकायका कार्यक्रम तथा बजेटमा अनिवार्य रूपले लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट प्रणाली अवलम्बन गर्नका लागि कार्यढाँचा प्रदान गरेको छ । त्यसैगरी, अर्थ मन्त्रालयले लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका सिद्धान्तलाई बजेट व्यवस्थापन सूचना प्रणाली तथा क्षेत्रगत मन्त्रालय बजेट सूचना प्रणालीमा समेत समावेश गरेको छ । स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक समानता हासिल गर्नका लागि स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयले स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिका निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

१.२ निर्देशिकाको औचित्य

यस निर्देशिकाको समग्र ध्येय सरकारको लैङ्गिक समानता तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी उद्देश्य हासिल गर्नका लागि लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पद्धति कार्यान्वयनमा ल्याउन मार्गदर्शक कार्यढाँचा प्रदान गर्नु रहेको छ । यस निर्देशिकाले बजेट चक्रका प्रत्येक चरणमा क्षमता विकास र लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई संस्थागत गर्नका लागि विधि, औजार तथा यसको प्रक्रियालाई सुदृढीकरण गर्नु रहेको छ । अर्थ मन्त्रालयले प्रयोगमा ल्याएको लैङ्गिक बजेट वर्गीकरणसँग तादात्म्यता कायम हुनेगरी यस निर्देशिकाले स्वास्थ्यक्षेत्र अनुकूल सूचकहरू विकास गरेको छ ।

निर्देशिकाका निर्धारित उद्देश्य देहायबमोजिम रहेका छन्:

- (क) संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेका स्वास्थ्यक्षेत्रका निकायहरूबीच लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पद्धतिका बारेमा साझा बुझाइका लागि आधार निर्माण गर्ने ।
- (ख) लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको परिभाषा, उद्देश्य, औजार, विधि तथा प्रक्रियाका सम्बन्धमा कार्यविधि निर्माण गर्ने र स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयको बजेट चक्रका सबै चरणमा लैङ्गिक दृष्टिलाई एकीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने ।

यसमा खासगरी

- स्वास्थ्य नीति तथा मध्यकालीन खर्च योजनाहरूको लैङ्गिक प्रभाव मूल्याङ्कन गर्ने,
 - लैङ्गिक प्राथमिकताका क्षेत्रमा बजेट विनियोजन तथा खर्चलाई निर्देशित गर्न तथ्य सङ्कलन तथा विश्लेषण गर्ने,
 - वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट अन्तर्गत लैङ्गिक उत्तरदायी स्वास्थ्य कार्यक्रममा गरिएको खर्च तथा कार्य सम्पादनको अनुगमन गर्ने,
 - बजेट अनुगमन, परीक्षण तथा मूल्याङ्कनमा लैङ्गिक दृष्टिकोण लागू गर्ने,
 - स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रम तथा बजेटको लैङ्गिक उत्तरदायित्व मापन गर्नका लागि राष्ट्रिय रूपमा गरिने बजेटको लैङ्गिक कोडिगसँग मिल्नेगरी सूचकहरू निर्धारण गर्ने ।
- (ग) लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पद्धतिका लागि आवश्यक लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्कको पहिचान गर्ने ।
- (घ) प्रदेश तथा स्थानीय तहको स्वास्थ्यक्षेत्रका कार्यक्रम तथा बजेट प्रणालीमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई संस्थागत गर्न सहयोग गर्ने ।

१.३ निर्देशिकाको प्रयोगकर्ता

यस निर्देशिकाले स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई सबल रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउनका लागि अवधारणात्मक, प्राविधिक तथा कार्यविधिगत सूचना उपलब्ध गराउँदछ । यस निर्देशिकाका मुख्य प्रयोगकर्ता देहायबमोजिम रहेका छन्:

- (क) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयका नीति निर्माण र योजनासँग सम्बन्धित जिम्मेवार अधिकारीहरू,
- (ख) स्वास्थ्यक्षेत्रको कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा एवम् कार्यान्वयनमा संलग्न हुने विभाग तथा निकायका अधिकारीहरू,
- (ग) अस्पताल तथा स्वास्थ्यसंस्थाका व्यवस्थापन समितिमा आवद्ध व्यक्तिहरू,
- (घ) विकासकावाह्य साभेदारहरू, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू,
- (ङ) अनुसन्धानमूलक संघ/संस्था, सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञ तथा पेशागत रूपमा संलग्न व्यक्तिहरू ।

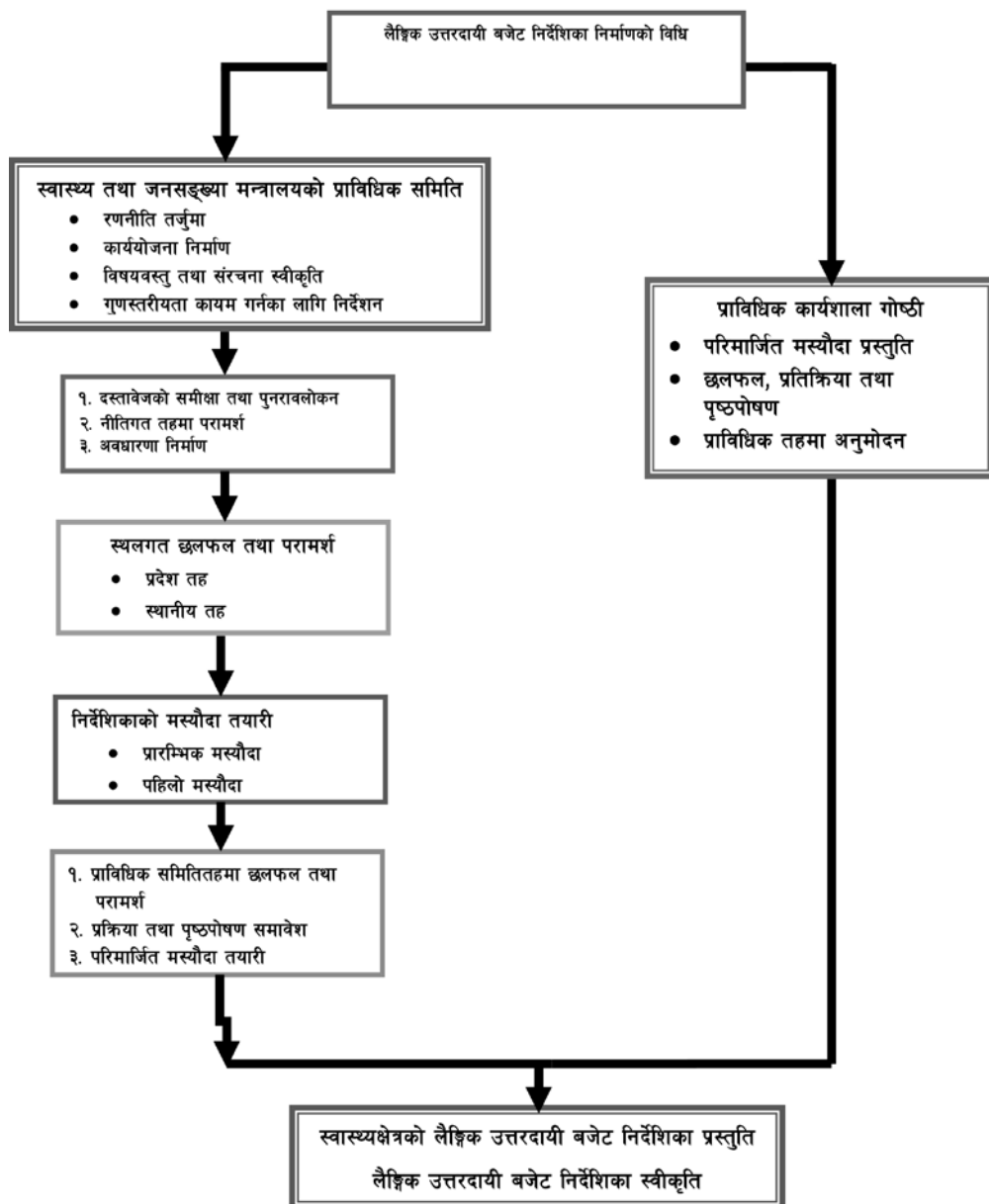
१.४ निर्देशिका तयारीको विधि

स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयले यस लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिका निर्माणको प्रक्रियालाई प्राविधिक समितिको नेतृत्वमा अगाडि बढाएको हो, जसमा मन्त्रालय एवम् स्वास्थ्यसेवा विभागका योजना तथा बजेटसम्बन्धी विज्ञ कर्मचारीहरूको संलग्नता रहेको थियो । प्राविधिक समितिले निर्देशिका तयारीको योजना, निर्देशिकाले समेटनुपर्ने विषयवस्तु, परामर्श तथा सूचना सङ्कलनका विधिलाई स्वीकृति प्रदान गरेको थियो । प्राविधिक समितिले सान्दर्भिक नीतिको समीक्षा गर्नुका

साथै लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी द्वितीयक सूचना तथा तथ्याङ्कको विश्लेषण र स्वास्थ्यक्षेत्रको कार्यक्रम तथा बजेटका प्रवृत्तिको विश्लेषण गरेको थियो ।

संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको आवश्यकता तथा उपायका सम्बन्धमा अनुभव सङ्कलन, परामर्श तथा विषयकेन्द्रित छलफल गरिएको थियो । संघ तहमा संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय र अर्थ मन्त्रालयसँग स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक

चित्र नं. १

उत्तरदायी बजेट निर्देशिका तयारीका सिलसिलामा वर्तमान लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट मार्गदर्शनमा गरिनुपर्ने परिमार्जन र संघीयताको सन्दर्भमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई स्थानीयकरण गर्ने उपायका विषयमा छलफल तथा परामर्श गरिएको थियो । त्यसैगरी प्रदेश तहमा सामाजिक विकास मन्त्रालय र स्वास्थ्य निर्देशनालयका अधिकारीहरूसँग लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको उपयुक्तता र यसलाई लागू गर्ने विषयमा छलफल गरिएको थियो । साथै स्थानीय तहमा महानगरपालिका तथा उपमहानगरपालिकाका सामाजिक विकास महाशाखाका स्वास्थ्य एकाइसँग लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पद्धतिलाई स्थानीयकरण गर्ने विषयमा छलफल गरिएको थियो ।

“स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिका” विषयमा एक राष्ट्रिय कार्याशाला गोष्ठीको आयोजना गरिएको थियो, जसमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट वर्गीकरण पद्धति, लैङ्गिक उत्तरदायी कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा विधि, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन पद्धतिका साथै लैङ्गिक परीक्षणका विषयमा स्वास्थ्यक्षेत्रको आवश्यकता र उपयुक्तताका दृष्टिले समीक्षा गरी अन्तिम रूप दिइएको थियो । विभिन्न तहका सरोकारवालाबाट प्राप्त सुझावहरूलाई संयोजन गरी प्राविधिक समितिले यस निर्देशिकालाई अन्तिम रूप दिएको थियो ।

अध्याय-२ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट

२.१ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट भनेको के हो?

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पद्धतिले लैङ्गिक समानताको प्रवर्द्धनका लागि मुलुकको समष्टीगत आर्थिक नीति तथा बजेट प्रणालीमा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण गर्ने उद्देश्य राख्दछ। यो महिलाका लागि बजेट होइन तर यो यस्तो बजेट हो जसले सबैका लागि लैङ्गिक समतायुक्त स्रोत साधनको वितरण गर्ने अवसर उपलब्ध गराउँदछ। यसले बजेट चक्रका नीतिगत उद्देश्य तय गर्नेदेखि लिएर बजेट तर्जुमा गर्ने, बजेटको परीक्षण गर्ने र बजेटको प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नेसम्मका कार्यमा लैङ्गिक दृष्टिकोणलाई आत्मसात गर्दछ। लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटले महिला तथा पुरुष र बालिका तथा बालकमा पर्ने फरक फरक प्रभावको लेखाजोखा गर्दछ, जसले निश्चित सन्दर्भमा लैङ्गिक सम्बन्धमा असर पारिरहेको हुन्छ। यस विश्लेषणका आधारमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटले लैङ्गिक समानता हासिल गर्नका लागि बजेट पद्धतिलाई रूपान्तरण गर्दछ। महिला, पुरुष, बालिका तथा बालकको फरक फरक आवश्यकताको परीक्षण गर्दै यी आवश्यकताहरूलाई बजेटले सम्बोधन गर्दछ, लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका औजारहरूको प्रयोगबाट लैङ्गिक अन्तरको पहिचान गर्दछ र महिला सशक्तीकरण एवम् लैङ्गिक समावेशीकरणका लागि साधनको युक्तिसङ्गत ढङ्गबाट विनियोजन गर्न मद्दत गर्दछ।

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटले लैङ्गिक समता तथा जवाफदेहिताको मापन गर्नका लागि बजेटको कार्यान्वयनबाट नतिजा हासिल भयो भएन भन्ने कुराको मूल्याङ्कन गर्दछ। बजेटका सबै चरणमा महिलाको सहभागिताका लागि प्रोत्साहन दिन र पारदर्शिता कायम गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ। तसर्थ, लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटले पारदर्शी, तथ्यमा आधारित तथा जवाफदेही सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनका वृहत्तर उद्देश्य हासिल गर्न योगदान गर्दछ।

२.२ मुख्य मुख्य शब्दको परिभाषा

यस निर्देशिकामा उल्लिखित मुख्य मुख्य शब्दको परिभाषा देहायबमोजिम गरिएको छ। यसमा उल्लिखित परिभाषालाई प्रचलित राष्ट्रिय कानून तथा प्रदेश एवम्स्थानीय तहमा भविष्यमा बन्ने कानूनसँग तादात्म्यता कायम गरिनेछ।

विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस निर्देशिकाको प्रयोजनका लागि:

“संविधान” भन्नाले नेपालको संविधान सम्झनुपर्दछ।

“मन्त्रालय” भन्नाले नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय सम्झनुपर्दछ।

“संघीय तह” भन्नाले संविधानमा उल्लेख भएबमोजिमकोसंघात्मक शासकीय संरचनाको माथिल्लो तह सम्झनुपर्दछ।

“प्रदेश तह” भन्नाले संविधानमा उल्लेख भएबमोजिमको प्रदेश तहका शासकीय संरचना सम्झनुपर्दछ।

“स्थानीय तह” भन्नाले संविधानमा उल्लिखित महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका, नगरपालिका र गाउँपालिका र जिल्ला सभालाई सम्झनुपर्दछ ।

“लैङ्गिकता वा सामाजिक लिङ्गभेद” भन्नाले समाजद्वारा निर्मित महिला र पुरुषबीचको शक्तिसम्बन्ध तथा विभिन्न सामाजिक मान्यता, भूमिका एवम् जिम्मेवारीलाई जनाउँदछ । लैङ्गिकता सामाजिक रूपमा सृजित संरचना हो । यो सिकाइ तथा बुझाइमा आधारित हुन्छ, यसलाई सामाजिक परम्परा, संस्कृति, र संस्कारले फरक बनाउँदछ, तथा समयकालको अन्तरालमा परिवर्तन हुँदै जान्छ ।

“लैङ्गिक अन्तर वा असमानता” भन्नाले पुरुष र महिला, बालक र बालिकाबीचको तथ्याङ्कीय फरक (यसलाई “अन्तर”का रूपमा पनि उल्लेख गरिन्छ) हो जसले कुनै तहको परिमाणात्मक रूपमा रहेको असमानतालाई जनाउँदछ । लैङ्गिक अन्तरपुरुष र महिला, किशोर-किशोरीबीचको तथा बालक र बालिकाबीचको असमानुपातिक फरक हो, जुन खासगरी विकासका लक्ष्य हासिल गर्ने कुरामा, साधनमाथिको पहुँच तथा सहभागितासँग सम्बन्धित हुन्छ । लैङ्गिक अन्तरले लैङ्गिक असमानतालाई इङ्कितगर्दछ ।

“लिङ्ग र लैङ्गिकता”: लैङ्गिकता र लिङ्ग वा यौन भिन्न हुन् तापनि अन्तरसम्बन्धित छन् । लैङ्गिकता एक सामाजिक गुण हो भने यौन जैविक गुणका रूपमा चिनिन्छ र जहाँ व्यक्तिलाई सधैंजसो पुरुष वा महिलाका रूपमा लिइन्छ । समाजले पुरुष वा महिलाको यौनिकताका आधारमा विभिन्न भूमिका र मनोव्यवहारलाई निश्चित गरेको हुन्छ, भने सामाजिक रूपमा परिभाषित गरिएको भूमिका र सम्बन्धलाई निर्धारण गर्ने विषयलाई लैङ्गिकताको रूपमा लिइएको हुन्छ ।

“लैङ्गिक हिंसा” भन्नाले कुनैपनि स्थानमा हुने सबैप्रकारका शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य दुर्व्यवहार वा यसबाट उत्पन्न हुने पीडा वा जोखिम, बलको प्रयोग वा स्वतन्त्रताबाट विमुख हुने अवस्थासमेत पर्दछन् । यसप्रकारको हिंसा घरेलु हिंसा (कसूर र सजाय) सम्बन्धी ऐन, २०६६ मा उल्लिखित सामाजिक विकृति तथा कुरीति एवम् लैङ्गिक भेदभावका आधारमा हुने सबैप्रकारका हिंसाभिन्न पर्दछ । लैङ्गिक हिंसाका मुख्य पात्रमहिला र बालिका हुन् तापनि पुरुष तथा बालकसमेत यसप्रकारको हिंसामा पर्न सक्दछन् ।

“लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्क” भन्नाले त्यस्तो तथ्याङ्कलाई जनाउँदछ जुन लिङ्गभेदका आधारमा वर्गीकृत हुन्छ र जसले महिला र पुरुष तथा बालक र बालिकाको फरक रूपमा सूचना प्रस्तुत गर्दछ । जहाँ लिङ्गभेदका आधारमा तथ्याङ्क खण्डीकृत हुँदैन त्यहाँ वास्तविक तथा सम्भाव्य असमानतालाई पहिचान गर्न सकिँदैन । लैङ्गिक विश्लेषणका लागि सबै तथ्याङ्कलाई लिङ्गका आधारमा छुट्टयाउनुपर्दछ, जसले महिला र पुरुषमा पर्ने फरक-फरक प्रभावको मापन गर्नका लागि मार्गप्रशस्त गर्दछ । लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्क महिला र पुरुषबीचको फरक र असमानतालाई देखाउने सांख्यिक तथ्याङ्कीय सूचना हो ।

“लैङ्गिक समता” भन्नाले महिला र पुरुषबीच उनीहरूको स्वाभाविक तथा सम्बन्धित आवश्यकतालाई न्यायोचित रूपमा सम्बोधन गरिने व्यवहार हो । यसमा फरक आवश्यकता भए तापनि अधिकार, लाभ, दायित्व र अवसरका आधारमा समान व्यवहार गरिन्छ । यसमा समान आवश्यकतामा

रहेकामा समान व्यवहार र असमान आवश्यकतामा रहेकामा असमान व्यवहार हुनुपर्दछ । विकासका सन्दर्भमा लैङ्गिक समताको लक्ष्य भनेको खासगरी ऐतिहासिक तथा सामाजिक रूपमा महिलामाथि गरिएको विभेदपूर्ण व्यवहारबाट सृजित असमानतालाई क्षतिपूर्ति गर्ने गरी अवलम्बन गरिने सशक्त उपायको रूपमा लिनुपर्दछ ।

“लैङ्गिक समानता” भन्नाले महिला र पुरुषबीचको असमान शक्ति सम्बन्धमा गरिने परिवर्तनलाई जनाउँदछ । यसले शक्तिसम्बन्धलाई महिला तथा पुरुषबीचको सामाजिक पहिचानका आधारमा नभई समान अधिकार, जिम्मेवारी, पहुँच, अवसर तथा सम्मानमा पुनर्सन्तुलन कायम गर्नका लागि गरिने कार्यको आवश्यकतामा जोड दिन्छ ।

“लैङ्गिक आवश्यकता”ले महिला र पुरुषको लैङ्गिकताका आधारमा फरक-फरक भूमिका हुने तथ्यमा आधारित रही उनीहरूको लैङ्गिकतामा आधारित फरक-फरक आवश्यकता हुने कुरालाई स्वीकार गर्दछ । ती आवश्यकतालाई रणनीतिक वा व्यवहारिक आवश्यकताका रूपमा वर्गीकरण गर्नुपर्दछ ।

“लैङ्गिक सम्बन्ध” भन्नाले महिला र पुरुषबीचको सामाजिक सम्बन्धलाई जनाउँदछ । लैङ्गिक सम्बन्धले सहयोग, आवद्धता तथा आपसी सहयोगका साथै द्वन्द्व, प्रतिस्पर्धा, फरकपन र असमानतालाई सँगसँगै लिएर गएको हुन्छ । लैङ्गिक सम्बन्धले शक्ति र अधिकार विभिन्न लिङ्गका बीच कसरी वितरण भएको छ भन्ने कुरासँग सरोकार राख्दछ । यसले समाजमा महिला र पुरुषको स्थानमा हुने संरचनागतविभेद वा समानताको अवस्था सृजना गर्दछ । यसले जिम्मेवारी तथा अधिकारको बाँडफाँड गर्ने तरिका तथा महिला र पुरुषलाई के कति मन्यता दिने भन्ने कुराको परिभाषा गर्दछ ।

“लैङ्गिक विश्लेषण” लेलैङ्गिक भूमिका, आवश्यकता, अवसर एवम् अधिकारमा फरक हुनाले महिला, पुरुष, बालिका तथा बालकलाई कुनै खास अवस्थामाकसरी असर गर्दछ भन्ने कुराको परीक्षण गर्ने कार्यलाई जनाउँदछ । लैङ्गिक विश्लेषणले महिला तथा पुरुषबीचको सम्बन्धको परीक्षण गर्दछ । उनीहरूको साधनमाथिको पहुँच तथा नियन्त्रण र उनीहरूले एकआपसको सम्बन्धका आधारमा भोग्नुपरेका बाधा अवरोधको लेखाजोखा गर्दछ । सबै क्षेत्रको वस्तुस्थितिको विश्लेषणले लैङ्गिकतामा आधारित असमानता मानवीय क्रियाकलापको कारणले भएको हो वा होइन भन्ने कुराको सुनिश्चितता गर्दछ र लैङ्गिक समानता तथा न्यायको सम्बर्द्धनका लागि भूमिका खेल्दछ ।

“लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण” भन्नाले महिला तथा पुरुषहरूबीच एवम् विभिन्न सामाजिक समूहहरूबीचको असमान शक्तिसम्बन्धलाई परिवर्तन गर्ने विषयलाई जनाउँदछ । यसले विद्यमान शक्तिसम्बन्धलाई समतायुक्त सन्तुलनमा आधारित बनाउन मूलप्रवाहीकरण, सबैप्रकारका विभेदको अन्त्य, अधिकार प्राप्ति, उपयोग र सशक्तीकरणमा जोड दिन्छ । साथै सबै लिङ्ग र वर्गको सामाजिक पहिचानलाई तटस्थ रूपमा हेरी सबैका लागि समान अधिकार, जिम्मेवारी, अवसर तथा सम्मानलाई सुनिश्चित गराउँदछ ।

“सशक्तीकरण” भन्नाले व्यक्ति तथा समुदायको व्यक्तिगत, राजनीतिक, सामाजिक वा आर्थिक सबलतामा वृद्धि गर्नु हो । महिला तथा बालिकाको सशक्तीकरणले महिला तथा बालिकाले आफ्नो

जीवनमाथिको अधिकार र नियन्त्रण गर्ने शक्ति हासिल गर्ने कुरालाई बताउँदछ। यसमा सचेतना बढाउने, आत्मविश्वास जगाउने, निर्णय गर्ने क्षमता वृद्धि गर्ने, साधनमाथिको पहुँच र नियन्त्रण कायम गर्ने तथा त्यस्ता संरचना एवम् संस्थाहरूको रूपान्तरण गर्ने जसले लैङ्गिक विभेद तथा असमानतालाई बढावा दिइरहेका हुन्छन्।

“सहभागिता”ले महिला र पुरुषका आफ्ना आवश्यकता र हितका विषयलाई प्रस्तुत गर्ने आ-आफ्नै तरिका र क्षमतालाई सोही आधारमा विकासका कार्यमा जिम्मेवारी वहन गर्दछन् भन्ने कुरालाई जनाउँदछ। विकासका अभ्यासले व्यक्तिको सहभागितालाई खासगरी दुई तरिकाले हेरेको छ, निष्क्रिय सहभागिता जनाउनेदेखि लिएर सक्रिय रूपमा परिवर्तनका संवाहक बन्नेसम्मको सहभागिता जनाउने। यसले समग्र रूपमा अर्थपूर्ण संलग्नता, स्वामित्व, योगदान, जिम्मेवारी र जवाफदेहीसँग सम्बन्धित क्षमतालाई जनाउँदछ।

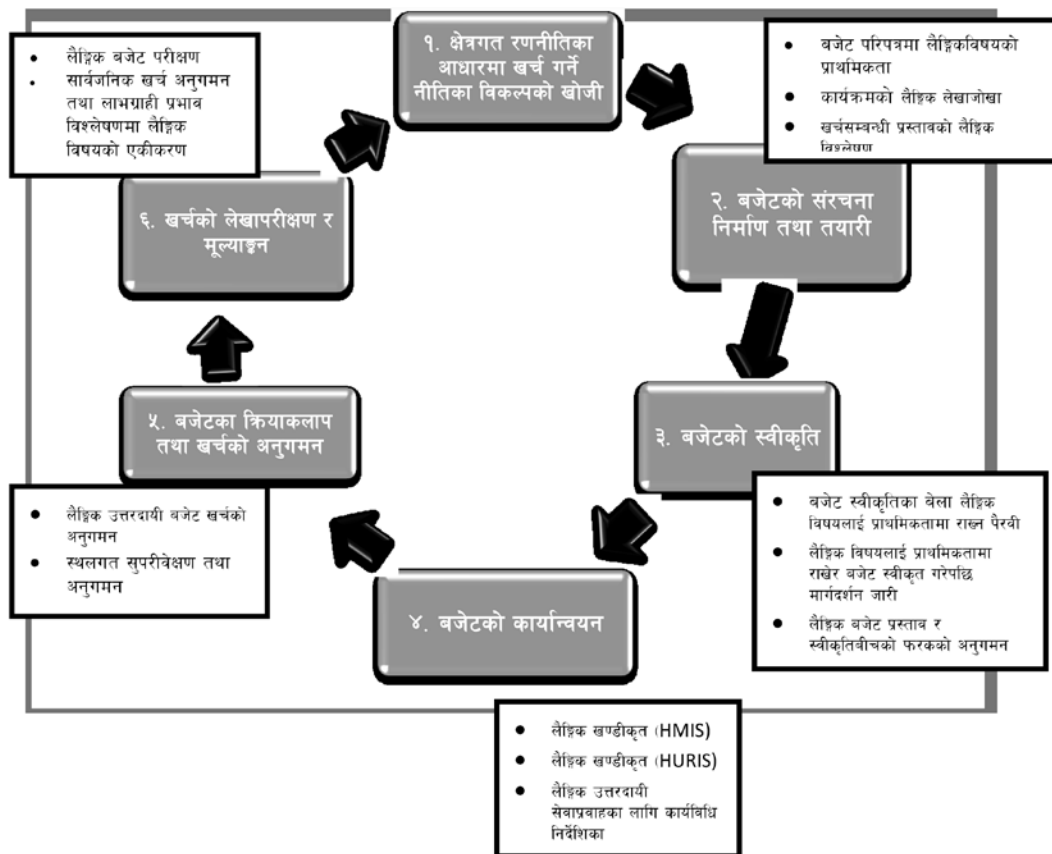
“सुत्र (SuTRA)” भन्नाले प्रदेश तथा स्थानीय तहमा कोष नियमन गर्ने एप्लिकेशन हो। सूचना प्रविधिमा आधारित रही योजना बनाउने, बजेट तर्जुमा गर्ने तथा लेखा राख्ने सफ्टवेयर हो, जसलाई महालेखा परीक्षकबाट स्वीकृत प्रदेश तथा स्थानीय तहका सरकारका लागि संरचित वित्तीय व्यवस्थापन कार्यविधिका रूपमा उपयोग गरिन्छ, जुन महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट स्वीकृत लेखा राख्ने तथा प्रतिवेदन तयार गर्ने फारमसँग सम्बन्धित रहेको छ।

“यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य” भन्नाले प्राथमिक स्वास्थ्योपचारका सन्दर्भमा प्रदान गरिने प्रजनन तथा यौन स्वास्थ्य उपचारलाई जनाउँदछ। यसमा परिवार नियोजन, सुरक्षित मातृत्व तथा प्रसूति रोगसम्बन्धीसेवा, यौनिक सङ्क्रमणबाट हुने रोग तथा एचआईभी एड्सको प्रतिकारात्मक, हेरचाह तथा उपचारात्मक सेवा, यौनिकता तथा प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी शिक्षा तथा मनोविमर्श सेवा, महिला हिंसाको प्रतिकार तथा निगरानी एवम् परम्परागत जोखिमयुक्त प्रचलनको अन्त्य गर्नेजस्ता स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित विषय पर्दछन्।

२.३ बजेट चक्रमा लैङ्गिक विषय समावेश गर्ने औजारहरू

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट विभिन्न स्वरूपमा विभाजन गर्न सकिन्छ। यसलाई सम्पूर्ण क्षेत्रको बजेटका रूपमा पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ वा कुनै क्षेत्रविशेष वा कुनै एक कार्यक्रमका रूपमा सरकारलेसंघ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई केन्द्रित गरी कार्यान्वयनमा ल्याउन सक्दछ। तलको चित्र नं. १ मा देखाइएजस्तै लैङ्गिक विषयलाई बजेट पद्धतिमा मूलप्रवाहीकरण गर्नका लागि विभिन्न औजार तथा विधिको प्रयोग गरिन्छ। ती औजार तथा विधिहरूलाई सन्दर्भ वा स्थानीय परिवेशअनुकूल बनाइलैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई कार्यान्वयनमा ल्याउन सकिन्छ।

चित्र नं. २: बजेट तर्जुमा चक्र लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट औजारको प्रयोग

अध्याय-३:

नेपालमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी व्यवस्थाको समीक्षा

३.१ लैङ्गिक समानताका लागि संवैधानिक प्रावधान

नेपालको संविधानमा उल्लेखित मौलिक हकले सबैको समान अधिकारको प्रत्याभूत गरेको छ, र यसले सारभूत समानता, निष्पक्षता तथा सामाजिक न्यायको सिद्धान्तलाई आत्मसात गरेको छ। संविधानको धारा १८ मा महिला लगायतका वञ्चितमा परेका समुदायका लागि सकारात्मक विभेदको प्रावधान राखिएको छ। संविधानको धारा ३८(२) मा महिलाका लागि सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धमा विशेष व्यवस्था गर्नुका साथै महिलाहरूको स्वास्थ्यका लागि विशेष अवसर समेत प्राप्त गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको छ। राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वले स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक समानतालाई प्राथमिकता दिई कार्यान्वयन गर्न मार्गनिर्देशन गरेको छ।

३.१ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी नीति, रणनीति तथा योजना

३.२.१ लैङ्गिक समानताका लागि नीति र योजना

लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तीकरण राष्ट्रिय नीति तथा कार्ययोजना, १९९७ ले सबै क्षेत्रमा लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने तथा महिला सशक्तीकरण गर्ने राज्यको उच्चतम तहको प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ। यसलाई नेपालले सन् १९९१ मा अनुमोदन गरेको र महिलाविरुद्ध हुने सबैप्रकारका भेदभाव अन्त्य गर्ने संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धिको कार्ययोजनामा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने र महिला सशक्तीकरण गर्ने रणनीतिका रूपमा समावेश गरेको छ।

३.२.२ दिगो विकास लक्ष्य, दृष्टान्त र नेपालको स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक समानता

नेपालले प्रतिवद्धता जनाई कार्यान्वयनमा ल्याएको दिगो विकास लक्ष्य, २०३० ले राखेका लक्ष्यमध्ये प्रत्यक्ष रूपमा स्वास्थ्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित लक्ष्य ३ र लक्ष्य ५ हासिल गर्नका लागि महिला र बालिकाको सशक्तीकरण एवम् स्वास्थ्यक्षेत्रका लैङ्गिक समानताको लक्ष्य निर्धारण गरेको छ। राष्ट्रिय योजना आयोगको समन्वयमा तयार गरिएको राष्ट्रिय दिगो विकास लक्ष्यमा सन् २०३० सम्ममा अति गरिबीलाई ५ प्रतिशतमा झार्ने, सामाजिक सुरक्षणको बजेटलाई ११ बाट १५ प्रतिशतमा पुऱ्याउने, मातृमृत्युदर प्रति १,००,००० मा २३९ रहेकोमा यसबाट ७० मा झार्ने, स्वास्थ्यक्षेत्रको बजेट ५.५ बाट ७ प्रतिशत पुऱ्याउने, दक्ष प्रसूतिकर्मीको उपयोग ७५ प्रतिशतबाट ९० प्रतिशत पुऱ्याउने, सबै किसिमका लैङ्गिक हिंसाको अन्त्य गर्ने, आधारभूत स्वास्थ्यसेवा सबैलाई उपलब्ध गराउनेलगायतका विषय समावेश गरिएका छन्।

^१राष्ट्रिय योजना आयोग २०१५, दिगो विकासका लक्ष्यहरू (२०१६-२०३०), राष्ट्रिय (प्रारम्भिक) प्रतिवेदन र राष्ट्रिय योजना आयोग २०१७, दिगो विकासका लक्ष्यहरूको राष्ट्रिय समीक्षा।

३.२.३ पन्ध्रौं आवधिक योजनाको आधारपत्र (आ.व. २०७६/७७ देखि २०८०/८१ सम्म)

नेपालको पन्ध्रौं आवधिक योजनाको आधारपत्रले महिलाको समान तथा अर्थपूर्ण सहभागितासहित सारभूत समानता कायम गर्ने लक्ष्य हासिल गर्नका लागि लैङ्गिक उत्तरदायी शासन व्यवस्थालाई संस्थागत गर्ने र स्रोत साधनमा महिलाको समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने उद्देश्य राखेको छ। यस उद्देश्यप्राप्तीका लागि राज्यका सबै तहमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट विनियोजन पद्धतिलाई संस्थागत गर्ने रणनीति आधारपत्रले लिएको छ। यस रणनीति अन्तर्गत लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट प्रणालीलाई प्रदेश तथा स्थानीयतहसम्म संस्थागत गर्दै लैङ्गिक बजेट विनियोजन अनुपात वृद्धि गरिने, लैङ्गिक सशक्तीकरण सूचकांक समेतलाई आधार लिई प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई वितीय हस्तान्तरण गर्ने व्यवस्था गरिने, राज्यका सबै तहमा लैङ्गिक सम्पर्क विन्दु तोक्यो महिलालाई बजेट विनियोजन व्यवस्था अनिवार्य गरिने तथा लैङ्गिक लेखापरीक्षण पद्धतिलाई राज्यका सबै तहमा लागू गर्ने कार्यनीति अवलम्बन गरिएको छ।

३.२.४ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट स्थानीयकरण रणनीति, २०७२

संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले स्थानीय तहमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा पद्धतिलाई कार्यान्वयनमा लैजाने प्रयास गरेको छ। “लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट स्थानीयकरण रणनीति”^२ले स्थानीय तहमा स्थानीय कार्यपालिका तथा क्षेत्रगत निकायहरूद्वारा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई संस्थागत गर्ने ध्येय राखेको छ। रणनीतिले तल वर्णन गरिएको अर्थ मन्त्रालयको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०६९ मा समावेश भएको विधिलाई नै प्रयोगमा ल्याएको छ। प्रदेश तथा स्थानीय तहको प्रशासनिक संघीयकरण गर्नुअगावै यस रणनीतिलाई कार्यान्वयनमा ल्याइएकोहुँदाप्रदेशको शासकीय संरचना र स्थानीय सरकार सञ्चालनको कानून एवम् बजेट प्रणालीसँगतादात्म्यता कायम हुनेगरी यस रणनीतिलाई परिमार्जन गर्नु आवश्यक देखिएको छ।

३.३ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका लागि संस्थागत संरचना

लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तीकरणसम्बन्धी सरकारको प्रतिवद्धता पूरा गर्नका लागि लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको शुरुआत सन् २००७/०८ देखि अर्थ मन्त्रालयले गरेको हो। लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका लागि राष्ट्रिय संस्थागत संरचनाका रूपमा अर्थ मन्त्रालयले नेतृत्व गरेको उच्चतहको बहुक्षेत्रगत लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट समिति रहेको छ। सबै मन्त्रालय तहमा क्षेत्रगत लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट समितिको व्यवस्थाका साथै लैङ्गिक सम्पर्कव्यक्तिको व्यवस्था गरिएको छ। संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा भएको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयन समितिले लैङ्गिक उत्तरदायीबजेट स्थानीयकरण रणनीतिको कार्यान्वयनलाई निर्देशन गर्नेगरी संस्थागत व्यवस्था गरिएको छ। यससम्बन्धी व्यवस्थाका लागि अनुसूची-१ हेर्नुहोस्।

३.४ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी कार्यविधिको व्यवस्था

३.४.१ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०६८

अर्थ मन्त्रालयले कार्यान्वयनमा ल्याएको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०६९ले सबै

^२ संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट स्थानीयकरण रणनीति, २०७२

सरकारी क्षेत्रका लागि लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी ढाँचा प्रदान गरेको छ । यस दिग्दर्शनले बजेट तर्जुमाको चरणमा लैङ्गिक विषयलाई एकीकरण गर्ने कुरामा जोड दिएको छ र सबै क्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायित्व सुनिश्चित गर्नका लागि बजेटको वर्गीकरण र कोडिङ गर्ने विधिमा एकरूपता प्रदान गरेको छ । सरकारी क्षेत्रका लागि अनिवार्य शर्तका रूपमा राखिएको आ-आफ्नो बजेटको वर्गीकरण र कोडिङ गर्ने व्यवस्थाले राष्ट्रिय बजेटको लैङ्गिक उत्तरदायित्वका विषयमा अर्थ मन्त्रालयमा प्रस्तुत गरिने प्रतिवेदनका लागि आधार उपलब्ध गराएको छ । लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शनले बजेट तर्जुमाबाहेक बजेट चक्रका अन्य चरणमा यसलाई एकीकरण गर्न सकेको छैन ।

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०६९ ले देहायका आधारभूत मूल्यमान्यता र सिद्धान्तलाई आत्मसात गरेको छ :

तालिका नं. १: आधारभूत मूल्यमान्यता र सिद्धान्त

मूल्यमान्यता र सिद्धान्त	व्याख्या
लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण	समष्टीगत आर्थिक नीति तथा बजेट प्रणालीमा लैङ्गिक विषयको प्राथमिकीकरण महिला र पुरुषमा बजेटको प्रभावको लैङ्गिक समानताका दृष्टिले लेखाजोखा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका सम्बन्धमा पैरवी र सचेतना
पारदर्शिता र जवाफदेहिता	बजेट तर्जुमा र कार्यान्वयनका सबै पक्षमा पारदर्शिताको सुनिश्चितता बजेटको लैङ्गिक समानतासम्बन्धी नतिजाप्रतिको जवाफदेहिताको सुनिश्चितता
सहभागिता	बजेट तर्जुमा र कार्यान्वयनमा महिलाको समावेशी, अर्थपूर्ण र सक्रिय सहभागिताको सुनिश्चितता सरोकारवालाको सक्रिय सहभागिता
स्थानीयकरण	स्थानीय तहका प्रणालीमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई प्रयोगमा ल्याउनका लागि क्षमता विकास स्थानीय तहमा प्रभावकारी रूपमा लागू गर्न सहजीकरण र सामञ्जस्य
नतिजामा कार्यक्षमता र समता	उद्देश्यपरक कार्यसम्पादन सूचकका माध्यमबाट बजेट कार्यान्वयनको उपलब्धिको मापन नतिजा र लाभमा लैङ्गिक समताको सुनिश्चितता
प्रमाणमा आधारित	लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्कका आधारमा बजेटको लेखाजोखा तथा विश्लेषण स्वतन्त्र अध्ययन र अनुसन्धानबाट प्राप्त तथ्याङ्कको उपयोग

संस्थागत क्षमता	● उच्चतहको राजनीतिक प्रतिबद्धता र संलग्नता ● नीतिगत सामञ्जस्यता एवम् स्पष्टता ● प्रतिबद्ध तथा सक्षम संस्थागत व्यवस्था
पुनर्संरचना र सुधार	● बजेट प्रणालीको स्वतन्त्र लैङ्गिक मूल्याङ्कनका आधारमा संरचनागत तथा पद्धतिगत सुधार

यस लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शनले बजेट तर्जुमा चरणका लागि देहायका कामहरू उल्लेख गरेको छ :

- (क) लैङ्गिक सरोकार तथा आवश्यकताको लेखाजोखा र पहिचान
- (ख) कार्यक्रम तथा बजेटको लैङ्गिक विश्लेषण
- (ग) लैङ्गिक सवाललाई कार्यक्रम र बजेटमा समावेश गर्ने

<u>लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट वर्गीकरणका पाँच आधार</u>   ● योजना तथा कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयनमा महिलाको सहभागिता ● महिलाको क्षमता अभिवृद्धि ● कार्यक्रममा महिलाको लाभ र नियन्त्रणको सुनिश्चितता ● महिलाको रोजगारी तथा आयआर्जन वृद्धि ● महिलाको समयको उपयोगमा गुणात्मक सुधार र महिलाको कार्यबोझमा कमी

कार्यक्रम र बजेटको लैङ्गिक उत्तरदायित्व वर्गीकरण गर्नका लागि पाँचवटा आधारहरू निर्धारण गरिएको छ, जसको मापनका लागि सूचक तथा उपसूचकको व्यवस्था रहेको छ । प्रत्येक सूचक तथा उपसूचकको अङ्कगणनालाई जोडेर कुल प्राप्ताङ्क कायम गर्ने गरिएको छ । कुल अङ्कप्राप्तिका आधारमा बजेटलाई प्रत्यक्षलैङ्गिक उत्तरदायी, अप्रत्यक्षलैङ्गिक उत्तरदायी र लैङ्गिक दृष्टिकोणले तटस्थ गरी तीन वर्गमा विभाजन गरिएको छ । यस वर्गीकरणलाई सरकारको राष्ट्रिय विद्युतीय पद्धतिप्लभ :प्लभक्तचथ च्गमनभतप्लन क्षलायकवतप्यल कथकतभ्क षीःद्यक्ष्क० मा प्रविष्टी हुने गरी बजेट कोडसँग आवद्ध हुने व्यवस्था रहेको छ । यस विधिले सरकारलाई क्षेत्रगत तथा समयवद्ध आधारमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको अनुगमन गर्न र तुलनात्मक विश्लेषण गर्ने आधार प्रदान गरेको छ ।

३.५ स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट व्यवस्था

३.५.१ स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयको कार्यक्रम तथा बजेट प्रणाली

(क) वार्षिककार्यक्रम तथा बजेट प्रणाली:

विद्युतीय वार्षिककार्यक्रम तथा बजेट प्रणाली १९८६-८७ दुईवटा भाषा (अंग्रेजी र नेपाली) मा सञ्चालन हुने सरल अन्तरक्रियात्मक डाटावेस हो, जसलाई स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयले वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेटको प्रक्रियालाई सहजीकरण गर्नका लागि कार्यान्वयनमा ल्याएको हो । यसमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कोड प्रविष्टी गर्नपर्दछ । यसले लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलगायत विभिन्न दृष्टिकोणबाट व्यवस्थित तवरले विश्लेषणात्मक तालिका तयार गर्दछ । यस पद्धतिले स्वास्थ्यक्षेत्रका कार्यक्रम तथा बजेट पद्धतिलाई बढी सरल, पारदर्शी तथा सामञ्जस्ययुक्त तुल्याएको छ, जसलेगर्दा सम्पूर्ण प्रक्रियाको कार्यक्षमतामा वृद्धि गरेको छ ।

(ख) **Line Ministry Budget Information System (LMBIS):**

नेपाल सरकारले वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तयारीको प्रक्रियालाई सहभागितामूलक तथा तथ्यमा आधारित हुने प्रक्रिया सुनिश्चित गर्ने ि:द्यक्ष को प्रयोग गर्दैआएको छ । अर्थ मन्त्रालयले माथी उल्लिखित विधिवमोजिम लैङ्गिक उत्तरदायी वर्गीकरण तथा कोडिंगका आधारमा बजेट बाँडफाँड गर्दैआएको छ । विद्युतीय वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट प्रणालीबाट प्राप्त सूचनाहरू ि:द्यक्ष मा प्रयोग गरिनेछ ।

(ग) स्थानीय तहमा स्वास्थ्यक्षेत्रका लागि वार्षिककार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमासम्बन्धी मार्गदर्शन, २०७५

संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम तहगत कार्यविस्तृतीकरण र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार स्थानीय तहमा स्वास्थ्यक्षेत्रका लागि आवधिक तथा वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गर्नका लागि समन्वय गर्न एवम् विभिन्न तहमा गरिने कार्यक्रम तथा बजेटबीचमा सामञ्जस्यता कायम गर्नमन्त्रालयले यो मार्गदर्शनकार्यान्वयनमा ल्याएको छ । यस मार्गदर्शनले स्थानीय तहको स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका लागि आवश्यक पर्ने लैङ्गिक विश्लेषण, लैङ्गिक समानताका लागि लैङ्गिक आवश्यकताको पहिचान तथा प्राथमिकीकरण, लैङ्गिक संवेदनशील बजेट विनियोजन तथा कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनगर्ने परिपाटीका लागि स्पष्ट व्यवस्था गर्न सकेको देखिदैन । लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी ज्ञान र सीपको कमी, सक्षम संस्थागत व्यवस्थाको अभावका साथै लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्कको कमीका कारण स्थानीय तहको स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको कार्यान्वयन प्रभावकारी हुन सकेको देखिदैन ।

३.५.२ स्वास्थ्य क्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पद्धति: अभ्यास, चुनौती तथा अवसर

स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयले आर्थिक वर्ष २०६५।६६ देखिनै LMBIS मा प्रविष्ट गर्नगरी बजेट विनियोजनको लैङ्गिक वर्गीकरण गर्ने पद्धति अवलम्बनगर्दैआएको छ । यद्यपि, लैङ्गिक

उत्तरदायी बजेटको तर्जुमाका लागि आवश्यक पर्ने संस्थागत वातावरण, जनशक्तिको क्षमता तथा पद्धतिगत सामर्थ्यको अभाव रहेको छ। उदाहरणार्थ:

संस्थागत क्षमता:

- क्षेत्रगत लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट समिति निष्क्रिय रहेको छ।

विश्लेषणात्मक क्षमता:

- स्वास्थ्यक्षेत्रको कार्यक्रम तथा बजेटसम्बन्धी निर्णयलाई तथ्यमा आधारित हुनेगरी महिला र पुरुष, बालिका तथा बालकको स्वास्थ्यसम्बन्धी आवश्यकताको लेखाजोखा तथा कार्यक्रम र बजेटको लैङ्गिक विश्लेषण गर्ने पद्धतिको अभाव रहेको छ।
- क्षेत्रगत लैङ्गिक विश्लेषणलाई प्राथमिकता दिइएको छैन। लैङ्गिक परीक्षणको कार्य पहिलो पटक सन् २००२ मा गरिएतापनि सो कार्य दोहोरिएको छैन। मध्यकालीन खर्च संरचनामा लैङ्गिक विषयलाई समावेश गर्ने अवसरलाई समेत उपयोग गर्न सकिएको छैन।

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका औजार र तौरतरिकामा सांघुरो दृष्टि:

- स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयले हालसम्म लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा गर्ने भनेको नै नीति, योजना तथा अनुगमन महाशाखाले क्षेत्रगत बजेट प्रस्तावको संयोजन गर्ने बेलामा गरिने बजेटको लैङ्गिक वर्गीकरण रहेको छ।
- लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको प्रस्थानविन्दुका रूपमा बजेट तर्जुमा गर्दा यसलाई कोडिङ्ग गर्नुपर्ने कुरालेसीमितता सृजना गरेको छ। यसले गर्दा स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयमा बजेट कार्यान्वयन, बजेट अनुगमन तथा बजेट मूल्याङ्कनकाचरणमा लैङ्गिक बजेटलाई लागू गर्नका लागि कम ध्यान दिइएको पाइन्छ।
- प्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका रूपमा विनियोजित भएको रकमकोतथ्यका आधारमा अनुगमन नहुने कारणले बजेट स्वीकृति हुँदापटक-पटककार्यक्रम हटाइने गरेको र बजेट रकम काटिने गरेको देखिन्छ।
- मन्त्रालयको लैङ्गिक समानतासम्बन्धी उद्देश्य हासिल गर्नका लागि बजेट खर्चको योगदान कति रहेको छ भन्ने बारेमा नतिजा विश्लेषण हुने गरेको देखिँदैन।

कर्मचारीको दक्षता:

- वार्षिककार्यक्रम तथा बजेट निर्माणमा संलग्न हुने महाशाखा तथा कार्यक्रमसँग सम्बन्धित कर्मचारीले लैङ्गिक विषयलाई आत्मसात गर्न आवश्यक तालिम प्राप्त गरेको वा सोका लागि प्रयोगमा ल्याइने औजार-बाकस ९तययपिप्तक०को विकास गरेको देखिँदैन।

लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्क :

- बालस्वास्थ्य र औलोरोगलगायतअन्य स्वास्थ्यसेवासँग सम्बन्धित विषयहरूको लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्क स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीमा समावेश गर्न नसक्नुका साथै

मानवस्रोत सूचना प्रणालीमा कुल स्वास्थ्य जनशक्ति, उनीहरूको लैङ्गिक स्थिति, पदीय जिम्मेवारीजस्ता विषयमा खण्डीकृत तथ्याङ्क उपलब्ध हुनसक्ने अवस्थासमेतदेखिदैन ।

स्वास्थ्यक्षेत्रको बजेट तर्जुमामा लैङ्गिक उत्तरदायित्वलाई एकाकार गर्ने सम्बन्धमा कमीकमजोरीहुँदाहुँदै पनि स्वास्थ्य प्रणालीको क्षमता विकास गरी लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पद्धतिलाई कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने बाध्यता रहेको छ ।

- पहिलो- संवैधानिक व्यवस्था, नीति तथा कानूनले महिला सशक्तीकरण र लैङ्गिक समानतामा जोड दिएकाले स्वास्थ्यक्षेत्रले लैङ्गिक विषयलाई प्राथमिकतादिनुपर्ने अपरिहार्यता रहेको छ ।
- दोस्रो- स्वास्थ्यक्षेत्रको संघीयकरण र कार्यक्रमतथा बजेटको स्थानीयकरणलेस्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई कार्यान्वयनमा लैजान अवसर प्रदान गरेको छ ।
- तेस्रो- लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटले शासन व्यवस्थाका तीनै तहमा पारदर्शी, समतायुक्त तथा नतिजामा आधारित कार्यक्रम तथा बजेट प्रणालीको विकास गर्न योगदान गर्नसक्ने देखिन्छ ।

अध्याय-४

स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिका

४.१ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी नीति तथा रणनीति

लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तीकरणलाई संविधानले आत्मसात गरेको छ । राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, २०७६ तथा नेपाल स्वास्थ्यक्षेत्र रणनीति, २०७२ ले सर्वव्यापी स्वास्थ्यसेवाका लागि मार्गप्रशस्त गरेको छ । स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीतिले स्वास्थ्यक्षेत्रमा सरकारको लैङ्गिक समानतासम्बन्धी उद्देश्य हासिल गर्नका लागि विस्तृत कार्यढाँचा प्रस्तुत गरिसकेको छ । साथै लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने तथा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण गर्ने संयन्त्रका रूपमा समावेश गरेको छ ।

स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण (लैससास) रणनीति, २०७६

रणनीतिक उद्देश्यहरू:

- उद्देश्य १:** संघ, प्रदेश र स्थानीय तहअन्तर्गत स्वास्थ्यक्षेत्रको नीति, रणनीति, कानून, प्रणाली, योजना, कार्यक्रम तथा बजेटमा लैससास मूलप्रवाहीकरण गर्नु ।
- उद्देश्य २:** संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा लैससाससम्बन्धी संस्थागत संयन्त्र स्थापना गरी क्रियाशील बनाउनु ।
- उद्देश्य ३:** आधारभूत स्वास्थ्यसेवाको अधिकार माग गर्न सक्ने र उपयोग गर्न सक्ने गरी लक्षित समूहको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु ।
- उद्देश्य ४:** मूलप्रवाहमा रहेका स्वास्थ्यसेवामा समतामूलक पहुँच वृद्धि र आधारभूतस्वास्थ्यसेवा समावेशी रूपमा प्रवाह हुन सक्नेगरी लैससासलाई आन्तरिकीकरण गर्नु ।
- उद्देश्य ५:** जोखिममा रहेका रवञ्चितीमा परेका जनताको स्वास्थ्यसम्बन्धी विशेष आवश्यकता पूरा गरी उनीहरूको स्वास्थ्यसेवा माथिको समतायुक्त पहुँच एवम् उपयोग सुनिश्चित गर्न लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु ।

४.२ नेपालमा लैङ्गिक असमानता र स्वास्थ्य

पुरुषको भन्दा महिलाको सरदर आयु वृद्धि भएको छ र पुरुषको ६८.८ वर्षको दाँजोमा महिलाको ७१.६ वर्ष पुगेको छ । मातृमृत्युदर उल्लेख्य मात्रामा घटेको छ जुन सन् १९९६ मा प्रति १,००,००० मा ५३९ रहेकोमा सन् २०१६ मा आएर २३९ मा सीमित भएको छ । संस्थागत प्रसूति गराउनेको अनुपात सन् २००६ मा १८ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०१६ मा ५७ प्रतिशत पुगेको छ । तथापि, गरीबी, भौगोलिकता तथा जातजातिगत कारणले संस्थागत रूपमा प्रसूति गराउनेमा असमानता कायमै छ ।

जहाँसम्म विवाहको सरदर उमेर बढ्दै गएको छ र विवाहको मध्यउमेर १७.८ वर्ष रहेको छ ।

अभैपनि १५ देखि १९ वर्ष उमेर समूहका १७ प्रतिशत महिलाले बच्चा जन्माउने गरेका छन्, जसबाट आमा र बच्चा दुवै थप जोखिममा रहेको देखिन्छ। महिलामा रक्तअल्पता बढ्दै गएको छ, जसमा सन् २०११ मा १५ देखि ४९ वर्ष उमेरसमूहका ३५ प्रतिशत महिलामा यो अवस्था रहेको थियो भने सन् २०१६ मा ४१ प्रतिशत महिलामा रहेको देखिन्छ। महिलामा रहेको रक्तअल्पतासम्बन्धी रोगले गर्दा दीर्घरोग, मातृमृत्युको जोखिम, कमजोर अवस्था भएको शिशुको जन्म तथा उनीहरूको उत्पादकत्वमा बढ्दो ह्रास देखिएको छ।

प्रजनन स्वास्थ्यलाई गरीबी, सामाजिक मूल्यमान्यता तथा सांस्कृतिक प्रचलनले प्रभाव पारेको हुन्छ, जसले महिलाको जीवन, अवसर र स्रोतसाधनमाथिको नियन्त्रणलाई निर्धारण गर्दछन्। परिवारनियोजनको बोझ महिलामा असमान रूपमा रहेको छ र पुरुषमा गरिने बन्ध्याकरण (५.५ प्रतिशत) महिला (१४.७ प्रतिशत) को दाँजोमा एकदमै कम रहेको छ। सांस्कृतिक प्रचलनका कारणले मासिक धर्म (रजश्वला) र गर्भावस्थामा हुनुपर्ने महिलाको खानपान तथा सोसम्बन्धी परिवारमा अन्तरक्रियागर्नप्रतिबन्ध लगाइएकाले गर्दा आमा तथा नवजातशिशुलाई जोखिममा पार्ने गरेको छ। छाउपडीजस्ता प्रचलन गैरकानूनी भए तापनि सुदूरपश्चिममा कायमै रहेको छ।^३ गरीबीका साथै महिला सशक्तीकरणको अभावका कारणले आइखस्ने समस्याबाट धेरै महिलाहरू पीडित छन्।

लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा बढ्दो क्रममा रहेको छ र यसले महिलालाई सामाजिक, आर्थिक तथा जातजातिगत पृष्ठभूमिका कारणले असर गरिरहेको छ। नेपाल जनसांख्यिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०१६ ले १५ देखि ४९ वर्ष उमेरसमूहका २२ प्रतिशत महिला आफ्ना पति (८४ प्रतिशत) बाट हुने शारीरिक हिंसाबाट बढीमात्रामा पीडित हुनुपरेको तथा ३५ प्रतिशत महिलाले आफ्ना पतिबाट प्रायःजसो डरैडरमा बस्नुपर्ने अवस्था विद्यमान रहेको देखाएको छ।

महिला सशक्तीकरणका लागि अवलम्बन गरिएका उपायहरूमा केही सुधार देखिएका छन्। यद्यपि महिलाको स्वास्थ्य सम्बन्धमा लिइने निर्णयमा उनीहरूको सहभागितान्यून रहेको छ। १५ देखि ४९ वर्ष उमेरसमूहका केवल आधा (५८ प्रतिशत) महिलाहरूमात्र आफ्नो स्वास्थ्यसेवा लिने निर्णयमा सहभागी हुन्छन्। महिलाको निर्णयमा सहभागिता सशक्तीकरणको एक सूचक हो र यसको सम्बन्ध शिशु तथा बालमृत्युको गहनतासँगगाँसिएको छ।

लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई स्वास्थ्य प्रणालीमा मूलप्रवाहीकरण गर्ने प्रयासको परिणामहरू देखिन थालेका छन्। लैङ्गिकमैत्री भौतिक पूर्वाधारको निर्माण गर्ने, सेवाकालीन तालिममा लैङ्गिक विषयलाई समावेश गर्ने तथा लैङ्गिक हिंसाप्रभावितलाई प्रदान गरिने सेवा बढाउँदै लैजानेजस्ता लैङ्गिक सरोकारका विषयमा ध्यान बढ्दै गएका कारण यसक्षेत्रमा प्रगति भएको पाइएको छ। यद्यपि लैङ्गिक खण्डीकृत सूचनाको अभाव, स्वास्थ्यक्षेत्रका सबै तहका व्यवस्थापकीय निकायमा महिलाको सहभागिता न्यून रहनु तथा नेतृत्वदायी पदमा लैङ्गिक असमानताजस्ता पक्ष मुख्य सवालका रूपमा रहेका छन्।

^३ महिलालाई मासिकधर्मका बेलामा तथा बच्चा जन्माएपछि अपवित्र मानी घर र समुदायबाट अलग्गै राख्ने प्रचलन नै छाउपडी हो। सन् २००५ मे महिनामा नेपालको सर्वोच्च अदालतले नेपाल सरकारलाई यस प्रचलनमा रोक लगाउन आदेश जारी गरिसकेको छ।

४.३ स्वास्थ्यक्षेत्रका राष्ट्रिय नतिजा हासिल गर्नका लागि लैङ्गिक प्राथमिकता

संविधानले महिलाका लागि विशेष जोड दिइएका प्रावधान तथा क्षेत्र, नेपाल स्वास्थ्यक्षेत्र रणनीति तथा स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीतिका आधारमा स्वास्थ्यक्षेत्रका लैङ्गिक प्राथमिकता तल दिइएको तालिका नं. २ मा प्रस्तुत गरिएका छन्:

तालिका नं २:

संविधान, नेपाल स्वास्थ्यक्षेत्र रणनीति तथा स्वास्थ्यक्षेत्रको लैससास रणनीतिसम्बद्ध स्वास्थ्यक्षेत्रका राष्ट्रिय लैङ्गिक प्राथमिकता

	स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उद्देश्य तथा प्राथमिकता	संवैधानिक व्यवस्था तथा विशेष जोड	नेपाल स्वास्थ्य क्षेत्र रणनीति तथा नतिजामूलक ढाँचा	स्वास्थ्य क्षेत्रको लैससास रणनीति
१	स्वास्थ्यस्थितिमा सुधार		√	
	महिलाको प्रजनन तथा मातृस्वास्थ्यमा सुधार	√	√	
	रक्तअल्पतासहित महिलाको पोषणमा सुधार	√	√	
	बालक र बालिकाको समतायुक्त स्वास्थ्यस्थिति		√	
२	गुणस्तरीय स्वास्थ्यसेवाको समतायुक्त उपयोग		√	
	लैङ्गिक उत्तरदायी तरिकाले गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्ने जसले महिलालाई आफ्नो स्वास्थ्यमाथि नियन्त्रण गर्न सक्षम बनाउँदछ			√
	सेवामा पहुँचका लागि महिलाले भोग्नुपरेका वित्तीय, सामाजिक सांस्कृतिक, भौगोलिक तथा समयसम्बन्धी बाधाअड्चनलाई हटाउने		√	√
	सेवा नपुगेका र लाभवाट विमुख जनसङ्ख्याका लागि लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन तथा सेवाप्रवाह गर्ने	√	√	√
	लैङ्गिक हिंसापीडितका लागि स्वास्थ्य प्रणालीको प्रतिकार्यात्मक क्षमतामा सुधार गर्ने		√	√

३	महिला सहभागिता बढाउने	√		√
	निर्वाचित, नागरिक समाजका तथा समुदायका महिलाको निर्णय गर्ने तथा व्यवस्थापन गर्ने समितिमा सहभागिता बढाउने	√		√
४	नेतृत्वमा महिलाको समानुपात बढाउने	√		
	स्वास्थ्य प्रणालीलगायत स्वास्थ्यसंस्थाको व्यवस्थापनमा नेतृत्व तथा निर्णय गर्ने तहमा लैङ्गिक असमानता घटाउने			√
५	समतायुक्त तथा समावेशी जनशक्ति तथा कार्यस्थलको सृजना गर्ने	√		√
	लैङ्गिक रूपमा समावेशी तथा महिलामैत्री कार्यस्थलको सृजना गर्ने			√
	समान कामका लागि समान तलब, कार्यस्थापन, योग्यतामा आधारित पेशागत निरन्तर शिक्षा, वृत्ति विकास तथा पदोन्नतिसहित सबैका लागि रोजगारीमा समान अवसरका लागि मानव संसाधन नीति तथा प्रणाली सुदृढ बनाउने			√
६	सूचना, कार्यक्रम तथा बजेट प्रणाली सुदृढ बनाउने		√	√
	सूचना प्रणाली, कार्यक्रम तथा बजेट प्रणाली एवम् लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्कमा लैङ्गिक विषयलाई संस्थागत गर्ने			√

४.४ स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पद्धतिका लागि मार्गचित्र

स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको तर्जुमा गर्ने पद्धति लागू गर्नेसम्बन्धमा हासिल भएका उपलब्धि तथा सबलीकृत कानूनी, नीतिगत तथा शासकीय वातावरणलाई आधार गरेर मन्त्रालयले लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको सुदृढीकरणका लागि चरणबद्ध दृष्टिकोण अवलम्बन गर्ने निर्णय लिएको छ। चरणबद्ध दृष्टिकोणले लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका आधारभूत शर्तलाई पूरा गरीसुधारका कार्य गर्दै जाने कुरामा जोड दिएको छ। समयसापेक्ष तथा सिकाइमा आधारित भएर हाल विकसित संघीय संरचनाअनुसारलैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई स्थापित गर्ने उद्देश्य राखेको छ।

- पहिलो चरणमा लैङ्गिक लेखाजेखाका सरल औजारको प्रयोग गर्ने तथा संघीय संरचनामा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटले कसरी कार्य गर्दछ भन्ने विषयमा सिकाइका लागि सीमित कार्यक्षेत्रको परीक्षण गर्नेकुरामा केन्द्रित रहेको छ। पहिलो चरणमा लैङ्गिक उत्तरदायी

बजेटको तयारीर सहभागितामूलक बजेट अनुगमन तथा परीक्षण गर्ने कुरामा जोड दिइनेछ।

- दोस्रो चरणमा पहिलो चरणबाट प्राप्त सिकाइलाई उपयोग गर्दै अघि बढ्ने गरी बजेट चक्रका सबै पक्षमा यसलाई विस्तार गर्ने र गहन रूपमा बजेटको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनकाविधि तथा लैङ्गिक विश्लेषणका औजारको उपयोग गर्ने विषय समावेश गरेको छ।

चित्र नं. ३: स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पद्धतिको मार्गचित्र

४.५ चरण १: लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका आधारभूत पक्ष सुदृढ गर्ने तथा अभ्यासबाट सिक्ने

स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका आधारभूत पक्ष सुदृढ गर्नका लागि प्राथमिकताका क्षेत्र देहायबमोजिम रहनेछन्:

- स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयनको सुपरीवेक्षण गर्ने जिम्मेवारी भएको जेसी निर्देशन समितिलाई क्रियाशील बनाउने र प्रदेश तथा स्थानीय तहका जेसी समितिलाई समन्वय र सहजीकरण गर्न सक्षमबनाउने।
- शासनका विभिन्न तह (संघ, प्रदेश तथा स्थानीय) तथा मन्त्रालयहरू (स्वास्थ्य, महिला तथा बालबालिका, प्रादेशिक सामाजिक विकास, अर्थ तथा संघीय मामिला) बीच लैङ्गिक उत्तरदायीबजेटको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा समन्वय र सामञ्जस्यता कायम गर्न संयन्त्र स्थापना गर्ने।
- स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटनिर्देशिका कार्यान्वयनमा ल्याउने।
- लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई कार्यान्वयन गर्न आवश्यक प्रशिक्षण सामग्री र औजार-बाकस तयार गर्ने।
- योजना तथा बजेट निर्माण कार्यमा संलग्न महाशाखा तथा शाखाका कर्मचारीको क्षमता विकास गर्ने।

- (च) लैङ्गिक खण्डीकृत स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना तथा लैङ्गिक खण्डीकृत मानवस्रोत तथ्याङ्क प्रणालीलाई सुदृढीकरण गर्ने ।
- (छ) लैङ्गिक उत्तरदायीबजेट वर्गीकरण र कोडिंगलाई समावेश गर्नका लागि बजेट व्यवस्थापनकाविभिन्न प्रणालीहरू जस्तै स्वास्थ्यक्षेत्रमा विद्युतीय वार्षिककार्यक्रम तथा बजेट, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा क्वाल्ड,संघीय तहमा िद्यक्षसंग सूचना प्रविधिको तादात्म्यता तथा कार्यक्षेत्र सुनिश्चित गर्ने ।

चरण-१ अन्तर्गत संघीय संरचनामा परिमार्जितलैङ्गिक उत्तरदायीबजेट प्रणालीको प्रभावकारी परीक्षण गर्न निश्चित क्षेत्र छनोट गरी सिकाइहरू अवलम्बन गरिने छन् । यसको ध्येय स्वास्थ्यक्षेत्रका योजनाकार तथा व्यवस्थापन पक्षलाईलैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको औचित्यका बारेमा जानकारी दिनु, लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटबाट प्राप्त उपलब्धि प्रदर्शित गर्नु, सरोकारवालामा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटप्रति अभिरुची विकास गर्नु तथा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाईथप सुदृढ गर्नका लागि तथ्यसङ्कलनगर्नु रहेको छ ।

५.५.१ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको कार्यक्षेत्र

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाईचालीसभन्दा बढी शीर्षक समावेश भएका स्वास्थ्यसम्बन्धी सबै कार्यक्रममा निरन्तरता दिइनेछ । हालसम्म नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखाले लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई बजेट तर्जुमाको समयमा बजेटको लैङ्गिक वर्गीकरणमा मात्रै सीमित गरेको छ । यसकार्यलाई लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिकाअनुसार भए/नभएको हेर्नका लागि प्रत्येक महाशाखालाईजिम्मेवारी हस्तान्तरणगरिनेछ । प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई आत्मसात गरी ग्रहण गर्ने अपेक्षा गरिएको छ । लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका नयाँ औजार एवम् विधि प्रयोग गरी बजेट तयारीका चरणमा र बजेट अनुगमनमा लैङ्गिक विषयलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

४.५.२ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका लागि संस्थागत संरचना

जेसी समितिले नै लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको समन्वय र सहजीकरण गर्नेछ । मन्त्रालयको नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखा मुख्य जिम्मेवार निकायका रूपमा रहनेछ, र जेसी शाखाले आवश्यक सहयोग गर्नेछ ।

४.५.३ बजेटसम्बन्धी नीति तथा प्रक्रियामा लैङ्गिक विषयलाई समावेश गर्ने

कार्यचरण १: नीतिगत समीक्षा तथा क्षेत्रगत खर्चका विकल्पको निर्धारण

पहिलो चरणको पछिल्लो खण्डको अवधिमा स्वास्थ्य नीति तथा स्वास्थ्यक्षेत्रको रणनीति, मध्यकालीन खर्च संरचना तथा लैङ्गिक उत्तरदायी कार्यमा भएका क्षेत्रगत खर्च तथा तिनबाट हासिल भएका नतिजाको प्रवृत्तिको लैङ्गिक विश्लेषण गरिनेछन् । यसले आगामी दिनमा गरिने नीतिगत विकास, मध्यकालीन खर्च संरचना तथा बजेटमा पर्ने प्रभावमा लैङ्गिक समावेशीकरणका लागि प्राथमिकता निर्धारण गर्न मार्गदर्शन प्रदान गर्दछ । यस विश्लेषणात्मक कार्यले प्रदेश तथा स्थानीय तहका सरकारका साथै क्षेत्रगत तहमा मार्गनिर्देशन प्रदान गर्दछ । (अनुसूची २ हेर्नुहोस्)

कार्यचरण २: बजेट तयारी

मन्त्रालयले बजेट तयारीका लागि निर्धारण गरेका विभिन्न तहमा लैङ्गिक समावेशीकरणलाई आत्मसातगर्न तल उल्लिखित विषयमा ध्यान पुऱ्याउनुपर्दछ ।

तालिका नं ३:

महिना	बजेट तयारीको तह	लैङ्गिक दृष्टिकोण समावेश गर्ने तरिका	जिम्मेवारी
मंसिर	राष्ट्रिय योजना आयोग र अर्थ मन्त्रालयले क्षेत्रगत विकास योजना तथा कार्यक्रमको समीक्षा एवम् आवश्यक स्रोतका लागि अनुरोध गर्ने	क्षेत्रगत समीक्षामा लैङ्गिक विषय समावेश गर्ने	जेसी निर्देशन समिति, जेसी शाखा
पौष	स्वास्थ्य नीति र रणनीतिका आधारमा मन्त्रालयले उद्देश्य तथा लक्ष्य निर्धारण गर्ने	उद्देश्य तथा लक्ष्य निर्धारण गर्दा लैङ्गिक विषयलाई आत्मसात गर्ने	जेसी निर्देशन समिति, जेसी शाखा
पौष	मन्त्रालयले प्रत्येक विभाग/कार्यक्रम/आयोजनाका लागि क्षेत्रगत बजेट मार्गदर्शन र सिलिग उपलब्ध गराउने	जेसी शाखा तथा नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखाले लैङ्गिक विषयलाई जेसी रणनीति तथा जेसी नतिजाको प्रक्षेपणका आधारमा योजना तथा कार्यक्रममा समावेश गरी बजेट तर्जुम गर्नु निर्देशन दिने	नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखा, जेसी शाखा
माघ	महाशाखा/ विभाग/ केन्द्र/ आयोजनाले योजना, कार्यक्रम, प्राथमिकता तथा बजेट तयार गर्ने	सहभागितामूलक लैङ्गिक लेखाजोखाबाट लैङ्गिक आवश्यकता, पद्धतिगत कमीकमजोरी पहिचान गरी प्राथमिकता निर्धारण गर्ने । जेसी शाखाले लैङ्गिक लेखाजोखा तथा प्राथमिकता निर्धारण गरी तथ्यका आधारमा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणसम्बन्धी प्रस्ताव गर्ने । सहभागितामूलक पद्धतिका आधारमा लैङ्गिक वर्गीकरण तथा कोडिगका लागि निर्देशिकाअनुसार परिमार्जित सूचक तथा अङ्कभारलाई समावेश गर्ने ।	विभिन्न विभाग, महाशाखा, केन्द्रका योजनासँग सम्बन्धित व्यक्तिहरू जेसी शाखा

माघ / फागुन	बजेट प्रस्तावको मूल्याङ्कन मन्त्रालयले गर्ने	बजेट प्रस्तावमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण बजेटको रक्षा गर्नका लागि तथ्यका आधारमा पैरवी गर्ने । जेसी शाखाको सहभागितामा बजेट तयारी समूहले प्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको प्रवृत्ति विश्लेषण तथा दृष्टिकोणका लागि पहल गर्ने ।	नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखा, जेसी शाखा
फागुन / चैत्र	मन्त्रालयले कार्यक्रम तथा बजेटलाई अन्तिम रूप दिई राष्ट्रिय योजना आयोग र अर्थ मन्त्रालयमा सिफारिससहित पठाउने	मन्त्रालयको सचिवसमक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको प्रवृत्तिको तथ्य प्रस्तुत गर्ने	नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखा, जेसी शाखा
ज्येष्ठ	राष्ट्रिय योजना आयोगले विकास योजना/कार्यक्रम/बजेटलाई अन्तिम रूप दिने र अर्थ मन्त्रालयले स्रोतको विनियोजनलाई अन्तिम रूप दिने	लैङ्गिकता र स्वास्थ्य विषयको सारसंक्षेप नीति तयार गरी वितरण गर्ने पैरवी समूहलाई लैङ्गिक बजेटका शीर्षकको रक्षाका लागि परिचालन गर्ने	नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखा, जेसी शाखा
असार	संसदले बजेट अनुमोदन गर्ने, अर्थ मन्त्रालयले स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयलाई मार्गदर्शनसहित अख्तियारी दिने, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयले विभाग एवम् महाशाखालाई कार्यान्वयन योजना, बजेट बाँडफाँड, लक्ष्य निर्धारण, अनुगमन योजना, खरिद योजना बनाउन निर्देशन दिने ।	लैङ्गिकतालाई प्राथमिकता दिने कुरा समावेश गर्ने ।	नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखा, जेसी शाखा

द्रष्टव्यः यसका लागि स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयको वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा मार्गदर्शन हेर्नुपर्नेछ ।

क लैङ्गिक लेखाजोखा

लैङ्गिक लेखाजोखा नीति, कार्यक्रम तथा सार्वजनिक खर्चमा लैङ्गिक अन्तरको पहिचान गर्ने पहिलो

चरण हो । यसले कुनै खास नीति वा कार्यक्रममा लैङ्गिक असमानतालाई अझ बढावा दिन्छ वा लैङ्गिक समानतामा सुधार गर्छ भन्ने विषयको लेखाजोखा गर्दछ । विद्यमान सीमित क्षमताका कारण द्रुत लैङ्गिक लेखाजोखा विधिलाई पहिलो चरणमा समावेश गरिएकोछ । तीन किसिमका द्रुत लैङ्गिक लेखाजोखाकाविधिहरू उपलब्ध छन् जसलाईप्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ ।

- पाँच तहमा गरिने लैङ्गिक लेखाजोखा ढाँचा
- समुदायका व्यक्ति, सेवाग्राही तथा स्वास्थ्यकर्मीसँग गरिने सहभागितामूलक द्रुत लैङ्गिक लेखाजोखा विधि
- स्वास्थ्य प्रणालीका आधारभूत संरचनाको लैङ्गिक उत्तरदायित्व लेखाजोखा गर्नका लागि प्रश्नावली

लैङ्गिक लेखाजोखा ढाँचा

लैङ्गिक लेखाजोखा विधिको छनोट कार्यक्रम तथा आयोजनाको प्रकृति, लैङ्गिक समानतालाई लेखाजोखा गर्नसक्ने क्षमता एवम् आवश्यक तथ्याङ्कमा भरपर्दछ । कुन विधिलाई प्रयोग गर्ने भन्ने निर्णय व्यवस्थापनले नै गर्नुपर्नेछ ।

पाँच चरणको लैङ्गिक लेखाजोखा ढाँचा

लैङ्गिक अन्तरको लेखाजोखाका लागि उपयोग गरिने मुख्य चरण तथा मुख्य प्रश्न: पाँच चरण

विधि

चरण १: क्षेत्रगत लैङ्गिक वस्तुस्थितिको लेखाजोखा गरी मुद्दाको पहिचान गर्ने :

- क्षेत्रगत कार्यक्रममा महिला र पुरुषको स्थिति के छ ?
- पुरुष र महिलाका स्वार्थ, आवश्यकता, प्राथमिकता के के छन् ?
- महिला र पुरुषबीच रहेका फरकलाई सम्बोधन गर्न ध्यान दिनुपर्ने विषयहरू के के छन् ?
- महिला र पुरुषबीच विद्यमान असमानता के के हुन् ?
- क्षेत्रगत रूपमा लैङ्गिक असमानतासँग सम्बन्धित मुख्य चुनौती के के छन् ?

चरण २: कार्यक्रमका बारेमा जानकारी सङ्कलन गर्ने:

- कार्यक्रमका उद्देश्यहरू के के छन् ?
- महिला वा पुरुषको स्थितिमा सुधार ल्याउने खास उद्देश्यहरूके के छन् ?
- कार्यक्रममा समावेश भएका मुख्य क्रियाकलापहरू के के हुन् ?
- कार्यक्रमका लागि कति बजेट उपलब्ध छ र कुन क्रियाकलापका लागि कति खर्च गरिएका छन् ?

ड. कार्यक्रमसँग सम्बन्धित लक्षित समूह र लाभग्राहीसम्बन्धी के कस्ता तथ्याङ्क उपलब्ध छन् ?

चरण ३: क्रियाकलापको लैङ्गिक विश्लेषण गर्ने:

- क. क्रियाकलापबाट के कति महिला र पुरुषले लाभ लिएका छन् ?
- ख. के महिला र पुरुषले फरक फरक सेवाको फरक फरक उपयोग गरेका छन् ?
- ग. सेवाको उपभोगमा कुनै सम्भाव्य बाधाअड्चन रहेका छन् कि ?
- घ. महिला र पुरुषका लागि विशेष सेवाको व्यवस्था गरिएको छ ?
- ड. सेवाको गुणस्तरसँग महिला कतिको सन्तुष्ट छन्? र पुरुष कतिको सन्तुष्ट छन् ?
- च. के प्रदान गरिएका सेवाले महिलाको फरक आवश्यकतालाई सम्बोधन गरेको छ ?
- छ. महिला र पुरुषमा सार्वजनिक क्रियाकलापको प्रभाव कस्तो रहेको छ ?
- ज. के सार्वजनिक क्रियाकलापले विद्यमान लैङ्गिक भूमिका, मूल्यमान्यता तथा परम्परागत सोचमा परिवर्तन गरेका छन् ?

चरण ४: सम्बन्धित बजेट विनियोजनको लैङ्गिक विश्लेषण गर्ने:

- क. लक्षित समूहको आकारलाई ध्यानमा राखी कार्यक्रमका लागि पर्याप्त बजेट उपलब्ध गराइएको छ कि छैन ?
- ख. महिला र पुरुषको भिन्न भिन्न आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न उपलब्ध गराइएको बजेट पर्याप्त छ कि छैन ?
- ग. अघिल्लो वर्षको कार्यक्रमका आधारमा बजेटको विनियोजन गरिएको छ? बजेट बढेको छ कि घटेको छ ?
- घ. विनियोजित बजेट रकम कार्यान्वयनका लागि खर्च गरिएको छ कि छैन ?
- ड. लक्षित समूहका महिला र पुरुषहरूको कति सेवाहरू लिन सक्षम छन् कि छैनन् ?

चरण ५: लैङ्गिक समानतामा सुधार गर्नका लागि उद्देश्य र सिफारिस तयार गर्ने:

- क. विभिन्न क्रियाकलापमा महिला र पुरुषको समान पहुँच कसरी सुनिश्चित गर्ने ?
- ख. केही खास समूहका महिला वा पुरुषका लागि लक्षित सेवा कसरी पुऱ्याउने ?
- ग. लैङ्गिक समानताहासिल गर्नका लागि मौजूदा क्रियाकलापमा के कस्ता परिवर्तन आवश्यक देखिएका छन् जसले महिला र पुरुषका आवश्यकता, हित तथा प्राथमिकतालाई सम्बोधन गर्दछ ?
- घ. महिला र पुरुषका लागि विशेष आवश्यकता सम्बोधन गर्न थप क्रियाकलापहरू सिफारिस गरिएका छन् ?
- ड. कार्यक्रम कार्यान्वयनमा लैङ्गिक दृष्टिकोण एकाकार गर्ने कुरा कसरी सुनिश्चित गर्ने ?

सहभागितामूलक लेखाजोखा विधि

बजेट तयारीको चरणमा महिलाको सहभागिता बजेट विनियोजनमा महिला र बालिकाको आवश्यकतालाई उचिततवरले सम्बोधन गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने महत्वपूर्ण पाइला हो। खासगरी स्थानीय तहको बजेट प्रक्रियामा महिला, लैङ्गिक पैरवीकर्ता, महिला समूह, महिलासञ्जाल, आदिको सक्रिय सहभागिता आवश्यक हुन्छ। बजेट तयारीको सिलसिलामा हुने बैठक तथा बजेटको अनुगमनमा महिला सहभागिता प्रोत्साहित गर्नुपर्ने हुन्छ। बजेटको सुनुवाइले महिलालाई बजेट प्रक्रिया, सरकारको प्राथमिकता तथा सार्वजनिक खर्चको बारेमा जान्न र आफ्नो सरोकार तथा बजेटका प्राथमिकताका बारेमा आवाज उठाउन महत्वपूर्ण अवसर प्रदान गर्दछ। बजेट निर्माणका लागि अधिकारप्राप्त निकायसमक्ष महिलाका प्राथमिकताबारे जानकारी गराई स्रोतको विनियोजन गराउनुपर्दछ।

स्वास्थ्य कार्यक्रम तथा सेवाको सहभागितामूलक लेखाजोखा विधि

प्रक्रिया

१. सरोकारवालाको समूहगत छलफललाई तल उल्लिखित विषयवस्तुका आधारमा सहजीकरण गर्ने।
२. लैङ्गिक अन्तर महिला, पुरुष, बालिका तथा बालकका पूरा हुन नसकेका स्वास्थ्य आवश्यकताहरूको पहिचान गर्ने, कसरी कार्यक्रम तथा बजेटमा देखिएका अन्तरलाई कम गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा छलफल केन्द्रित गर्ने।
३. एकपटक सबै विषयवस्तुका बारेमा छलफल भइसकेपछि थप लैङ्गिक उत्तरदायी बनाउनका लागि कार्यक्रमका कुन पक्षलाई सुदृढ गर्नुपर्ने देखिन्छ? बजेटमा गरिने समायोजनमा यी पक्षलाई कसरी समावेश गर्ने? र थप बजेट विनियोजन गर्नुपर्ने भए सो विषयमा छलफल गर्नुपर्ने हुन्छ।

परीक्षण प्रश्नावली

१. के स्वास्थ्यका कार्यक्रम वा सेवाले महिला र बालिकाको स्वास्थ्य आवश्यकता पूरा गर्न सक्दछ र के यी पुरुष र बालकका लागि भन्दा फरक छन्?
२. के कार्यक्रमले महिला पुरुष, बालिक तथा बालकको स्वास्थ्यसेवामा पहुँच वा उनीहरूको स्वास्थ्य सुरक्षाको प्रवर्द्धनका सम्बन्धमा भोग्नुपरेका बाधाअड्चनलाई कम गर्न सक्ने देखिन्छ?
३. महिला र बालिकाविरुद्धका सामाजिक सांस्कृतिक मूल्यमान्यता तथा प्रचलन जसले उनीहरूको स्वास्थ्यसेवाको पहुँचमा वा स्वास्थ्यस्थितिमा बाधा पुऱ्याउने देखिन्छ, त्यस्ता विषयलाई कार्यक्रमले कसरी सम्बोधन गरेको छ?
४. महिला र पुरुषको स्वास्थ्य आवश्यकता सम्बोधन गर्नका लागि कस्ता संयन्त्र विद्यमान छन् ?

५. महिला र पुरुष, बालिका र बालकका लागि स्वास्थ्यसेवाको उपयोगमा तथ्यमा आधारित के कस्ता असमानता देखिएका छन्, त्यस्ता अन्तरलाई कम गर्नका लागि कार्यक्रमले के कस्तो रणनीति लिएको छ?
६. कार्यक्रमसँग सम्बन्धित निर्णय गर्ने तहमा महिलाको सहभागिताकस्तो रहेको छ?
७. कार्यक्रमले कुन स्तरमा महिला तथा बालिकालाई आफ्नो स्वास्थ्य माथि नियन्त्रण गर्न सक्ने गरी सशक्त तुल्याएको छ र लैङ्गिक समानताको सम्बर्द्धन गरेको छ? यस कार्यमा के कस्ता बाधाअड्चन रहेका छन्?
८. सेवा नपुगेका क्षेत्र तथा वञ्चितामा परेका महिला तथा परिवारमा कार्यक्रम कसरी पुगेको छ? कार्यक्रमका रणनीतिले कोहीपनि छुट्नु हुँदैन भन्ने कुरालाई प्रभावकारी रूपमा समेटेको छ? थप के गर्नुपर्ने देखिन्छ?
९. सबै महिला तथा बालिकालाई फाइदा पुऱ्याउनेगरी स्वास्थ्यसेवा तथा कर्मचारी पर्याप्त मात्रामा वितरित वा परिचालित छन्? समुदायमा आधारित सेवा जस्तै: तथा महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकालाई पर्याप्त सहयोग गरिएको छ?
१०. सुधार गर्नुपर्ने प्राथमिकताका विषयहरू के के छन् ?

लैङ्गिक लेखाजोखा प्रश्नावली

प्रणाली तथा संरचनामा लैङ्गिकमूलप्रवाहीकरण गर्नका लागि तथ्यमा आधारित लैङ्गिक विश्लेषण आधारस्तम्भ हो । तलको तालिकाले स्वास्थ्य प्रणालीका सबै आधारभूत पक्षसँग सम्बन्धित मुख्य मुख्य प्रश्नहरू समावेश गरेको छ:

तालिकानं. ४:

स्वास्थ्य प्रणालीका आधारभूत पक्षको लैङ्गिकलेखाजोखा गर्नका लागि प्रश्नावली

स्वास्थ्य प्रणालीका आधारभूत पक्ष, स्थिति वा विषयगत क्षेत्र	लैङ्गिक मुद्दा तथा अन्तरलाई पहिचान गर्ने र सम्बोधन गर्ने मुख्य प्रश्न
स्वास्थ्य स्थिति	● स्वास्थ्यसम्बन्धी उपलब्धिमालैङ्गिक असमानता के के छन् र यसमा को पछाडि परेका छन्? ● के महिला र बालिकाका विशेष स्वास्थ्य आवश्यकता पूरा भएका छन्? ● के महिला र पुरुष वित्तीय जोखिमबाट सुरक्षित छन्?

स्वास्थ्य नीति	● के लैङ्गिक विषय नीतिगत प्राथमिकतामा परेको छ? ● के नीति तयारीका बखत लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणकोमूल्याङ्कन गरी नीतिमा समावेश गरिएका छन्?
शासन र नेतृत्व	● के नेतृत्व लैङ्गिक रूपमा सन्तुलित छ? ● के महिला समान रूपले निर्णय प्रक्रियामा संलग्न छन्? ● के महिला उपभोक्ताको आवाजलाई नीति निर्माण तथा सेवाको व्यवस्थापनमा समावेश गरिएका छन्?
जनशक्ति	● के महिला र पुरुषलाई रोजगारी, पदोन्नति, तालिम तथा पेशागत विकासमा समान अवसर प्राप्त छ? ● के महिला र पुरुषले समान रूपमा तलव प्राप्त गरेका छन्? ● के यौन दुर्व्यवहारलाई निष्पक्ष रूपमा समाधान गर्ने नीति तथा प्रणाली कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ? ● के जनशक्तिमा लैङ्गिक समानतालाई अनुगमन गर्नका लागिमानवस्रोत व्यवस्थापन सूचना प्रणालीतथा तथ्य पर्याप्त छन्?
स्वास्थ्य सूचना तथा अनुसन्धान	● के सूचना प्रणालीमा लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्क समावेश छन्? ● के लैङ्गिक असमानतासम्बन्धी तथ्यसङ्कलन गरी विश्लेषण गरिएका छन्? ● सङ्कलन गरिएका तथ्यले महिला तथा बालिकाका विशेष स्वास्थ्यसम्बन्धी समस्याजस्तै महिला तथा बालिकाविरुद्धको हिंसालाई प्रभावकारी रूपमासम्बोधन गरेको छ?

स्वास्थ्यसेवाप्रवाह	● के स्वास्थ्य प्रवर्द्धन तथा व्यवहार परिवर्तन सञ्चार विधिले लैङ्गिक व्यवहार तथा जोखिमलाई सम्बोधन गरेको छ, जस्तै किशोरी अवस्थाको गर्भावस्था? ● के स्वास्थ्यसेवा प्रवाहका संयन्त्रले महिला र बालिकाले भोग्नु परेका सामाजिक मूल्य-मान्यता, वित्तीय तथा भौगोलिक सहितका पहुँचसम्बन्धी बाधाअड्चनलाई समाधान गरेको छ? ● महिला उपभोक्ता तथा महिला सेवाप्रदायक कसरी स्वास्थ्यसेवा व्यवस्थापनमा सहभागी भएका छन्?
सेवाको गुणस्तर	● के स्वास्थ्यसेवा प्रवाह गर्ने प्रणाली लैङ्गिक रूपमा समावेशी छन्? ● के गोपनीयता र सेवाग्राहीको गोप्यतालाई कायम गरिएको छ? ● महिला, पुरुष, बालिका तथा बालकले स्वास्थ्यसेवाका सम्बन्धमा कस्तो अनुभव गरेका छन्? के सेवाप्रदायक सम्मानयोग्य छन्, के उनीहरूले सहानुभूति र करुणाभाव देखाएका छन्? ● के सेवासम्बन्धी व्यवस्था महिला, पुरुष, बालिका तथा बालकप्रति उत्तरदायी रहेको छ? ● के पूर्वजानकारीसहितको सहमति लिने परिपाटी रहेको छ? के महिलालाई आफ्नो लागि सेवा लिन निर्णय गर्ने अधिकार प्राप्त छ ? के स्वास्थ्यसेवाप्रदायकले पुरुष वा परिवारको सहमतिका लागि बाध्य पार्ने गरेका छन्? ● औषधि र अन्य आवश्यक सामग्रीको आपूर्ति व्यवस्था पर्याप्त छ र यस्तो अन्तरले महिलालाई पुरुषभन्दा फरक कसरी प्रभाव पारिरहेका छन्?
चिकित्सीय प्रविधि र उत्पादन	● उपलब्ध प्रविधिमा कुनै लैङ्गिक विभेद छ कि? ● परिवार नियोजनका साधन वा महिलालाई उनीहरूको यौनिक तथा प्रजनन स्वास्थ्यका लागि आवश्यक पर्ने उत्पादन/प्रविधिमा कुनै अपर्याप्तता छ कि?

पूर्वाधार	• के स्वास्थ्य पूर्वाधार लैङ्गिकमैत्री तथा अशक्तका लागि पहुँचयोग्य छन्? • के भवनसंहिता लैङ्गिक संवेदनशील छन्? • के स्वास्थ्यसंस्थामा महिलाका लागि बेग्लै शौचालयको व्यवस्था छ र महिला कर्मचारीका लागि बेग्लै लुगा फेर्ने कोठा तथा शौचालयको व्यवस्था छ? • भवनको डिजाइन गर्दा गोप्यता र गोपनीयतालाई समावेश गर्ने गरिएको छ कि छैन?
स्वास्थ्य वित्त व्यवस्था	• के साधनस्रोतको उपयोग लैङ्गिक अन्तरलाई कम गर्न र महिला तथा बालिकाको आवश्यकता पूरा गर्नका लागि गरिएको छ? • के लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणका क्रियाकलापका लागि पर्याप्त बजेटको व्यवस्था गरिएको छ? • प्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी क्रियाकलापका लागि वित्तीय व्यवस्थाको प्रवृत्ति कस्तो रहेको छ?
स्वास्थ्य मनोव्यवहार तथा जोखिम	• कस्ता मनोव्यवहारले महिला र बालिकालाई जोखिममा पारेको छ? • कसरी लैङ्गिक मूल्यमान्यता, भूमिका तथा सम्बन्धले स्वास्थ्यसम्बन्धी प्रचलन र जोखिममा असर गरेको छ? • महिला र बालिकाले आफ्नो स्वास्थ्य उपचार गर्ने सम्बन्धमा कस्तो नियन्त्रण रहेको छ? • लैङ्गिक स्वास्थ्य मनोव्यवहारलाई सम्बोधन गर्नका लागि स्वास्थ्यसेवाले के गरिरहेको छ?

ख. प्राथमिकता निर्धारण

चरण १ मा तथ्यमा आधारित लैङ्गिक लेखाजोखालेयोजना तर्जुमा गर्ने समूहलाई कार्यक्रम तथा बजेटको लैङ्गिक प्राथमिकता तय गर्न आधार प्रदान गर्दछ। सम्भव भएसम्म यस कार्यमा निर्वाचित प्रतिनिधि, नागरिक समाजका महिला प्रतिनिधि तथा समुदायलाई सहभागी गराउनुपर्दछ।

प्राथमिकता निर्धारण गर्दा कार्यक्रमको उद्देश्यले देहायका विषयमा कसरी योगदान पुऱ्याउँछ, भनी ध्यान दिनुपर्दछ:

- माथि तालिका-५ मा उल्लिखित लैङ्गिक उद्देश्य तथा प्राथमिकता हासिल गर्ने,
- कार्यक्रम र सेवाप्रवाहमा रहेका लैङ्गिक अन्तर तथा यसले कार्यक्रमको उद्देश्य र लक्ष्य हासिल गर्ने कार्यमा कसरी प्रभाव पार्दछ,

- लैङ्गिक अन्तरलाई सम्बोधन गर्नका लागि अवलम्बन गरिनुपर्ने नयाँकार्यक्रमको लागत,
- बजेट सिलिङ्ग र लैङ्गिक क्रियाकलाप वृद्धि गर्नका लागि बजेटको व्यवस्थाजसमा स्थानीय सरकारबाट हुनसक्ने वित्तीय व्यवस्था ।

प्राथमिकता निर्धारणका लागि अनुसूची-५ मा दिइएको तालिका हेर्नुहोला । जेसी शाखाका सहभागितामा लैङ्गिक लेखाजोखा तथा प्राथमिकता निर्धारण गर्नुपर्छ, जसमा पहिचान गरिएका सवालहरूलाई सम्बोधन गर्नका लागि आवश्यक क्रियाकलापहरू प्रस्ताव गर्नुपर्दछ । निर्धारण गरिएका प्राथमिकताहरू कार्यक्रम तथा बजेटका तर्जुमाका बखत समावेश गरिनुपर्दछ ।

समग्रमा, लैङ्गिक उत्तरदायित्वका लागि प्राथमिकता निर्धारण गर्दा निर्वाचित महिला प्रतिनिधि, समुदायका महिला तथा नागरिक समाजका प्रतिनिधिसमेतलाई सहभागी गराउनुपर्दछ । प्रभावकारीरूपमा गरिने लैङ्गिक विश्लेषण तथा तथ्यको उपलब्धताले लैङ्गिक बजेटकार्यान्वयन गर्ने क्षमतामा सुधार हुन जान्छ, जसका कारण प्राथमिकता निर्धारण बढी तथ्यमा आधारित हुन जान्छ ।

ग. बजेटको लैङ्गिक उत्तरदायी वर्गीकरण र कोडिंग

स्वास्थ्यक्षेत्रले बजेट विनियोजनलाई प्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी, अप्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी तथा लैङ्गिक रूपमा तटस्थ क्रियाकलापका आधारमा अनुगमन गर्नका लागि आफ्नो कार्यक्रमको लैङ्गिक उत्तरदायी वर्गीकरण र बजेटको कोडिंग निरन्तर रूपमा गर्नेछ । विगतका तुलनामा यसप्रकारको वर्गीकरण र कोडिंगको अनुगमन तीनवटै अवस्थामा गरिनेछ, जसमा बजेट तयारी, बजेटको स्वीकृति तथा बजेट खर्च पर्दछन् ।

यस निर्देशिकामा लैङ्गिक बजेट वर्गीकरणका लागि अर्थ मन्त्रालयको विद्यमान ढाँचामा परिमार्जन गरिएको छ, जसलाई अर्थ मन्त्रालयले समेत सहमति जनाएको छ । परिमार्जित वर्गीकरणले अर्थ मन्त्रालयको दिग्दर्शनमा भएको लैङ्गिक समानताका पाँच मुख्यक्षेत्र नै समेटेको छ, तर सूचक तथा उपसूचक एवम् अङ्कभारमा स्वास्थ्यक्षेत्रअनुकूल हुनेगरी परिमार्जन गरिएको छ ।

यस वर्गीकरणमा मन्त्रालयको संघीय स्वास्थ्य बजेट, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा जाने स्वास्थ्यक्षेत्रको सशर्त अनुदान रकमलाई समेटेको छ । प्रदेश तथा स्थानीय तहका सरकारहरूलाई यस निर्देशिकाबमोजिमको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट वर्गीकरण एवम् निर्देशिकालाई अवलम्बन गर्न निःशर्त अनुदान, विशेष अनुदान तथा प्रदेश एवम् स्थानीयतहमा राजश्वबाट उठ्ने स्रोतसमेतबाट कार्यान्वयन गरिने स्वास्थ्यक्षेत्रको कार्यक्रमलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।

तालिका ५:

लैङ्गिक बजेट वर्गीकरणका सूचकहरूको अक्तभार

क्र.सं.	लैङ्गिक समानताका मुख्यक्षेत्र	अङ्कभार प्रतिशत
१	योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा महिला सहभागिता	२०
२	महिलाहरूको क्षमता अभिवृद्धि	२०
३	कार्यक्रममा महिलाहरूको लागि लाभ तथा नियन्त्रणमा सुनिश्चितता (अन्य लक्षित वर्गका कार्यक्रममा समेत)	४५

४	महिलाहरूको रोजगारी र आयआर्जन अभिवृद्धि	१०
५	महिलाहरूको समयको प्रयोगमा गुणात्मक सुधार तथा कार्यबोझमा कमी	५
	जम्मा	१००

तालिका नं.६ :

स्वास्थ्य कार्यक्रम, योजना तथा सोसँग सम्बन्धित बजेटका लागि सूचक, उपसूचक र अङ्कभार

सि.नं	सूचक तथा उपसूचकहरू	अङ्कभार प्रतिशत	
१	योजना, कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा महिला सहभागिता		२०
१.१	वार्षिक तथा आवधिक योजना/कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमामा महिलाको सहभागिता (कुनै एकमा चिन्ह लगाउने)		१०
	४० प्रतिशत वा सोभन्दा बढी महिला निर्णय गर्ने बैठकमा सहभागी भएमा	१०	
	२५ प्रतिशत देखि ३९ प्रतिशत महिला निर्णय गर्ने बैठकमा सहभागी भएमा	८	
	२५ प्रतिशतभन्दा मुनि महिला निर्णय गर्ने बैठकमा सहभागी भएमा	५	
१.२	कार्यक्रम तथा बजेट कार्यान्वयनको निर्णयमा महिला सहभागिताको सुनिश्चितता (कुनै एकमा चिन्ह लगाउने)		८
	४० प्रतिशत वा सोभन्दा बढी महिला निर्णय गर्ने बैठकमा सहभागी भएमा	८	
	२५ प्रतिशतदेखि ३९ प्रतिशत महिला निर्णय गर्ने बैठकमा सहभागी भएमा	५	
	२५ प्रतिशतभन्दा मुनि महिला निर्णय गर्ने बैठकमा सहभागी भएमा	३	
१.३	कार्यक्रम अनुगमन टोलीमा महिला सहभागिता अनिवार्य गर्ने प्रावधान भएको		२
२	महिलाको क्षमता अभिवृद्धि		२०
२.१	नीति निर्माण तथा नीति कार्यान्वयनमा संलग्न महिलाको क्षमता विकासका साथै नेतृत्व विकाससम्बन्धी प्रावधान रहेको		४
	नीति निर्माण तथा निर्णय तहका महिलाको क्षमता विकास एवम् नेतृत्व विकासका लागि कम्तीमा एकपटक आधारभूत तालिम	२	
	नीति निर्माण तथा निर्णय तहका महिलाको क्षमता विकास एवम् नेतृत्व विकासका लागि कम्तीमा एकपटक पुनर्ताजगी वा माथिल्लो तहको आधारभूत तालिम	१	
	स्वास्थ्यक्षेत्रका कर्मचारीबाहेक नीति निर्माण तथा निर्णय तहका अन्य महिला (उदाहरणार्थ निर्वाचित प्रतिनिधि, नागरिक समाजका प्रतिनिधि) को क्षमता विकासका लागि कम्तीमा आधारभूत वा पुनर्ताजगी तालिमको प्रावधान	१	
	नेतृत्व विकासका लागि छुट्टै तालिम वा अन्य तालिममा समावेश गरी सञ्चालन गरिएको नेतृत्व विकासको तालिमलाई जनाउनेछ ।		

२.२	कार्यान्वयनमा संलग्न महिलाको क्षमता विकाससम्बन्धी प्रावधान रहेको		४
	कार्यान्वयन तहका महिलाको क्षमता विकासका लागि कम्तीमा एकपटक आधारभूत तालिम	२	
	कार्यान्वयन तहका लक्षित महिलाको क्षमता विकासका लागि कम्तीमा एकपटक पुनर्ताजगी वा माथिल्लो तहको आधारभूत तालिम	१	
	स्वास्थ्यक्षेत्रका कर्मचारीबाहेक अन्य महिला (उदाहरणार्थ निर्वाचित प्रतिनिधि, नागरिक समाजका प्रतिनिधि) को क्षमता विकासका लागि कम्तीमा आधारभूत वा पुनर्ताजगी तालिमको प्रावधान	१	
२.३	नीति निर्माण तहमा क्षमता विकासका विभिन्न कार्यक्रम जस्तै सेमिनार, छोटो अवधिको तालिम, कार्यमूलक तालिम, सचेतना विकास र अभिमुखीकरण कार्यक्रममा सहभागीको लैङ्गिक अनुपात (कुनै एकमा चिन्ह लगाउने)		४
	उत्तम (४० प्रतिशत वा सोभन्दा बढी महिला सहभागी भएमा)	४	
	मध्यम (२५ प्रतिशत देखि ३९ प्रतिशत महिला सहभागी भएमा)	२	
	सामान्य (२५ प्रतिशतभन्दा मुनि महिला सहभागी भएमा)	१	
२.४	कार्यान्वयन तहमा क्षमता विकासका विभिन्न कार्यक्रम जस्तै सेमिनार, छोटो अवधिको तालिम, कार्यमूलक तालिम, सचेतना विकास र अभिमुखीकरण कार्यक्रममा सहभागीको लैङ्गिक अनुपात (कुनै एकमा चिन्ह लगाउने)		८
	उत्तम (४० प्रतिशत वा सोभन्दा बढी महिला सहभागी भएमा)	८	
	मध्यम (२५ प्रतिशत देखि ३९ प्रतिशत महिला सहभागी भएमा)	४	
	सामान्य (२५ प्रतिशतभन्दा मुनि महिला सहभागी भएमा)	२	
३	कार्यक्रममा महिलाहरूका लागि लाभ तथा नियन्त्रणमा सुनिश्चितता		४५
क.	सेवा र सुविधामा पहुँच वृद्धि		२०
३.१	सेवा नपुगेका क्षेत्र वा समुदायमा Static outlet स्थापना र सञ्चालन (उदाहरणार्थ: महिलाका लागि बर्थिङ सेन्टर, BEONC, CEONC, वडा लिकनिक (स्थायी), सामुदायिक स्वास्थ्य एकाइ, थप खोप केन्द्र, उपकेन्द्र, शहरी स्वास्थ्य केन्द्रको स्थापना र सञ्चालन, प्रा.स्वा.के. र अस्पतालको स्थापना, Passive case detection एकाइ, प्रयोगशाला र रेडियोलोजी सेवाको विस्तार गर्ने, आदि) कुनै कार्यक्रम भएमा	६	
३.२	सेवा नपुगेका क्षेत्र वा समुदायमा Mobile/Outreach /satellite clinic स्थापना र सञ्चालन (उदाहरणार्थ: महिलाका लागि मोबाइल लिकनिक, आउटरिच लिकनिक, स्वास्थ्य शिविर, अस्थायी खोप उपकेन्द्र, अस्थायी शहरी स्वास्थ्य केन्द्रको स्थापना र सञ्चालन, अस्पतालमा थप स्वास्थ्यसेवाको विस्तार, आइ खस्ने समस्याको छनौट शिविर, Active case detection सेवा विपद् र आपत्कालीन अवस्थामा महिलाका लागि स्वास्थ्यसेवा दिने, आदि) कुनै कार्यक्रम भएमा	६	

३.३	महिलाको सामाजिक,सांस्कृतिक आर्थिक बाधा अवरोध हटाउन योगदान दिने कार्यक्रम भएमा	
	(क) महिलाको सामाजिक सांस्कृतिक अवरोध हटाउन योगदान दिने कार्यक्रम भएमा	३
	(ख) आर्थिक अवरोध हटाउन योगदान दिने कार्यक्रम भएमा	३
३.४	प्रविधिमाफत सेवाको पहुँच बढाउने (उदाहरणार्थ Telemedicine, mHealth, ehealth, online appointment system, स्वास्थ्यसम्बन्धी विभिन्न Apps को प्रयोग) कुनै एक कार्यक्रम भएमा	२
ख.	महिलाद्वारा सेवाको उपभोग	१५
३.५	स्वास्थ्य सेवाको उपयोग गर्ने र सेवाबाट लाभ पाउने महिलाको अनुपात (कुनै एकमा चिन्ह लगाउने)	
	• उत्तम (४० प्रतिशत वा बढी)	१५
	• मध्यम (२५ देखि ३९ प्रतिशतसम्म)	१०
	• सामान्य (२५ प्रतिशतभन्दा मुनि)	५
ग.	महिलाका लागि स्वास्थ्यसेवाको गुणस्तर वृद्धि गर्ने (कुनै एकमा चिन्ह लगाउने)	१०
३.६	• NHSS'मा उल्लिखित स्वास्थ्यसेवाको गुणस्तरका १० मध्ये कम्तीमा ७ वटा क्षेत्रमा गुणस्तर बढाउने कार्यक्रम रहेको	१०
	• NHSSमा उल्लिखित स्वास्थ्यसेवाको गुणस्तरका १० मध्ये कम्तीमा ५ वटा क्षेत्रमा गुणस्तर बढाउने कार्यक्रम रहेको	७
	• NHSSमा उल्लिखित स्वास्थ्यसेवाको गुणस्तरका १० मध्ये कम्तीमा ३ वटा क्षेत्रमा गुणस्तर बढाउने कार्यक्रम रहेको	४
४	महिलाको रोजगारी र आय आर्जन अभिवृद्धि	१०
४.१	प्रत्यक्ष रूपमा महिला तथा ५ वर्षभन्दा मुनिको बालबालिकाको कुपोषण घटाउने कार्यक्रम भएमा	२
४.२	महिलाको स्वस्थ जीवनका लागि स्वास्थ्य प्रवर्द्धनमा योगदान दिने बजेट र कार्यक्रम भएमा	२
४.३	अशक्त महिलाको व्यवस्थापन र पुनर्स्थापन गर्ने कार्यक्रम भएमा	२
४.४	स्थानीय महिलालाई रोजगारी समेत दिने स्वास्थ्य कार्यक्रम भएमा (उदाहरणार्थ: कुखुरापालन, कृषि, तरकारी खेती, आदि)	२
४.५	किशोरी, विपन्न दलित महिला, अतिविपन्न, लोपोन्मुख, लैंगिक हिंसामा परेका महिलाका लागि पुनर्स्थापना, सीप विकास र दक्षता अभिवृद्धि र आयआर्जनका कार्यक्रमसँग समन्वय र आवद्ध भएमा	२

५	महिलाको समयको प्रयोगमा गुणात्मक सुधार	५
५.१	स्वास्थ्यसेवा उपभोग गर्नका लागि महिलालाई लाग्ने समय घटाउने कार्यक्रम (उदाहरणार्थ: यातायातको व्यवस्था वा सामाजिक, सांस्कृतिक तथा मनोसामाजिक रूपमा पछाडि परेका महिला तथा विपद् प्रभावित महिलाका लागि घरदैलो स्वास्थ्य कार्यक्रम)	२
५.२	द्रुत पद्धति (fast track)को माध्यमबाट सेवा उपलब्ध गराउने व्यवस्था भएमा	२
५.३	द्रुत परीक्षण तथा उपचारको व्यवस्था भएमा	१
	कुल जम्मा	१००

अर्थ मन्त्रालयको लैङ्गिक उत्तरदायी तर्जुमा बजेट दिग्दर्शन, २०६९ अनुसार स्वास्थ्यक्षेत्रको योजना तथा कार्यक्रमको लैङ्गिक वर्गीकरण देहायका सूचक, उपसूचक तथा कूल अङ्कभारका आधारमा गरिनेछ:

तालिकानं.७ :
बजेट वर्गीकरण र कोड

क्र.सं	बजेट वर्गीकरणको आधार	वर्गीकरण	बजेट कोड
१	विभिन्न सूचकका लागि निर्धारण गरिएको अङ्कभारको कुल योग ५० वा सोभन्दा बढी भएमा	प्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी”	१
२	विभिन्न सूचकका लागि निर्धारण गरिएको अङ्कभारको कुलयोग २० वा सोभन्दा माथि तर ५० भन्दा कम भएमा	अप्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी	२
३	विभिन्न सूचकका लागि निर्धारण गरिएको अङ्कभारको कुलयोग २० भन्दा कम भएमा	लैङ्गिक तटस्थ	३

घ. विद्युतीय वार्षिककार्यक्रम तथा बजेट एवम्:शिक्षण बजेट कोडको प्रविष्टी

बजेटको लैङ्गिक वर्गीकरण र कोडिंगको कार्यसम्पन्न भएपश्चात् स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक बजेट कोडलाई विद्युतीय वार्षिककार्यक्रम तथा बजेट एवम् मात्स्वमा प्रविष्ट गरिनेछ र त्यस्तो तथ्याङ्कलाई:शिक्षणमा राखी प्रतिवेदन तयार गरिनेछ ।

ङ. मन्त्रालयले बजेट प्रस्तावको संयोजन तथा समीक्षा गर्ने

बजेट तयारीको यस चरणमा जेसी शाखाले लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणका लागि प्रस्ताव गरिएका बजेट शीर्षक र बजेटको रक्षा गर्ने ध्येयका साथ व्यवस्थापनको जानकारीका

लागि तथ्यमा आधारित संक्षिप्त नीतिपत्ररू तयार गर्नेछ। यसमा प्रवृत्ति विश्लेषण गरिन्छ, जसमा प्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटमा आएको परिवर्तन समावेश भएको हुनेछ।

च. स्वास्थ्य क्षेत्रको कार्यक्रम र बजेटका प्रस्ताव राष्ट्रिय योजना आयोग र अर्थ मन्त्रालयमा प्रस्तुत गर्ने

मन्त्रालयले स्वास्थ्यक्षेत्रको समष्टीगत बजेटलाई अन्तिम रूप दिएपछि नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखाले जेसी शाखाको सहयोगमा लैङ्गिक बजेटसम्बन्धी संक्षिप्त नीतिपत्र तयार गरी मन्त्रालयका सचिवसमक्ष प्रस्तुत गर्नेछ, जसमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट विनियोजनको प्रवृत्ति उल्लेख भएको हुनेछ।

कार्यचरण ३: बजेट स्वीकृति

अर्थ मन्त्रालय र राष्ट्रिय योजना आयोगबाट संघीय, प्रदेश तथा स्थानीय तहका लागि समेत स्वास्थ्यक्षेत्रको कार्यक्रमका लागि संघीय तथा सशर्त बजेटको अख्तियारीपत्र तथा मार्गदर्शन प्राप्त भएपछि स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयले राष्ट्रिय लक्ष्यका आधारमा प्राथमिकता तय गर्दछ। जेसी निर्देशन समिति तथा जेसी शाखाले यस चरणमा लैङ्गिक प्राथमिकतालाई समावेश गर्नका लागि विशेष प्रयत्न गर्नेछन्।

स्वास्थ्यक्षेत्रको राष्ट्रिय प्राथमिकता र लक्ष्य तय गरिसकेपछि नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखाले विभाग तथा खर्चगर्ने एकाइलाई चौमासिक कार्ययोजना तथा बजेटको बाँडफाँडमा प्राथमिकतामा राखिएका लैङ्गिक विषयका कार्यक्रम तथा बजेटसमावेश गर्नका लागि मार्गदर्शन गर्नेछ।

जेसी शाखाले अर्थ मन्त्रालयमा प्रस्तावित र स्वीकृत भएको प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटमा देखिएका फरकको विश्लेषण गर्नेछ।

कार्यचरण ४: बजेट कार्यान्वयन

लैङ्गिक क्रियाकलाप तथा सो सम्बन्धी बजेटको कार्यान्वयनलाई मार्गनिर्देश गर्न विद्यमान निर्देशिका तथा औजार र विधिमा परिमार्जन गर्नुपर्ने हुन सक्छ। यस प्रक्रियालाई सम्बन्धित कार्यक्रम व्यवस्थापकहरूले नै अगाडि बढाउनुपर्ने हुन्छ। व्यवस्थापनलाई बढी बोझ नहुने गरी वा कार्यान्वयनमा नकारात्मक प्रभाव नपर्ने गरी निर्देशिका तथा औजार एवम् विधिमा आवश्यक परिमार्जन गर्नुपर्दछ।

कार्यचरण ५: बजेट खर्चको अनुगमन

क. लैङ्गिक खण्डीकृत सूचना

स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीबाट बालस्वास्थ्य, सर्ने वा नसर्ने रोगसम्बन्धी विभिन्न सेवाको उपयोगमा रहेको लैङ्गिक असमानता तथा मानवस्रोत सूचना प्रणालीबाट पुरुष र महिला कर्मचारीका लागि रोजगारी, पदोन्नति तथा क्षमता विकाससम्बन्धी लैङ्गिक असमानताको अनुगमन गर्नका लागि लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्कको उपलब्धता र विश्लेषण अपरिहार्य हुन्छ। चरण १ मा लैङ्गिक खण्डीकृत सूचनामा रहेको अन्तरको लेखाजोखा

गरिनेछ, र यसअनुसार स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीर मानवस्रोत सूचना प्रणालीमा गरिनुपर्ने सुधारका कार्य अघि बढाइनेछ। यो कार्य लैङ्गिक उत्तरदायीकार्यक्रम तथा बजेट प्रणालीको आधार तयार गर्नका लागि आवश्यक हुन्छ।

ख. प्रत्यक्ष अनुगमन

लैङ्गिक अन्तर तथा लैङ्गिक उत्तरदायी क्रियाकलापको सुपरीवेक्षण, स्थलगत अनुगमन तथा लेखाजोखा गर्ने कार्यलाई विद्यमान अनुगमन प्रणालीमा एकीकृत गरिनेछ। जसले गर्दा कार्यान्वयनचरणमा गरिने सुधार, वार्षिककार्यक्रम तथा बजेटको समीक्षा तथा भविष्यमा गर्नुपर्ने सुधारका लागि पृष्ठपोषण गर्दछ। नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखाले न्यून प्रगति भएको कार्यक्रम सम्बद्ध लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयनको स्थलगत अनुगमन गरी आवश्यक सुधारको पहल गर्नेछ। सामाजिक परीक्षणको विधि प्रयोग गरेर समुदायका महिलाको सहभागितामा लाभग्राही लेखाजोखा गरिनेछ।

ग. अप्रत्यक्ष अनुगमन

सेवाको उपभोग तथा लैङ्गिक क्रियाकलापको कार्यान्वयनमा रहेको लैङ्गिक अन्तरको स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीतथा कार्यक्रम प्रतिवेदन प्रणालीबाट अनुगमन गरिनेछ। व्यवस्थापन तथा नेतृत्वका पदमा महिलाको समानुपातिक स्थितिको अनुगमनमानवस्रोत सूचना प्रणालीबाट गरिनेछ। प्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी क्रियाकलाप तथा यससम्बद्ध उपयोग नगरिएका बजेट खर्चको अनुगमन त्ब्यगन्त्रक बाट गरिनेछ। यसमा कमीकमजोरी देखिएमा कार्यक्रम व्यवस्थापनले सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ।

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको कार्यान्वयनको अनुगमनलाई मन्त्रालस्तरीय विकास समस्या समाधान समिति^५ले गर्ने नीति तथा रणनीतिको कार्यान्वयनको समीक्षामा समावेश गरिनेछ।

कार्यचरण ६: बजेट परीक्षण तथा मूल्याङ्कन

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट परीक्षण तथा मूल्याङ्कनगर्ने पहिलो चरणको प्राथमिकतामा रहेको छैन। यद्यपि यसलाई स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयको सामाजिक परीक्षण निर्देशिका परिमार्जन गर्दा लैङ्गिक स्कोरकार्डको प्रयोग गरी सहभागितामूलक लैङ्गिक बजेट परीक्षण गर्ने विषय समावेश गर्न सकिन्छ।

महालेखा परीक्षकको कार्यालयलाई वैधानिक लेखापरीक्षण गर्ने समयमा स्वास्थ्यक्षेत्रको कार्यक्रम तथा बजेटको लैङ्गिक समता सोको प्रभावकारितालाई समेतसमावेश गर्नका लागि अनुरोध गर्न सकिनेछ। मन्त्रालयको नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखा तथा आर्थिक प्रशासन शाखाले लेखापरीक्षकलाई लैङ्गिक दृष्टिले वित्तीय कार्यसम्पादनको लेखाजोखा गर्नका लागि लैङ्गिकसम्बन्धी तथ्य तथा सूचना उपलब्ध गराउनुपर्ने हुन्छ। वैधानिक लेखापरीक्षणबाट लैङ्गिक कार्यसम्पादनको प्रारम्भिक प्रतिवेदन मन्त्रालयको नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखा र आर्थिक प्रशासन शाखालाई पठाई प्रतिक्रिया र पृष्ठपोषण प्राप्त गर्नुपर्ने हुन्छ।

^५माननीय मन्त्रीले अध्यक्षता गर्ने र प्रत्येक २ महिनामा बस्ने यस बैठकमा अर्थ मन्त्रालय र राष्ट्रिय योजना आयोग तथा अन्य सम्बन्धित निकायका प्रतिनिधिको सहभागिता रहन्छ।

४.५.५ परीक्षण एवम् सिकाइ

यस निर्देशिकामा प्रस्तुत गरिएको चरण १ का लैङ्गिक उत्तरदायीबजेट विधिलाई निश्चित कार्यक्षेत्रमा परीक्षण गरिनेछ जसबाट लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पद्धति संघीय शासकीय संरचनाका सन्दर्भमा कसरी कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा सिक्नका लागि उपयोगी हुनेछ। प्रदेश र स्थानीय सरकार तथा ती निकायसँग सम्बन्धित कार्यक्रम तथा बजेट निर्माणका प्रक्रियालाई समावेश गर्नेगरी तीनवटा कार्यक्षेत्रलाई छनौट गरिनेछ। यसरी छनौट गरिएका कार्यक्षेत्रले जेसी शाखाबाट सहयोग प्राप्त गर्नेछ जसले पद्धति र कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धिका लागि आवश्यक पर्ने कार्यमूलक सिकाइलाई सहजीकरण गर्नेछ। परीक्षणका लागि छनौट गरिएका कार्यक्षेत्रलाई तीन वर्षसम्म प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराइनेछ र यसबाट आएका सिकाइहरूलाईतीनै तहको सरकारबाट अवलम्बन गरिने स्वास्थ्य क्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको पद्धतिलाई थप सुदृढीकरण गर्नका लागि उपयोग गरिनेछ। महिला र गरीबीसँग सम्बन्धितलक्षित कार्यक्रमका लागि थप वित्तीय स्रोत आकर्षित गर्ने अवसरका रूपमा सहवित्तीय लगानीलगायत स्थानीय सरकारका स्रोतको खोजी गरिनेछ।

४.६ चरण २: सिकाइका आधारमा क्षमता बढाउने र थप लैङ्गिक बजेटका औजार तथा विधिको उपयोग गर्ने

चरण १ मा उपयोग गरिएका लैङ्गिक बजेटका औजार,विधि तथा प्रक्रियाको मूल्याङ्कनले चरण २ को ढाँचा निर्धारण गर्नेआधार तयार गर्दछ। चरण १ मा अवलम्बन गरिएका औजार, विधि तथा प्रक्रियालाई निरन्तरता दिइनेछ र लैङ्गिक लेखाजोखा विधि लैङ्गिक परीक्षण तथा बजेट मूल्याङ्कन विधिलाई थप सुदृढ बनाइनेछ। दोस्रोचरणमा देहायका विधि तथा औजारहरूलाई कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ:

- स्वतन्त्र लैङ्गिक बजेट परीक्षण
- लैङ्गिक खण्डीकृत लाभ प्राप्त विश्लेषण
- लैङ्गिक संवेदनशील सार्वजनिक खर्चको अनुगमन सर्वेक्षण
- लागत प्रभावकारिता विश्लेषण तथा लैङ्गिक समानतासम्बन्धी कार्यक्रमको लागत लाभ विश्लेषण
- लैङ्गिक खण्डीकृत आन्तरिक राजश्व विश्लेषण

अनुसूची २ मा लैङ्गिक बजेट परीक्षण तथा बजेट मूल्याङ्कनकाऔजार एवम् विधिका विस्तृत विवरण प्रस्तुत गरिएका छन्।

चरण २ मा स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाईचार वर्गमा वर्गीकरण गर्ने गरी परिमार्जन गरिनेछ। यसअन्तर्गत प्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी वर्गीकरणमा उच्चतहको थप एक वर्गीकरण समावेश गरिनेछ। यसलाई “पूर्णरूपमा प्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी”को नामाकरण गरिनेछ र कुल अङ्क ८० प्राप्त गर्ने कार्यक्रम र बजेटलाई समावेश गरिनेछ।

अध्याय-५

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन

५.१ कार्यान्वयन व्यवस्था

५.१.१ निर्देशिकाको प्रभावकारी कार्यान्वयन

यस निर्देशिकाको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सबल तुल्याउन देहायका कार्य गरिनेछन्:

- (क) निर्देशिकाको कार्यान्वयनका लागि मन्त्रालयको उच्च व्यवस्थापन तहको राजनीतिक तथा प्रशासनिक प्रतिबद्धता र सहयोग हासिल गर्ने ।
- (ख) निर्देशिकाको उद्देश्य तथा कार्यक्षेत्रका बारेमा सरोकारवालालाई अभिमुखीकरण गर्ने ।
- (ग) निर्देशिकाको कार्यान्वयनलाई मार्गदर्शन गर्ने, समन्वय र सहजीकरण गर्ने । कार्यान्वयन व्यवस्थामा निरन्तर सुधारका लागि जेसीसम्बन्धी सबै तहका समितिलाई क्रियाशील बनाउने । जेसी समितिका सदस्यका लागि क्षमता अभिवृद्धिका अवसर उपलब्ध गराइनेछ ।
- (घ) सबै तहका स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको कार्यान्वयनमा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउनका लागि मन्त्रालयको नीति, योजना तथा अनुगमन महाशाखामा एक प्राविधिक समूह निर्माण गरी क्रियाशील बनाउने ।
- (ङ) निर्देशिकाको कार्यान्वयनमा संलग्न हुने महाशाखा, शाखा तथा कार्यालयको जिम्मेवारी र जवाफदेहिता स्पष्ट गर्ने । संलग्न जनशक्ति एवम् जेसी शाखाको क्षमता विकास गर्न आवश्यक कार्यक्रम र बजेटको व्यवस्था गर्ने ।
- (च) स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको कार्यान्वयनलाई नतिजामूलक तुल्याउन निरन्तर रूपमा अनुगमन र समीक्षा गर्ने । स्वास्थ्यक्षेत्रको योजना र कार्यक्रमको आवधिक समीक्षा, राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समिति तथा मन्त्रालयस्तरीय समस्या समाधान समितिको समीक्षा पद्धतिसँग आवद्ध गर्ने ।
- (छ) लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कोडलाई विद्युतीय वार्षिककार्यक्रम तथा बजेटसँगएकीकृत गर्ने ।
- (ज) स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीतथा मानव संसाधन सूचना प्रणालीमा लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्कको उपलब्धता सुदृढ गर्ने ।
- (झ) नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखामा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी अभिलेख तयार हुने व्यवस्था मिलाउने ।
- (ञ) प्रदान गरिने स्वास्थ्यसेवाको प्रति एकाइ मूल्य यकिन गर्नका लागि मूल्य संरचना (Costing framework) तयार गरी नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखाकोबजेट विनियोजनसँग एकीकृत गर्ने ।

- (ट) प्रदेश र स्थानीय तथा संघीय मन्त्रालय (स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या, महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक, अर्थ, संघीय मामिला) बीच उर्ध्वतलीय (Vertical) तथा समतलीय (Horizontal) समन्वय तथा सहकार्य प्रवर्द्धन गर्ने । यसअन्तर्गत प्रदेश तथा स्थानीय तहले संघीय निकायसँगसीधा सहकार्य गर्न सक्नेछन् ।
- (ठ) निर्देशिकाप्रति सबै सम्बद्ध निकाय तथा सरोकारवालाको स्वामित्व अभिवृद्धि गर्न र यसको कार्यान्वयनमा सबैको योगदान प्राप्त गर्नका लागि विभिन्न निकाय, विभिन्न तह, सरोकारवाला समूह तथा दातृ निकायबीच सहकार्य र साभेदारी प्रवर्द्धन गर्ने,
- (ड) स्वास्थ्यक्षेत्रको कार्यक्रम र बजेटसम्बन्धी कार्यविधि तथा प्रक्रियागत व्यवस्थालाई निर्देशिकासँगसामञ्जस्य कायम हुनेगरी परिमार्जन गर्ने,
- (ढ) निर्देशिका कार्यान्वयनको प्रभावकारितामूल्याङ्कनगरी निरन्तर सुधार गर्दै जाने ।

५.१.२ प्रदेश तथा स्थानीय तहमा समन्वय र सहजीकरण व्यवस्था

यो निर्देशिका प्रदेश तह तथा स्थानीय तहको स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका लागि मार्गदर्शक दस्तावेजका रूपमा उपयोग गरिनेछ । संविधानले व्यवस्था गरेअनुसारको बहुतहको सहकार्यात्मक शासनप्रणालीबमोजिम प्रदेश तथा स्थानीय तहको स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्माण तथा कार्यान्वयनमा समन्वय र सहजीकरणका लागि निर्देशिकालाई लागू गर्नका लागि देहायका व्यवस्था गर्ने:

- (क) प्रदेश तथा स्थानीय तहका जेसी समितिको नेतृत्वमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको निर्माण, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनको पैरवी गर्ने,
- (ख) प्रदेश सरकारको सामाजिक विकास मन्त्रालय र स्थानीय तहसँग स्वास्थ्य क्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयन तथासंस्थागत गर्नका लागि मन्त्रालयले औपचारिक रूपमा वातावरण निर्माण गर्ने,
- (ग) प्रदेश तथा स्थानीय तहको स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटपद्धति विकास र संस्थागत गर्नका लागि स्थानीयकरण कार्यनीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने,
- (घ) लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयनको आवधिक समीक्षाका लागि जेसी समितिको बैठक आयोजना गर्ने,
- (ङ) लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी सूचनालाई स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीसँग आवद्ध गर्ने,
- (च) लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी विषयमा प्रदेश तथा स्थानीय तहका निर्वाचित कार्यकारी पदाधिकारी तथा जिम्मेवार कर्मचारीको दक्षता अभिवृद्धि गर्नका लागि क्षमता विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- (ज) प्रदेश तथा स्थानीय तहको स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट परीक्षण गरी आवश्यक सुधारका उपाय अवलम्बन गर्ने ।

चित्र नं.४:

प्रदेश तथा स्थानीय तहमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयनका लागि समन्वय र सहजीकरण

५.१.३ स्वास्थ्यक्षेत्रका विभिन्न सरकारी निकायको भूमिका र जिम्मेवारी

क्र.सं.	स्वास्थ्यसम्बन्धी निकाय	भूमिका र जिम्मेवारी
१	जेसी निर्देशन समिति/ स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	स्वास्थ्यक्षेत्रका नीति तथा योजनालाई लैङ्गिक उत्तरदायी र समावेशी बनाउने । स्वास्थ्यक्षेत्रको नीति, योजना तथा कार्यक्रमको लैङ्गिक विश्लेषण गराउनसमन्वय र सहजीकरण गर्ने । आवधिक तथा वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट पद्धतिमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिकाको उपयोग गर्न समन्वय र मार्गदर्शन गर्ने । स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि गर्न योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनका लागि सहजीकरणगर्ने । प्रदेश तथा स्थानीय तहका जेसी समिति/संयन्त्रलाई लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनक्षमताको विकास एवम् संस्थागत गर्न आवश्यक प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्न समन्वय गर्ने । लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिकाको समग्र कार्यान्वयनको समीक्षा गरी आवश्यक परिमार्जन गर्न नीतिगत समन्वय र सहजीकरण गर्ने ।

		● लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिकाको समग्र कार्यान्वयनको समीक्षा गर्ने र आवश्यक परिमार्जन तथा सुधारका लागि समन्वय र सहजीकरण गर्ने । ● स्वास्थ्यक्षेत्रका योजना तथा कार्यक्रमको आवधिक समीक्षा हुँद (लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको कार्यान्वयनको समीक्षा समावेश गर्न सहजीकरण गर्ने ।
नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखा/स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय		
२	नीति तथा योजना शाखा	● स्वास्थ्यक्षेत्रका नीति, रणनीति तथा योजना तर्जुमाप्रणालीमा लैङ्गिक विषयलाई मूलप्रवाहीकरण गर्ने । ● आवधिक तथा वार्षिक योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा लैङ्गिक उत्तरदायित्वसम्बन्धी मार्गदर्शन समावेश गर्ने । ● वार्षिक तथा आवधिक योजना तथा कार्यक्रमतर्जुमा प्रणालीमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिकालाई लागू गर्ने । ● स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक विश्लेषणका नतिजाका आधारमा योजना र कार्यक्रमको प्राथमिकीकरण गर्ने । ● वैदेशिक सहायताबाट सञ्चालित योजना र कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयनमा लैङ्गिक उत्तरदायित्व सुनिश्चित गर्ने । ● लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी संस्थागत तथा जनशक्तिको क्षमता विकासका लागि योजना र कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने । ● लैङ्गिक उत्तरदायी कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमाका सम्बन्धमा आवश्यक समन्वय गर्ने र परामर्श दिने । ● जेसी निर्देशन समितिबाट निर्देशन भएबमोजिमका कार्य गर्ने ।
३	अनुगमन तथा मूल्याङ्कनशाखा	● स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक विश्लेषण गराइ सोको नतिजा सम्बन्धित सबै निकायमा पठाउने । ● स्वास्थ्यक्षेत्रको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनपद्धतिमा लैङ्गिक उत्तरदायी विषय समावेश गर्ने । ● स्वास्थ्यसम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रमको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिका कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने । ● लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको अवधारणाबमोजिम कार्यक्रम तथा बजेट खर्चको लागत प्रभावकारिता, लागत लाभ विश्लेषण र लागत उपयोगिताको विश्लेषण गर्ने । ● कार्यक्रम तथा बजेट खर्चको आवधिक समीक्षा गर्दालैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयन भए नभएको समेत समीक्षा गर्ने ।

		● मूल्याङ्कनलैङ्गिक खण्डीकृत सूचना तथा तथ्याङ्क प्रणाली सुदृढ गर्ने । ● लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको कार्यान्वयन प्रभावकारिताको अध्ययन, गराउने व्यवस्था गर्ने । ● स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट परीक्षण गराउने ।
प्रशासन महाशाखा, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय		
४	आर्थिक प्रशासन शाखा	● वित्तीय नीति तर्जुमा, बजेट निर्माण तथा कार्यान्वयनमा लैङ्गिक उत्तरदायित्व सुनिश्चित गराउने । ● वार्षिक तथा आवधिक बजेट तर्जुमा प्रणालीमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिकालाई लागू गर्ने । ● आर्थिक प्रशासन शाखाका कर्मचारीकोलैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी क्षमता विकास गर्न समन्वय गर्ने ।
जनसङ्ख्या व्यवस्थापन महाशाखा/स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय		
५	जेसी शाखा	● स्वास्थ्यक्षेत्रका नीति तथा योजनालाई लैङ्गिक उत्तरदायी र समावेशी बनाउन आवश्यक सहजीकरण गर्ने । ● स्वास्थ्यक्षेत्रको नीति, योजना तथा कार्यक्रमको लैङ्गिक विश्लेषण गराउनसहजीकरण गर्ने । ● लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिकाबमोजिम आवधिक तथा वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गर्नका लागि सहजीकरण गर्ने । ● प्रदेश तथा स्थानीय तहका जेसी समितिकोलैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनक्षमता विकास गर्न र संस्थागत गर्न आवश्यक प्राविधिकसहयोग प्रदान गर्ने । ● लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिकाको कार्यान्वयन अवस्थाको समीक्षा गरी आवश्यक परिमार्जन गर्न सहजीकरण गर्ने । ● स्वास्थ्यक्षेत्रका कार्यक्रमको आवधिक समीक्षा हुँदालैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयनलाई समावेश गराउने । ● जेसी निर्देशन समितिको निर्देशनबमोजिम स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायीबजेट प्रणालीको सुदृढीकरण गर्ने ।

५.२ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटनिर्देशिका कार्यान्वयनका लागि क्षमता विकास

स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयनसम्बन्धी संस्थागत क्षमता विकास गर्न देहायका कार्य गर्ने:

(क) सबै तहमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी क्षमता विकासका लागि पाठ्यक्रम तथा

प्रशिक्षण निर्देशिका (Training Manual) निर्माण गर्ने ।

- (ख) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी प्रशिक्षण प्रदान गर्नका लागि कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने,
- (ग) लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी प्रशिक्षणको जिम्मेवारी स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयको राष्ट्रिय स्वास्थ्य तालिम केन्द्रलाई प्रदान गर्ने,
- (घ) स्वास्थ्यसम्बन्धी सबै तालिमको पाठ्यक्रममा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी विषयलाई समावेश गर्ने,
- (ङ) लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी प्रशिक्षणको प्रभावकारिताको मूल्याङ्कन गरी निरन्तर रूपमा सुधार गर्दै जाने ।

५.३ कार्यविधि दिग्दर्शन बनाउन सक्ने

- (क) यस लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिका कार्यान्वयनलाई सहज बनाउनका लागि कार्यविधि तयार गर्न सकिनेछ ।
- (ख) प्रशिक्षक प्रशिक्षण तथा तालिम सामग्री तयार गरी लागू गर्न सकिनेछ ।
- (ग) सूचना, शिक्षा र सञ्चार सामग्रीका माध्यमबाट सरोकारवालामा सचेतना अभिवृद्धिको कार्यनीति अवलम्बन गरिनेछ ।
- (घ) लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका लागि उपयोगीलैङ्गिक खण्डीकृत सूचना व्यवस्थापन दिग्दर्शन तयार गर्न सकिनेछ ।
- (ङ) लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटनिर्देशिका एवम् सामग्री तयार गर्न प्रदेश तथा स्थानीय तहका सरकारलाई सहयोग प्रदान गरिनेछ ।

५.४ यो निर्देशिका मार्गदर्शनका रूपमा रहने

नेपालको संविधानबमोजिम प्रदेश तथा स्थानीय तहका सरकारले आफ्नो आवश्यकताका आधारमा नीति, कानून, योजना र कार्यक्रम बनाउने र कार्यान्वयन गर्नसक्ने गरी शासकीय अधिकार प्रदान गरेको सन्दर्भमा यो निर्देशिका ती तहका स्वास्थ्यक्षेत्रको योजना, कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमाका लागि मार्गदर्शनका रूपमा रहने छ।

५.५ निर्देशिकामा परिमार्जन

यो रणनीति गतिशील दस्तावेजका रूपमा रहनेछ । मन्त्रालयले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई निर्देशिका पुनरावलोकनका लागि अनुरोध गर्नेछ । उपलब्ध पृष्ठपोषण र मन्त्रालयको जेसी निर्देशन समितिको सिफारिसका आधारमा पुनरावलोकन गरी परिमार्जन गरिनेछ ।

५.६ बाधा अड्काउ फुकाउने

यस रणनीतिको कार्यान्वयनका क्रममा कुनै बाधा वा समस्या वा अस्पष्टता भएमा त्यस्तो बाधाअड्काउ फुकाउने प्रयोजनका लागि मन्त्रालयले जेसी समितिको सिफारिसका आधारमा

त्यस्तो बाधा वा समस्या वा अस्पष्टताको समाधान गर्नेछ। मन्त्रालयले यस निर्देशिकामा गरिएको व्यवस्थामा सहभागितामूलक तरिकाले आवश्यकतानुसार व्याख्या, थपघट, सशोधन वा हेरफेर गर्न सक्नेछ।

५.७ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको कार्यान्वयन योजना

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिकाको कार्यान्वयनका लागि कार्यान्वयन योजना अनुसूची-४ मा दिइएको छ।

५.८ लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

स्वास्थ्य क्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनकासूचक राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, २०७६, नेपाल स्वास्थ्यक्षेत्र रणनीति, २०७२-२०७७, जेसी रणनीति, २०७६ तथा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०६९ मा उल्लिखित लक्ष्य तथा उद्देश्यबाट निर्देशित छन्। ती मार्गदर्शक दस्तावेजका आधारमा स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका लागि नतिजामूलक सूचकहरू तल प्रस्तुत गरिएका छन्। प्रक्रियागत अनुगमनका सूचकहरू अनुसूची-४ मा प्रस्तुत कार्यान्वयन योजनामा समावेश गरिएका छन्।

तालिका नं. ८:

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका लागि नतिजामूलक अनुगमनकोढाँचा

उपलब्धि सूचक	आधार रेखा र वर्ष			परिमाणात्मक लक्ष्य			परीक्षणको स्रोत	अनुमानित अवस्था
	आधार तथ्याक्त	वर्ष	स्रोत	२०२०	२०२५	२०३०		
संघीय तहको बजेट विनियोजन								
प्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको प्रतिशत	६	२०१७	मन्त्रालयको बजेट	१०	२०	३०	मन्त्रालयको बजेट	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका लागि उच्चतहको राजनीतिक तथा प्रशासनिक प्रतिबद्धता
अप्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको प्रतिशत	५७		विश्लेषण प्रतिवेदन	६०	५५	५०	विश्लेषण प्रतिवेदन	
लैङ्गिक रूपले तटस्थ बजेटको प्रतिशत	३७			३०	२५	२०		
नतिजामूलक सूचक								
३० मिनेटभित्र नजीकको स्वास्थ्य संस्थामा पुग्ने महिलाको प्रतिशत	६१.८		लेक्क	७०	८५	९५	लेक्क	
प्रजनन तथा प्रसूति सेवाबाहेक अन्य वरिष्ठ सेवा लिने महिलाको प्रतिशत			स्वास्थ्य सेवा विभागको वार्षिक प्रतिवेदन		४५	५०	स्वास्थ्य सेवा विभागको वार्षिक प्रतिवेदन	

स्वास्थ्य व्यवस्थापन (स्वा.चौ.)मा सहभागिताको प्रतिशत	संस्था समिति महिला प्रतिशत	२७		घ र धु री सर्वेक्षण	३३	४०	५०	घरघुरी सर्वेक्षण	तीनै तहको सरकारबीचको संस्थागतसामञ्जस्यको अवस्था र विद्यमान संस्थागत संरचनामा सारभूत परिवर्तन नहुने । प्रदेश तथा स्थानीय तहका सरकारले आफ्नो सन्दर्भमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई अनुकूलन गर्नेछन् र आफ्नो नीति तथा पद्धतिमा यसलाई लागू गर्नेछन् । स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीले नियमित रूपमा लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्क उपलब्ध गराउनेछन् । लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट अनुकूल जञ्चविकसित हुनेछ । पर्याप्त बजेट उपलब्ध हुनेछ ।
महिला आफैले स्वास्थ्यसम्बन्धी गर्नेको प्रतिशत	आफ्नो निर्णय	२३.३		NDHS	४०	५०	६०	NDHS	
संघ व्यवस्थापनको तह (तह ११ र सोभन्दा माथि) का महिलाको प्रतिशत	तहको वरिष्ठ पदमा			HURIS		४०	५०	HURIS	

अनुसूचीहरू

अनुसूची १:

अर्थ मन्त्रालयको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०६९ बमोजिमको संस्थागत व्यवस्था

(क) लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट समिति

नेपालमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको शुरुआतसँगै नेपाल सरकारको आर्थिक वर्ष २०६२/६३ को बजेट वक्तव्यमा उल्लेख भएबमोजिम अर्थ मन्त्रालयमा उच्च तहको संस्थागत व्यवस्थाको रूपमा देहायका सदस्य रहनेगरी लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट समितिको गठन गरिएको छ:

सहसचिव, बजेट तथा कार्यक्रम महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	संयोजक
उपसचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग	सदस्य
उपसचिव, महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	संयोजक
उपसचिव, अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहयोग समन्वय महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	सदस्य
उपसचिव, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	सदस्य
उपमहालेखा नियन्त्रक, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय	सदस्य
उपसचिव, बजेट तथा कार्यक्रम महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	सदस्य

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार^५ देहायबमोजिम रहेको छ:

१. बजेटलाई लैङ्गिक उत्तरदायी तुल्याउनका लागि बजेट विनियोजन र कार्यान्वयनको ढाँचाको अनुगमन गर्ने,
२. सार्वजनिक खर्चको मूल्याङ्कनलैङ्गिक दृष्टिले गर्ने,
३. आर्थिक नीतिहरूको महिलामा परेको प्रभावको नियमित विश्लेषण गर्ने र सोको निष्कर्षलाई आर्थिक सर्वेक्षणमा समावेश गर्ने,
४. लैङ्गिक सम्पर्कविन्दु र क्षेत्रगत मन्त्रालयको बजेटसम्बन्धी जिम्मेवारी भएका योजना महाशाखाको क्षमता सुदृढ गर्ने,
५. बजेटलाई लैङ्गिक उत्तरदायी बनाउनका लागि सरकारलाई पृष्ठपोषण प्रदान गर्नका लागि लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी सूचना र जानकारी सार्वजनिक गर्ने ।

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट समिति लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटलाई विकासका सबै क्षेत्रमा संस्थागत गर्ने तथा सबै मन्त्रालयका योजना महाशाखा तथा लैङ्गिक सम्पर्कविन्दुको क्षमता विकास गर्ने, बजेट तर्जुमा प्रक्रियालाई सामञ्जस्ययुक्त बनाउने, लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसँग तादात्म्यता कायम हुने

^५ अर्थ मन्त्रालय (२००८), लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट

गरी बजेट फारम, दिग्दर्शन तथा Software जस्तै बजेट व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (BMIS), Line Ministry Budget Information System (LMBIS) मा परिमार्जन गर्ने कार्यमा संलग्न रहेको छ ।

(ख) क्षेत्रगतलैङ्गिक उत्तरदायी बजेट समिति

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा दिग्दर्शन, २०६९ ले योजना महाशाखा प्रमुखको संयोजकत्वमा क्षेत्रगत तहमा लैङ्गिक उत्तरदायीकार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमाका लागि क्षेत्रगत लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट समितिको व्यवस्था गर्न मार्गदर्शन गरेको छ । यस समितिमा सम्बन्धित शाखा प्रमुखहरूको सहभागिता हुने व्यवस्था गरिएको छ । यस समितिको उद्देश्यका रूपमा क्षेत्रगत योजना र कार्यक्रमलाई लैङ्गिक उत्तरदायीबनाउने, योजना, कार्यक्रम तथा बजेटमा रहेका लैङ्गिक असमानता तथा महिला सशक्तीकरणको विषयको पहिचान तथा विश्लेषण गर्ने रहेका छन् । बजेटसँग सम्बन्धित विभिन्न पक्षमा हुनुपर्ने सैद्धान्तिक, प्राविधिक तथा व्यवहारिक ज्ञान र सीपको कमी,सोको कार्यान्वयनका लागि सवल वातावरण र सक्षम संस्थागत व्यवस्थाको कमी र लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्कको कमीका कारण यो समितिले प्रभावकारी रूपमा आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्न सकेको देखिदैन ।

(ग) स्थानीय तहमा सहजीकरणका लागि लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयन समिति

लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट स्थानीयकरण रणनीति, २०७२ ले संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा सम्बन्धित महाशाखा प्रमुखको संयोजकत्वमा सम्बन्धित शाखा प्रमुखहरूसमेतको सहभागिता रहने गरी लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयन समितिको गठन गरेको छ । यस समितिको उद्देश्य स्थानीय तह तथा स्थानीयस्तरका क्षेत्रगत निकाय तथा अन्य सरोकारवालाहरूले निर्माण गर्ने योजना, कार्यक्रम तथा बजेटमा लैङ्गिक संवेदनशीलताको पक्षमा विश्लेषण, लैङ्गिक असमानता र सशक्तीकरणका पक्षको पहिचान र विश्लेषण गरी स्थानीयस्तरका क्षेत्रगत योजना, कार्यक्रम तथा बजेटलाई लैङ्गिक उत्तरदायीबनाउनु रहेको छ ।

(घ) लैङ्गिक सम्पर्क विन्दु

नेपाल सरकारले महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयको छाताअन्तर्गत सबै मन्त्रालय तथा सरकारका केन्द्रीय निकायमा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणको प्रक्रियालाई अधि बढाउने उद्देश्यका साथ लैङ्गिक सम्पर्कविन्दुको व्यवस्था गरेको छ ।

महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय लैङ्गिक विषयको नेतृत्वदायी मन्त्रालय भएकाले उक्त मन्त्रालयले लैङ्गिक सम्पर्कविन्दुहरूलाई समन्वय गर्ने, सहजीकरण गर्ने तथा क्षमता विकासको कार्य गर्दछ । लैङ्गिक सम्पर्कविन्दुबाट लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट पद्धतिलाई सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

अनुसूची २: लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका औजार तथा विधिको विवरण

चरण १: प्राथमिकताका औजार तथा विधि	
औजार तथा विधि	व्याख्या
नीतिगत समिक्षा तथा क्षेत्रगत खर्चको मूल्याङ्कन: नीतिले लैङ्गिकसमानता र महिला सशक्तीकरणमा पारेका प्रभावको आधारभूत मूल्याङ्कनहो जसले खर्चका लागि प्राथमिकतासहितका प्रस्ताव तयार गर्न सहयोग गर्दछ । यसले प्राविधिक पुष्ट्याई उपलब्ध गराउन र निर्दिष्ट नतिजा हासिल गर्नका लागि बजेटको अधिकतम उपयोग गर्ने कुराको सुनिश्चितता गर्दछ ।	
१. लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तीकरणका लागि नीति मूल्याङ्कन	यस मूल्याङ्कनले राष्ट्रिय तथा क्षेत्रगत नीतिले प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा पारेको लैङ्गिकप्रभावका बारेमा लेखाजोखा गर्दछ । तोकिएका प्राथमिकताले लैङ्गिक असमानता घटाउने कार्य गरेको छ, छैन सको परीक्षण गर्दछ । यसले बजेटमा उल्लिखित नीति तथा कार्यक्रमलाई लैङ्गिकदृष्टिले हेर्दछ र तल दिइएका प्रश्नको उत्तर खोज्ने प्रयास गर्दछ: ● कसरी नीति र रणनीति तथा सम्बद्ध स्रोत विनियोजनले स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक असमानता घटाउने वा बढाउने कार्य गर्दछन् ? ● बजेटसम्बन्धी नीतिले महिला र पुरुषको फरक-फरक आवश्यकता र सरोकारलाई कसरी सम्बोधन गरेको छ र प्राथमिकतामा राखेको छ ? ● कसरी लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटले गुणस्तरीय स्वास्थ्यसेवामा महिलाको पहुँच र उपयोग बढाउँदछ ? ● महिला, पुरुष, बालिका तथा बालकको स्वास्थ्य आवश्यकता पूरा गर्नका लागि कस्ता कस्ता लागत प्रभावकारी रणनीति तथा कार्यक्रम हुन सक्छन्? माथि उल्लिखित मुद्दालाई समेटेर नीति निर्मातालाई स्वास्थ्यसम्बन्धी लैङ्गिकआवश्यकता तथा सरोकारका बारेमा पैरवी गर्नस्वास्थ्यक्षेत्रको सारसंक्षेप नीति तयार गर्नुपर्दछ । मूल्याङ्कनकालागि सूचक “अतिविपन्न, दलित तथा लोपोन्मुख जाति तथा जनजातिका महिलाको गुणस्तरीय स्वास्थ्यसेवामा पहुँच र उपयोगमा वृद्धि ।”
२. मध्यकालीन खर्च संरचना (Gender-aware Medium)	● यसले स्वास्थ्यक्षेत्रलाई मध्यकालीन खर्च संरचना र मध्यकालीन बजेट

Term Expenditure Framework)	संरचनामा लैङ्गिक चरहरूलाई समावेश गर्न सबल तुल्याउँदछ । • यस संरचनामा लैङ्गिक सचेत नीति मूल्याङ्कन, लैङ्गिक विश्लेषण तथा लैङ्गिक परीक्षणबाट आएका लैङ्गिक असमानता, लैङ्गिक आवश्यकता, लैङ्गिक प्राथमिकता तथा प्राथमिकतामा रहेका कार्यक्रमहरूलाई समावेश गर्नुपर्दछ । • त्यसैगरी, स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक समानताका मुद्दाहरूलाई उच्चतहको प्राथमिकता सुनिश्चित गर्नका लागि तथ्यमा आधारित पैरवी आवश्यक पर्दछ, र यसका लागि नीति निर्मातालाई स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक समानताका पक्षमा सचेतना बढाउन सारसंक्षेप नीति तयार गर्नुपर्दछ । • आर्थिक नीतिले लैङ्गिक क्रियाकलापमा लगानीको निरन्तरता सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

अनुगमन र मूल्याङ्कनकासूचक

सि नं	सूचक	अनुगमनको पटक	स्रोत	उत्तरदायित्व
१	लैङ्गिक विश्लेषणबाट पहिचान भएका आवश्यकतामध्ये मध्यकालीन खर्च संरचनालेलैङ्गिक उत्तरदायी बजेटमा सम्बोधन गरेको प्रतिशत	३ वर्षको १ पटक	■ लैङ्गिक विश्लेषण ■ मध्यकालीन खर्च संरचनाको समीक्षा/मूल्याङ्कन	■ नीति योजना शाखा ■ जेसी शाखा ■ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखा ■ आर्थिक प्रशासन शाखा

बजेट तर्जुमा

३. वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा:	• स्वास्थ्यक्षेत्रको कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा मध्यकालीन खर्च संरचनाले निर्धारण गरेका प्राथमिकता, रणनीति तथा मुख्य विषयक्षेत्रका आधारमा गरिनुपर्दछ । • स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट वक्तव्य तयार गर्दा अर्थ मन्त्रालय तथा राष्ट्रिय योजना आयोगसँग गरिएको बजेट वार्ताका आधारमा गरिनुपर्दछ ।सो वक्तव्यमा लैङ्गिक समानतामा योगदान पुऱ्याउने लक्षित कार्यक्रमका लागि कुल खर्चको अंश, लैङ्गिक सन्तुलन, स्वास्थ्य सेवाबाट महिला र पुरुषका विशेष आवश्यकता पूरा गर्नका लागि निर्दिष्ट खर्चको अंश,महिलाको क्षमता विकास र सशक्तीकरणसम्बन्धी कार्यक्रमको जानकारी समावेश गर्नुपर्दछ । • प्रस्ताव गरिएका बजेट रकममा हुनसक्ने कटौतीको जोखिमलाई अल्पिकरण गर्नका लागि तथ्यमा आधारित पैरवी आवश्यक पर्दछ ।

		कार्यक्रम तथा बजेट स्वीकृति गर्ने प्रक्रियालाई अनुगमन गर्नुपर्दछ ।		
४. द्रुत लैङ्गिक लेखाजोखा (Rapid gender assessment)		सम्बन्धित महाशाखा तथा कार्यक्रमले आफ्नो सम्बन्धित कार्यक्षेत्रको द्रुत लैङ्गिक लेखाजोखा गर्नुपर्दछ । यस निर्देशिकामा उल्लेख गरिएका तीन विधिमध्ये योजना तर्जुमा गर्ने व्यक्तिहरूको क्षमता र सन्दर्भलाई दृष्टिगत गरी छनौट गर्नुपर्दछ ।		
५. प्राथमिकता निर्धारण प्रक्रिया		द्रुत लैङ्गिक लेखाजोखाको निष्कर्ष तथा तथ्याङ्कका आधारमा योजना तर्जुमा समूहले लैङ्गिक उत्तरदायी क्रियाकलापका लागि प्राथमिकता निर्धारण गर्नुपर्दछ । यसमा कार्यक्रमले कसरी राष्ट्रिय लैङ्गिक उद्देश्य हासिल गर्न योगदान गर्दछ भन्ने विषय, कार्यक्रमको कार्यसम्पादनमा लैङ्गिक अन्तरलेपार्ने प्रभाव, बजेटको स्रोत, स्थानीय सरकारबाट प्राप्त हुनसक्ने स्रोत, विकासका साभेदारबाट हुनसक्ने सहायता तथा बजेटका अतिरिक्त स्रोतका बारेमा विचार गर्नुपर्दछ ।		
अनुगमन र मूल्याङ्कनका सूचक				
क्र.सं.	सूचक	अनुगमनको पटक	स्रोत	उत्तरदायित्व
१	प्रस्तावित लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट स्वीकृत हुँदा काटिएको बजेटको प्रतिशत	वर्षमा १ पटक	प्रस्तावित र स्वीकृत बजेट	नीति योजना शाखा, जेसी शाखा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनशाखा, आर्थिक प्रशासन शाखा
२	बजेट वक्तव्यमा लैङ्गिक समानताका लागि समावेश भएका बुँदाहरूको सङ्ख्या	वर्षमा १ पटक	बजेट वक्तव्य	नीति योजना शाखा, जेसी शाखा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनशाखा, आर्थिक प्रशासन शाखा
बजेट अनुगमन				
१. लाभग्राही लेखाजोखा (Beneficiary assessment)		यो कार्यक्रम र बजेटको लाभको अनुगमन गर्ने एक सहभागितामूलक विधि हो । यसमा स्वास्थ्य कार्यक्रम र सेवा प्रवाह महिला, पुरुष, बालिका तथा बालकको वास्तविक प्राथमिकता तथा आवश्यकतासँग कतिको मेल खान्छ,		

	भन्ने कुराको खोजी गरिन्छ । यो विधि अभिमत सङ्कलन, प्रवृत्ति सर्वेक्षण, निर्दिष्ट समूह छलफल वा मुख्य सूचनादातासँगको अन्तरवार्ताका आधारमा अपनाउन सकिन्छ । यसमा समावेश गरिने प्रश्नहरूले स्वास्थ्यसेवाका लागि गरिने खर्चको समग्र प्राथमिकता वा स्वास्थ्य सेवामा गरिने कार्यको विस्तृत विवरणमा केन्द्रित गर्न सक्दछन् ।			
अनुगमन र मूल्याङ्कनका सूचक				
क्र.सं.	सूचक	अनुगमनको पटक	स्रोत	उत्तरदायित्व
१	बजेट लक्षित समूहको आवश्यकता पूरा गर्न खर्च भएको छ भन्ने महिलाको प्रतिशत	३ वर्षमा १ पटक	लाभान्वित समूहको लेखाजोखा	जेसी शाखा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखा
२	प्रदान गरिएको सेवाको गुणस्तर अतिराम्रो छ भन्ने महिलाको प्रतिशत	३ वर्षमा १ पटक	लाभान्वित समूहको लेखाजोखा	जेसी शाखा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखा
२. सुपरीवेक्षण र स्थलगत अनुगमन तथा स्थलगत लेखाजोखा यो कार्यान्वयनको गुणात्मक नतिजा हासिल गर्ने कार्यक्रम व्यवस्थापनको औजार हो । यसका लागि देहायका उपाय अवलम्बन गरिनु पर्दछ : सुपरीवेक्षण टोलीलाई लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको खर्च र राजश्वको अनुगमन गर्नका लागि पर्याप्त जिम्मेवारी र अधिकार प्रदान गरिनुपर्दछ । लैङ्गिक उत्तरदायी स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको गुणस्तरको सुपरीवेक्षण गर्ने । गुणस्तरीय सेवा प्रवाहका लागि संस्थागत क्षमताको लेखाजोखा गर्ने । सन्तुष्टि तथा प्रभावको स्तरको लेखाजोखा गर्नका लागि सेवाग्राही सर्वेक्षण गर्ने ।				
अनुगमन र मूल्याङ्कनका सूचक				
क्र.सं.	सूचक	अनुगमनको पटक	स्रोत	उत्तरदायित्व
१	चौमासिक रूपमा विनियोजन भएको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट खर्च प्रतिशत	वर्षमा ३ पटक	एकीकृत सुपरीवेक्षण प्रतिवेदन	सुपरीवेक्षण कार्यदल
३. अनलाइन अनुगमन लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको कार्यान्वयनको सिलसिलामा स्वास्थ्यक्षेत्रका कार्यक्रम कार्यक्रमकोखर्च र लाभको अनुगमन TABuCS को प्रयोग गरी अनलाइनबाट गर्नु पर्दछ । यसले कार्यक्रमको समीक्षा गरी साधनको उद्देश्यपरक रूपमा उपयोग गर्ने र स्वास्थ्य सेवालाई प्रभावकारी बनाउन मद्दत गर्दछ ।				

लैङ्गिक परीक्षण तथा बजेटमूल्याङ्कन	
१. लाभग्राही तथा सरोकारवालाबाट सहभागितामूलक लैङ्गिक बजेट परीक्षण	■ सहभागितामूलक लैङ्गिक बजेट परीक्षणमा कार्यक्रम तथा बजेटलाई लैङ्गिक दृष्टिबाट परीक्षण गर्नका लागि लाभग्राही तथा सरोकारवालाको सक्रिय संलग्नता रहन्छ। यसलाई सामाजिक परीक्षण पनि भनिन्छ। ■ यस विधिले तथ्याङ्क उपलब्ध तथा लाभग्राहीका बुझाइलाई आधार मानेर लैङ्गिक लेखाजोखा गर्दछ। यसमा सामाजिक परीक्षणको निष्कर्षलाईसमेत समावेश गरिन्छ। ■ यसमा स्वास्थ्यक्षेत्रको बजेट कार्यान्वयन र सोबाट प्राप्त लाभका सम्बन्धमा जानकारी हासिल गर्नका लागि लैङ्गिक प्राप्ताङ्क कार्डको प्रयोग गर्न सकिन्छ। ■ महिलाको गुणस्तरीय स्वास्थ्यसेवामा पहुँच वृद्धि, स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि, महिलालाई प्रदान गरिएको सेवाको दायरामा विस्तार, महिलाको क्षमता अभिवृद्धि तथा स्वास्थ्यक्षेत्रको कार्यक्रम व्यवस्थापनमा महिलाको अर्थपूर्ण सहभागिताजस्ता विषयमा लैङ्गिक अङ्क प्राप्त गर्न सकिन्छ। ■ प्राप्ततथ्याङ्क तथा सूचनाको विश्वसनीयता यकिन गर्नका लागि निर्दिष्ट समूह छलफल तथा मुख्य सूचनादाता अन्तर्वाता गर्न सकिन्छ।
चरण २ : थप औजार तथा विधि	
औजार तथा विधि	व्याख्या
१. लैङ्गिक खण्डीकृत सार्वजनिक खर्चको विश्लेषण (Sex-disaggregated public expenditure incidence analysis)	खर्चको कार्यसम्पादन अनुगमन ■ यो एक उपयोगी औजार हो जसले स्वास्थ्यक्षेत्रको सार्वजनिक खर्च तथा सोको लाभको विश्लेषण गर्न मद्दत गर्दछ। ■ यसले निश्चित कार्यक्रममा भएको सार्वजनिक खर्चलाई महिला र पुरुष, बालिका र बालकमा भएको सार्वजनिक खर्चको वितरणसम्बन्धी घरधुरी सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कसँग तुलना गर्दछ। ■ यो औजार सम्भवत लैङ्गिक रूपले तटस्थ बजेटको कटौती गर्न सुभाव दिनका लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ। ■ यसका लागि स्वास्थ्यक्षेत्रमा भएको सार्वजनिक खर्चसम्बन्धी लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्कको आवश्यकता पर्दछ। ■ यसमा प्रत्येक स्वास्थ्यसेवाको एकाइ खर्चको आवश्यकता पर्दछ।

	■ महिला र पुरुषका लागि भएको लैङ्गिक उत्तरदायी खर्चको प्रवृत्तिको विश्लेषण तथा अनुगमन गरिनुपर्दछ । ■ महिलाको स्वास्थ्यका लागि गरिएको बजेट विनियोजन तथा खर्चको अवस्था थाहा पाउन eAWPB तथा TABuCS को प्रयोग गरिन्छ । लाभको विश्लेषण ■ विभिन्न आर्थिक समूह, जनजातिगत समूह र भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा स्वास्थ्यक्षेत्रको खर्चको लाभको अनुगमन गर्नुपर्दछ । ■ स्वास्थ्यसेवाबाट महिला र पुरुषले कति लाभ प्राप्त गरेका छन् सोको अनुगमन गर्नुपर्दछ । यसमा महिलाका खास स्वास्थ्यसम्बन्धी आवश्यकता जस्तै प्रजनन स्वास्थ्यका लागि कति अनुदान तथा खर्च लक्षित छन् ती घटाउनु पर्दछ । ■ खर्चबाट महिलालाई भएको लाभको विश्लेषण र अनुगमन विभिन्न वर्ग एवम् समुदायका महिलाको समूहबाट गरिनुपर्दछ ।

लाभ विश्लेषणका लागि प्रयोग गरिने सूत्र

(स्वास्थ्यसेवाको खुद सार्वजनिक खर्च – कुल सेवा लागत)

 प्रदान गरिएको स्वास्थ्यसेवाको कुल एकाइ

अनुगमन र मूल्याङ्कनका सूचक

सि नं	सूचकहरू	अनुगमन पटक	स्रोत	उत्तरदायित्व
१	कूल बजेट खर्चमा प्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट हिस्सा (प्रतिशतमा)	वर्षमा १ पटक	TABuCS	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखा
२	कूल बजेट खर्चमा अप्रत्यक्ष लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट खर्चको हिस्सा (प्रतिशतमा)	वर्षमा १ पटक	TABuCS	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखा
३	कूल बजेट खर्चमा तटस्थ बजेट खर्चको हिस्सा (प्रतिशतमा)	वर्षमा १ पटक	TABuCS	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखा
४	लैङ्गिक बजेट खर्चमा नेपाल सरकार र दातृ निकायको हिस्सा (प्रतिशतमा)	वर्षमा १ पटक	TABuCS	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखा

५	सार्वजनिक खर्चमा महिला र पुरुषमा भएको खर्चको हिस्सा (मौद्रिक एकाइमा)	३ वर्षमा १ पटक	सार्वजनिक खर्चको विश्लेषण प्रतिवेदन	Health Economics and Finance Unit
६	सार्वजनिक खर्चमा महिला र पुरुषले प्राप्त गरेको लाभको प्रतिशत	३ वर्षमा १ पटक	सार्वजनिक खर्चको विश्लेषण प्रतिवेदन	Health Economics and Finance Unit

२. लैङ्गिक सम्बन्धनशील सार्वजनिक खर्चको अनुगमन (Gender sensitive public expenditure tracking survey)	लक्षित खर्चको अनुगमन गर्नका लागि यो औजारको उपयोग गरिन्छ । यसले स्वास्थ्य कार्यक्रम तथा स्वास्थ्यसेवा प्रवाहका लागि कसरी कोषको प्रवाह भएको छ भन्ने कुराको अनुगमन गर्दछ । यसले लक्षित खर्च गर्ने सिलसिलामा देखिएका समस्या र कमीकमजोरी के छन् भनी सोसमेतलाई जानकारी गराउँदछ । यसले बजेट रकमको खर्च र महिलाले प्राप्त गरेको सेवाको अन्तरसम्बन्धका बारेमा जानकारी गराउँदछ । यसका लागि स्वास्थ्यसेवासम्बन्धी क्रियाकलापमा भएको खर्च र सोबाट प्राप्त लाभ स्पष्ट देखिने लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्क आवश्यक पर्दछ । खर्चसम्बन्धी कार्यसम्पादन अनुगमन गर्नका लागि देहायका प्रश्नमा आधारित रही सूचना प्राप्त गर्न सकिन्छ: ■ लैङ्गिक समानतासम्बन्धी कार्यक्रमका लागि विनियोजित बजेट रकम सोही उद्देश्यमा उपयोग गरिएको छ कि छैन? ■ लैङ्गिक समानताका लागि विनियोजित बजेट स्थानीय तहको स्वास्थ्य संस्थामा पुगेको छ कि छैन ? वडा तहसम्म पुगेको छ कि छैन ? लक्षित महिला समुदायसम्म पुगेको छ कि छैन ? बजेटको कति अंश महिला र पुरुषका लागि विनियोजित छ र सो को उपयोग महिला र पुरुषका लागि कति भएको छ ? ■ निःशुल्क स्वास्थ्योपचार तथा निःशुल्क औषधिका लागि कसरी बजेट विनियोजन गरिएको छ र सोको उपयोग महिला र पुरुषले कसरी गरेका छन् ? ■ लक्षित समुदायमा बजेट पुग्नका लागि विलम्ब गर्ने कारकतत्व, समस्या, बाधाअडचन् के के छन् ? ■ महालेखा नियन्त्रण कार्यालयले क्षेत्रगत कोष प्रवाह तथा खर्चको अनुगमन गरेको छ कि छैन ?

अनुगमन र मूल्याङ्कनका सूचक				
सि नं	सूचकहरू	अनुगमन पटक	स्रोत	उत्तरदायित्व
१	लक्षित महिला समूहमा पुगेको सार्वजनिक खर्चको हिस्सा (प्रतिशतमा)	३ वर्षमा १ पटक	सार्वजनिक खर्चको अनुगमन प्रतिवेदन	नीति तथा योजना शाखा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखा आर्थिक प्रशासन शाखा

३. लैङ्गिक खण्डीकृत आन्तरिक राजश्वको विश्लेषण (Sex disaggregated internal revenue analysis)	■ यस औजारले प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष कर एवम् उपभोक्ताले तिरेको शुल्कको परीक्षण गर्दछ जसमा महिला र पुरुषले स्वास्थ्यसेवा उपभोग गरेवापत कति कर तथा शुल्क तिरेका छन् भन्ने हिसाब राख्दछ । ■ यस विश्लेषणले महिला तथा पुरुषले तिरेका कर तथा शुल्कको लैङ्गिक दृष्टिले पर्ने प्रभावमा केन्द्रित गर्दछ । ■ यसप्रकारको आयबाट महिलासँग सम्बन्धित स्वास्थ्यसेवाका लागि कसरी उपयोग गरिएको छ, विश्लेषण गर्दछ । ■ यसका लागि स्वास्थ्यसेवाबाट आर्जित राजश्व तथा सोको उपयोगसम्बन्धी लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्कको आवश्यकता पर्दछ ।			
अनुगमन र मूल्याङ्कनका सूचक				
सि नं	सूचकहरू	अनुगमन पटक	स्रोत	उत्तरदायित्व
१	कुल आन्तरिक राजश्वमा महिलाबाट उठेको राजश्वको प्रतिशत (सेवा शुल्क),	वर्षमा १ पटक	आन्तरिक राजश्व विश्लेषण प्रतिवेदन	योजना शाखा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखा, आर्थिक प्रशासन शाखा
२	कूल आन्तरिक राजश्वमा (User fees) पुरुषबाट उठेको राजश्वको प्रतिशत (सेवा शुल्क)	वर्षमा १ पटक	आन्तरिक राजश्वविश्लेषण प्रतिवेदन	योजना शाखा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखा, आर्थिक प्रशासन शाखा
४. लैङ्गिक खण्डीकृत सार्वजनिक बजेटको समय र प्रयोगमा प्रभाव (Sex disaggregated impact of the budget on time and use)	खासगरी यसले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा स्वास्थ्य कार्यक्रमअन्तर्गत छुट्याइएको बजेट, महिलाले स्वास्थ्यसेवा लिनका लागि कति समय र खर्च गर्ने गरेका छन् भन्ने कुराको विश्लेषण गर्दछ । यसले महिलाको समय र सोको उपयोगमा स्वास्थ्य प्रणालीको प्रभावका बारेमा अनुगमन गर्दछ: ■ सेवाको उपयोगबाट महिलामा परेको प्रभाव ■ स्वास्थ्यसेवा प्रयोगकर्ताको सङ्ख्यामा वृद्धि ■ प्रजनन स्वास्थ्यमा परेको प्रभाव ■ मातृमृत्युदरमा परेको प्रभाव			

■ महिलामा परेको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक तथा मनोवैज्ञानिक प्रभाव ■ प्रवृत्तिमा देखिएको परिवर्तन माथि उल्लेख गरिएका बाहेक महिलाको सशक्तीकरणको स्तर, महिलाको क्षमता विकास, स्वास्थ्यसेवामा महिलाको सहभागिता, साधनस्रोत तथा सेवामा महिलाको पहुँच, साधनमाथि महिलाको स्वामित्व तथा नियन्त्रण, गरीबी न्यूनीकरणमा परेको प्रभावसमेतको अनुगमन गरिन्छ । यसका लागि Specturm 5.72 भर्सनको software प्रयोग गर्न सकिन्छ ।				
अनुगमन र मूल्याङ्कनका सूचक				
सि नं	सूचकहरू	अनुगमन पटक	स्रोत	उत्तरदायित्व
१	प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रको स्तरोन्नति वा निर्माण गर्न रु १० लाख बजेटबाट भएको प्रभाव (गर्भवती महिलाले पर्खनु पर्ने समयमा भएको कटौती र सेवाको गुणस्तरमा आएको परिवर्तन)	५ वर्षमा १ पटक	सार्वजनिक खर्चको प्रभाव मूल्याङ्कनप्रतिवेदन (समय र प्रयोग)	जेसी शाखा
२	मोबाइल सेवाबाट आमा वा आमाबुवालाई स्वास्थ्यस्थिति (खोप) को स्मरणार्थ दिइने सन्देशका लागि रु १० लाख बजेटबाट महिलाको स्वास्थ्यस्थितिमा परेको प्रभाव र स्वास्थ्य संस्थामा जानुपर्ने समयको बचत	५ वर्षमा १ पटक	सार्वजनिक खर्चको प्रभाव मूल्याङ्कनप्रतिवेदन (समय र प्रयोग)	जेसी शाखा
३	रु १० लाख बजेटबाट एकद्वार सङ्गत व्यवस्थापन केन्द्रमा आउने लैङ्गिक हिंसापीडितको समय बचत हुने, आत्मविश्वास बढ्ने तथा मानसिक स्वास्थ्यमा सुधार भएको अवस्था	५ वर्षमा १ पटक	सार्वजनिक खर्चको प्रभाव मूल्याङ्कनप्रतिवेदन (समय र प्रयोग)	जेसी शाखा
५. स्वतन्त्र लेखाजोखा		यो एक स्वतन्त्र वा तेस्रो पक्षद्वारा गरिने लेखाजोखा हो, जसलाई गुणस्तरीय स्वास्थ्यसेवामा महिलाको पहुँच बढाउन, महिलाको सेवा उपभोगको स्थितिमा सुधार ल्याउन, महिलाका लागि स्वास्थ्यसेवाको दायरा बढाउन, महिलाको क्षमता विकास गर्न, स्वास्थ्यसम्बन्धी कार्यक्रम निर्माण र स्वास्थ्यसेवाको		

	अनुगमनसहित नीति निर्माणको प्रक्रियामा महिलाको अर्थपूर्ण सहभागिता बढाउनका लागि लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट खर्चको योगदान परीक्षण गर्न प्रयोग गरिन्छ ।
६. महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट गरिने विशेष लेखापरीक्षण	● लैङ्गिक बजेट परीक्षणले लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन क्षमता, सहभागिता, लैङ्गिक समानता हासिल गर्नपुऱ्याएको योगदान एवम् बजेट कार्यान्वयनमा देखिएका कमीकमजोरीको परीक्षण गर्दछ । ● सार्वजनिक क्षेत्रका कार्यक्रम तथा बजेटको नियमितता, मितव्ययिता, प्रभावकारिता, कार्यदक्षता तथा औचित्यका आधारमा महालेखा परीक्षकको कार्यालयले लेखापरीक्षण गर्ने सवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । ● लेखापरीक्षका आधारका रूपमा वित्तीय, कार्यसम्पादन, परिपालना तथा विषयकेन्द्रित लेखापरीक्षण (लैङ्गिक समता, लैङ्गिक कार्यदक्षता तथा लैङ्गिक कार्यप्रभावकारिता) रहेका छन् । ● लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट परीक्षण खासगरी लैङ्गिक कार्यसम्पादनमा केन्द्रित रही लेखापरीक्षणका विशेष औजार तथा विधिको उपयोग गरी गरिन्छ । उदाहरणार्थ, यस किसिमको परीक्षणले देहायका विषयको परीक्षण गर्दछ: ○ निःशुल्क स्वास्थ्यसेवा वा विपन्न नागरिक स्वास्थ्य उपचार कोषबाट कसरी महिला र पुरुषले फाइदा लिएका छन्? ○ स्वास्थ्यमा लैङ्गिक अन्तरलाई सम्बोधन गर्नका लागि कसरी बजेटको वितरण र उपयोग भएको छ? ○ स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक समानताका लागि जिम्मेवार निकायको बजेट व्यवस्थापन क्षमता कस्तो रहेको छ? ○ योजना र कार्यक्रमको कार्यान्वयनबाट स्वास्थ्यक्षेत्रमा के कस्ता मुख्य उपलब्धि र नतिजा हासिल भएका छन्? ○ महिलाको स्वास्थ्यमा सुधारका लागि स्वास्थ्यसेवा प्रवाहको प्रभावकारिता कस्तो रहेको छ? ● मन्त्रालयको नीति, योजना तथा अनुगमन महाशाखा र आर्थिक प्रशासन शाखाले लेखापरीक्षणका क्रममा लैङ्गिक कार्यक्रम तथा बजेटका सन्दर्भमा उठेका वित्तीय कार्यसम्पादनसम्बन्धी जिज्ञाशा तथा प्रश्नका तथ्यगत प्रमाण र सूचना उपलब्ध गराउँदछन् । लेखापरीक्षणबाट देखिएका वेरुजूको समयमै सम्परीक्षण गराउनका लागि विशेष प्रयास गरिनुपर्दछ । ● लैङ्गिक कार्यसम्पादनका विषयमा विशेष रूपमा गरिने वैधानिक लेखापरीक्षणको प्रारम्भिक प्रतिवेदनका बारेमा मन्त्रालयको नीति, योजना तथा अनुगमन महाशाखा तथा आर्थिक प्रशासन शाखालाई जानकारी गराइ लेखापरीक्षण प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिनु अगाडि नै पृष्ठपोषण लिनुपर्ने हुन्छ ।

७. लैङ्गिक विषयका विज्ञको समूहबाट गरिने स्वतन्त्र परीक्षण	● यो स्वतन्त्र तथा तथ्यमा आधारित विधि हो । यसले बजेटको सान्दर्भिकता, परिपालना तथा कार्यसम्पादनको परीक्षण गर्दछ । सरकारको राजश्व तथा खर्चले महिला तथा पुरुष, बालिका तथा बालकको स्वास्थ्यस्थितिमा परेको प्रभावको लेखाजोखा गर्दछ । ● लैङ्गिक परीक्षणको कार्यक्रम बनाउँदा नै परीक्षणको कार्यक्षेत्र, विज्ञको चयन तथा परीक्षणको कार्य जिम्मेवारी निर्धारण गर्नुपर्दछ । ● यसप्रकारको परीक्षण सम्पूर्ण स्वास्थ्यक्षेत्रको वा कुनै उपक्षेत्र (उदाहरणार्थ: यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य) वा कार्यक्रमविशेष (उदाहरणार्थ: एचआईभी । एड्स) गर्न सकिन्छ ।

अनुसूची ३:

लैङ्गिक खण्डीकृत सूचना व्यवस्थापन प्रणाली र विश्लेषण

लैङ्गिक खण्डीकृत सूचना व्यवस्थापन प्रणाली भनेको लैङ्गिक भिन्नताका आधारमा सूचकको विकास, सूचनाको प्राप्ति, विश्लेषण, उपयोग तथा अद्यावधिक गर्ने व्यवस्थित प्रक्रिया हो ।

सि.नं.	सूचना प्रणालीका पक्ष	क्रियाकलाप
१.	सूचना व्यवस्थापनको योजना	रणनीतिक योजना तयारी लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटका उद्देश्यहरू निर्धारण मुख्य नतिजाको निर्धारण अनुगमन तथा मूल्याङ्कनकासूचकको विकास सूचना व्यवस्थापनका रणनीति र कार्ययोजना
२.	सूचनाको सङ्कलन र संयोजन	तथ्याङ्क सङ्कलनका संयन्त्र, औजार तथा विधिको विकास गुणात्मक र सङ्ख्यात्मक तथ्याङ्क तथ्याङ्कको सङ्कलन तथा संयोजन प्राथमिक (primary) तथा द्वितीयक (secondary) तथ्याङ्क, डकुमेण्ट्री स्वास्थ्यसंस्थासम्बन्धी, सेवा प्रवाह प्रणालीसम्बन्धी, स्वास्थ्य सेवामा पहुँचसम्बन्धी, लाभग्राही सम्बन्धी तथ्याङ्क आर्थिक तथा वित्तीय तथ्याङ्क (TABuCSR/LMBIS) स्रोतहरू, जस्तै HMIS, NDHS, NHFS, HuDICS, LMBIS सार्वजनिक खर्चको विश्लेषण प्रतिवेदन, वार्षिक वित्तीय प्रतिवेदन

		● स्वतन्त्र स्रोतबाट प्राप्त स्थलगत अध्ययनका प्रतिवेदन ● लैङ्गिक विश्लेषण तथा परीक्षणका प्रतिवेदन ● तथ्याङ्कको गुणस्तर, उद्देश्यपरकता, पर्याप्तता तथा उपयुक्तता
३.	प्रशोधन तथा उपयोग	● तथ्याङ्कको प्रशोधन र विश्लेषणका औजार र विधि ● उपयुक्त software को प्रयोग गरी तथ्याङ्कको प्रशोधन र विश्लेषण ● Bi-variant र multi-variant विश्लेषण ● महिला र पुरुषको विभिन्न पक्षमा छुट्टाछुट्टै तथ्याङ्क देखिने गरी सूचनाको विश्लेषण
४	सूचनाको प्रसार तथा उपयोग	● सूचनाको प्रसार तथा उपयोगको रणनीति र योजना ● तथ्याङ्कको उपयोगका लागि प्रोत्साहन, पैरवी र सचेतना ● नीति तथा कार्यक्रम बनाउनु अघि तथा पछिका मूल्याङ्कनमा उपयोग ● लैङ्गिक उत्तरदायी कार्यक्रम तथा बजेटको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनमा उपयोग ● कार्यक्रम र बजेटको समीक्षा पद्धतिसँग एकाकार
५	पृष्ठपोषण, अद्यावधिक तथा सुधार	● तथ्याङ्क प्रणालीको पर्याप्तता तथा उपयुक्तताको समीक्षा ● पृष्ठपोषण ● सिफारिस तथा सुधारका कार्य ● अद्यावधिकतथा सुदृढीकरण गर्ने कार्य ● लैङ्गिक खण्डीकृत सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको संस्थागत विकास ● जनशक्तिको क्षमता विकास

अनुसूची ४:
स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयन योजना

क्र.सं.	सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्य	जिम्मेवार निकाय		तीनवर्षे कार्ययोजना (त्रैमासिक)										अनुगमन सूचक		
		मुख्य निकाय	सहयोगी निकाय	२०७६।७७		२०७७।७८		२०७८।७९		२०७९।८०		२०८०।८१			१२	
				१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०			११
(क)	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिकाको विषयमा अभिमुखीकरण गर्ने															
१	स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी जानकारी पुस्तिका तयार गर्ने	जेसी शाखा	नीति योजना शाखा													जानकारी पुस्तिका तयारी र प्रचार-प्रसार
२	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट निर्देशिका कार्यान्वयनको बारेमा अभिमुखीकरण गर्ने	नीति योजना शाखा	जेसी शाखा													लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटबारे आधारभूत ज्ञान र सीप हासिल
(ख)	संस्थागत क्षमता विश्लेषण र जनशक्तिको क्षमता विकास															
३	मन्त्रालय र विभागको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी क्षमताको लेखाजोखा गर्ने	नीति योजना शाखा	जेसी शाखा													क्षमता विश्लेषण प्रतिवेदन तयार
४	प्रदेश सामाजिक विकास मन्त्रालयको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी क्षमताको लेखाजोखा गर्ने	प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालय	जेसी शाखा													क्षमता विश्लेषण प्रतिवेदन तयार
५	स्थानीय तहको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी क्षमताको लेखाजोखा गर्ने	प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालय	जेसी शाखा													क्षमता विश्लेषण प्रतिवेदन तयार
६	स्वास्थ्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी	राष्ट्रिय स्वास्थ्य	जेसी शाखा													तालिमको आवश्यकताको पहिचान

क्र.सं.	सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्य	जिम्मेवार निकाय		तीनवर्षे कार्ययोजना (त्रैमासिक)										अनुगमन सूचक				
		मुख्य निकाय	सहयोगी निकाय	२०७६।७७			२०७७।७८			२०७८।७९								
				१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०		११	१२		
	तालिमको आवश्यकताको पहिचान गर्ने	तालिम केन्द्र																
७	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी प्रशिक्षक प्रशिक्षण दिग्दर्शन तयार गर्ने	राष्ट्रिय स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	जेसी शाखा															प्रशिक्षक प्रशिक्षण दिग्दर्शन तयार
८	संघ तहमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी प्रशिक्षक प्रशिक्षण सञ्चालन	राष्ट्रिय स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	जेसी शाखा															२० जना प्रशिक्षक उत्पादन
९	प्रदेश तहमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी प्रशिक्षक प्रशिक्षण सञ्चालन	राष्ट्रिय स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालय															७० जना प्रशिक्षक उत्पादन
१०	स्वास्थ्यसम्बन्धी तालिमको पाठ्यक्रममा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी विषय समावेश गर्ने	राष्ट्रिय स्वास्थ्य तालिम केन्द्र	जेसी शाखा															लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटसम्बन्धी विषय तालिमको पाठ्यक्रममा समावेश
(ग)	प्रदेश र स्थानीय तहमा समन्वय र सहजीकरण गर्ने																	
११	प्रदेश तहमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयनसम्बन्धी संयुक्त बैठकको आयोजना गर्ने	जेसी शाखा	प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालय															सबै प्रदेशमा कार्यान्वयनका लागि समन्वयकारी विकास
१२	स्थानीय तहमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयनसम्बन्धी संयुक्त बैठकको आयोजना गर्ने	प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालय	जेसी शाखा															सबै स्थानीय तहमा कार्यान्वयनका लागि समन्वयकारी विकास

क्र.सं.	सम्मन् गर्नुपर्ने कार्य	जिम्मेवार निकाय		तीनवर्षे कार्ययोजना (त्रैमासिक)							अनुगमन सूचक						
		मुख्य निकाय	सहयोगी निकाय	२०७६।७७			२०७७।७८			२०७८।७९							
				१	२	३	४	५	६	७		८	९	१०	११	१२	
१३	प्रदेश र स्थानीय तहमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कार्यान्वयन रणनीति निर्माण गर्ने	नीति योजना शाखा	जेसी शाखा														कार्यान्वयन रणनीति तयार
(घ)	दुत लैङ्गिक लेखाजोखाका आधारमा बजेट तर्जुमाका लागि लैङ्गिक विषयको प्राथमिकीकरण गर्ने																
१४	प्रदेश र स्थानीय तहका स्वास्थ्यक्षेत्रका कार्यक्रमको द्रुत लैङ्गिक लेखाजोखा गर्ने	अनुगमन शाखा	जेसी शाखा														लैङ्गिक लेखाजोखा प्रतिवेदन तयार
१५	दुत लैङ्गिक लेखाजोखाका आधारमा स्वास्थ्यक्षेत्रको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको प्राथमिकता निर्धारण गर्ने	अनुगमन शाखा	जेसी शाखा														लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको प्राथमिकता निर्धारण
१६	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको प्राथमिकताका आधारमा स्वास्थ्यसेवामा महिलाको पहुँच बढाउने र सेवाको गुणस्तर बढाउने कार्यक्रम निर्धारण गर्ने	नीति योजना शाखा	जेसी शाखा														स्वास्थ्यसेवामा महिलाको पहुँच बढाउने र सेवाको गुणस्तर बढाउने कार्यक्रम निर्धारण
१७	स्वास्थ्यसेवा व्यवस्थापनमा महिलाको सहभागिता बढाउने र महिलाको नेतृत्व क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम निर्धारण गर्ने	नीति योजना शाखा	जेसी शाखा														महिलाको सहभागिता र महिलाको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम निर्धारण
१८	जनशक्ति तथा कार्यस्थललाई लैङ्गिक समतायुक्त र समावेशी	नीति योजना	जेसी शाखा														लैङ्गिकमैत्री कार्यक्षेत्रको उपलब्धता

क्र.सं.	सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्य	जिम्मेवार निकाय		तीनवर्षे कार्ययोजना (त्रैमासिक)							अनुगमन सूचक											
		मुख्य निकाय	सहयोगी निकाय	२०७६।७७		२०७७।७८		२०७८।७९														
				१	२	३	४	५	६	७		८	९	१०	११	१२						
	बनाउने कार्यक्रमका लागि बजेट छुट्याउने	शाखा																				
१९	स्वास्थ्य सस्थाहरूलाई लैङ्गिकमैत्री बनाउने कार्ययोजना निर्माण गर्ने	जेसी शाखा	प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालय																		लैङ्गिकमैत्री स्वास्थ्यसस्था कार्ययोजना निर्माण	
(ङ)	स्वास्थ्यक्षेत्रको खर्चको सहभागितामूलक लैङ्गिक अनुगमन तथा लैङ्गिकबजेट परीक्षण गराउने																					
२०	स्वास्थ्यक्षेत्रको लाभप्राप्ती लेखाजोखा तथा सहभागितामूलक लैङ्गिक अनुगमनगर्ने	अनुगमन शाखा	जेसी शाखा																			लाभप्राप्ती लेखाजोखा तथा सहभागितामूलक लैङ्गिक अनुगमन प्रतिवेदन तयार
२१	स्वास्थ्यक्षेत्रको सहभागितामूलक लैङ्गिक बजेट परीक्षण गराउने	अनुगमन शाखा	जेसी शाखा																			लैङ्गिक बजेटपरीक्षण प्रतिवेदन तयार
२२	लैङ्गिक बजेट परीक्षणको आधारमा सुधार योजना निर्माण गर्ने	अनुगमन शाखा	जेसी शाखा																			लैङ्गिक बजेट पद्धति सुधार योजना तयार
(च)	लैङ्गिक खाण्डीकृत सूचना पद्धतिको सुदृढीकरण																					
२३	लैङ्गिक खाण्डीकृत सूचनासहितको स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीमा निर्माणका लागि ToR तयार गर्ने	अनुगमन शाखा	जेसी शाखा																			Terms of Referenceतयार

क्र.सं.	सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्य	जिम्मेवार निकाय		तीनवर्षे कार्ययोजना (त्रैमासिक)												अनुगमन सूचक			
				२०७६।७७			२०७७।७८			२०७८।७९			अनुगमनसूचकको विकास						
				१	२	३	४	५	६	७	८	९		१०	११		१२		
२४	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट र कार्यक्रमको एकीकृत अनुगमनका लागि सूचकको विकास गर्ने	अनुगमन शाखा	सहयोगी निकाय	जेसी शाखा															अनुगमनसूचकको विकास
२५	लैङ्गिक खण्डीकृत सूचना पद्धति सुदृढ गर्ने	अनुगमन शाखा	जेसी शाखा																लैङ्गिक खण्डीकृत सूचनाको उपलब्धता
२६	लैङ्गिक खण्डीकृत सूचना पद्धतिलाई स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीसँग आवद्ध गर्ने	अनुगमन शाखा	जेसी शाखा																सूचना व्यवस्थापनमा लैङ्गिक सामञ्जस्यता कायम
(ख)	छनोट गरिएका कार्यक्षेत्रमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट विधिको परीक्षण गर्ने																		
२७	परीक्षणको ढाँचा र योजना तयार गर्ने	नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखा	जेसी शाखा																परीक्षण ढाँचासहितको दस्तावेज तयार
२८	कार्यान्वयन तथा नियमति समीक्षा गरी सिफारिसको उपयोग गर्ने	नीति योजना तथा अनुगमन महाशाखा	जेसी शाखा																आवधिक समीक्षा प्रतिवेदनतयार

अनुसूची ५:
कार्यक्रम तहमा लैङ्गिक क्रियाकलापका लागि प्राथमिकता निर्धारण

कार्यक्रमले राष्ट्रिय लैङ्गिक प्राथमिकतालाई कसरी प्रत्यक्ष रूपमा योगदान गर्दछ सोको स्कोर गर्ने: स्केल १ देखि ४ सबैभन्दा कममा १ र सबैभन्दा बढीमा ४	राष्ट्रिय लैङ्गिक प्राथमिकता भित्र पर्ने लैङ्गिक अन्तरको सूची तयार गर्ने । वञ्चितीको स्तरका आधारमा अन्तरलाई स्कोर गर्ने: एकल वञ्चितीमा १ दिने, दुईवटा वञ्चितीमा २ दिने र तीन वा सोभन्दा बढी वञ्चिती भएमा ४ दिने	कार्यक्रमको उपलब्धिमा पर्ने लैङ्गिक अन्तरको प्रभावलाई स्कोर दिने: स्केल १ देखि ४ सम्म दिने सबैभन्दा कममा १ र सबैभन्दा बढीमा ४ दिने	लैङ्गिक अन्तरको समाधानका उपाय पहिचान गर्ने
स्वास्थ्य उपलब्धि: • प्रजनन तथा मातृस्वास्थ्यमा सुधार • महिलाको पोषण तथा रक्तअल्पताको अवस्थामा सुधार • लैङ्गिक समतायुक्त बालस्वास्थ्य गुणस्तरीय स्वास्थ्यसेवाको समतायुक्त उपयोग: • लैङ्गिक उत्तरदायी सेवाहरू • पहुँचसम्बन्धी बाधाअड्चन हटाउने • सेवानपुगेका तथा सेवाबाट वञ्चित समूहका लागि लक्षित कार्यक्रम • लैङ्गिक हिंसाप्रभावितका लागि गुणस्तरयुक्त स्वास्थ्यसेवा निर्णयप्रक्रिया र व्यवस्थापनमा महिलाको सहभागिता बृद्धि गर्ने स्वास्थ्यक्षेत्रको नेतृत्व तहमा रहेको लैङ्गिक अन्तर कमगर्ने			